

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ
ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ
ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ**

ԵՐԵՎԱՆ
2009

Գիրքը հրատարակվում է

**ՀՀ Սփյուռքի նախարարության դրամաշնորհով,
«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի
փորձագիտական խորհրդի որոշման հիման վրա**

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ
ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ
ՀԵՏԵՆՈՐՅՈՒՄՆԵՐԻ
ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

ՀԵՏԵՆՈՐՅՈՒՄՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՔԻ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒՄ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլխավոր խմբագիր
Գագիկ Հարությունյան

Հեղինակային խումբ

«Նորավանք» ԳԿՀ փորձագետներ

Աննա Ժամակոչյան (համակարգող)

Դիանա Գալստյան

Սամվել Մարտիրոսյան

Սոնա Մանուսյան

Վահրամ Հովյան

Հեղինակները շնորհակալություն են հայտնում
Դիանա Թոխունցին և «Նորավանք» ԳԿՀ փորձագետ
Սերգեյ Սարգսյանին հետազոտական աջակցության և աջակցելու համար:

ՀՏԴ 941(479.25)
ԳՄԴ 63.3(2Հ)
Հ 550

Հ 550 ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՍԱՅՆՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ
ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ.- Եր.: Նորավանք, 2009.-148 էջ:

Տեղեկատվական և մշակութային ռեսուրսներն ազգային անվտանգության ապահովման առաջնահերթություններից են, մինչդեռ Հայաստանի և Հայության պարագայում դրանք բավարարուսումնասիրված չեն:

Հետազոտությունը մի փորձ է՝ համախմբելու և համակարգելու հետխորհրդային երկրների հայության ռեսուրսների վերաբերյալ տեղեկատվությունը և դասակարգելու նրանց սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները:

Գիրքն ուղղված է ինչպես փորձագիտական հանրությանը, այնպես էլ ընթերցողների լայն շրջանակներին:

ՀՏԴ 941(479.25)
ԳՄԴ 63.3(2Հ)

Նախարան

Արդի դարաշրջանում հանրությունների անվտանգությունը և մրցակցությունը գլխավորապես պայմանավորված են նրանց ունեցած տեղեկատվական և կազմակերպչական ռեսուրսներով: Այդ համատեքստում առաջնահերթ և հրատապ խնդիրներ պետք է համարել Հայության ռեսուրսների հաշվառումը և դրանց ներուժի գնահատումը: ՀՀ Սփյուռքի նախարարության նախաձեռնությամբ և հովանավորությամբ «Նորավանք» ԳԿՀ-ի փորձագետների իրականացրած այս հետազոտությունում փորձ է արվել որոշ ընդհանրական պատկերացումներ ձևավորել հետխորհրդային երկրների հայկական համայնքների և տարաբնույթ լրատվամիջոցների հնարավորությունների վերաբերյալ:

Հայտնի է, որ Հայության շուրջ 2/3-ը բնակվում է տարբեր քաղաքակրթական գոտիներում ընդգրկված երկրներում, որոնցում ձևավորվել են շուրջ 100 համայնք և հիմնվել մոտ 30 հազար հասարակական-քաղաքական կազմակերպություն: Դրանցում այսօր կենտրոնացված է Հայության տեղեկատվական-կազմակերպչական ռեսուրսների մի զգալի բաժինը: Նկատենք նաև, որ այս կամ այն պատճառներով առանձին խմբեր և անհատներ դուրս են գտնվում համայնքային ձևաչափերից, և ներկայումս այդ միտումը սաստկանում է: Բոլոր պարագաներում, ակնհայտ է, որ Հայությունը քաղաքակրթական ընդհանրություն հանդիսացող բարդ համակարգ է, որի հատվածների սոցիալ-հոգեբանական, ինչպես նաև աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումները կարող են և էապես տարբերվել: Այս խնդիրների դիտարկմանն է նվիրված հետազոտության առաջին բաժինը:

Միևնույն ժամանակ, տեղեկատվական ռեսուրսներն այսօր ներառված են ոչ միայն ավանդական ԶԼՄ-ում և ինտերնետ կայքերում, այլև այսպես կոչված «բլոգոսֆերայում», որտեղ մեր հայրենակիցները հանդես են գալիս անհատական կարգով: Համեմատաբար նոր այս ոլորտը, ինչպես նաև մեծ տարածում գտած ինտերնետային սոցիալական ցանցերը ազգային տեսանկյունից գործնականում ուսումնասիրված չեն, մինչդեռ զգալի ներուժ և հնարավորություններ են պարունակում: Գրքույկի երկրորդ մասում, թերևս առաջին անգամ, վերլուծվել է այդ ոլորտներում «հետխորհրդային հայկական ներկայությունը» և բնագավառի զարգացման հնարավոր հեռանկարները:

Հետազոտության երրորդ գլխում ներկայացված է համառոտ տեղեկատվություն հետխորհրդային համայնքների պատմության և ներկայի վերաբերյալ: Այդ բաժինը կազմելիս հեղինակների խումբը լայնորեն օգտվել է «Հայերն աշխարհում», Երևան, 1995 (Ա.Պետրոսյան, Ա.Իսոյան, Կ.Խուդա-

վերոյան), «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխավոր խմբագիր – տնօրեն Հովհաննես Այվազյան) և «Հայերն աշխարհում», Երևան, 2007թ. (Միքայել Մալխասյան) արժեքավոր աշխատություններից: Շեշտենք, որ տեքստում դրանց վերաբերյալ հիշատակումների բացակայությունը պայմանավորված է բացառապես բազմաթիվ հղումային կրկնություններից խուսափելու տեխնիկական նկատառումներով: Լրատվական ռեսուրսների վերաբերյալ տեղեկատվությունը հիմնականում ձեռք է բերվել գլխավորապես ինտերնետային «հայկական» կայքերից օգտագործելով նաև առկա բավական սակավ տպագիր աղբյուրները: Մինևույն ժամանակ, հայկական ՁԼՄ որոշ ներկայացուցիչներ (Գ.Անիսոնյան՝ «*Hoeb Kovcher*», Ա. Բալայան՝ www.Acher.ru, Գևորգիզյան՝ «*Жам*», Ա.Դավոյան՝ www.ararat-online.ru, Գ. Ղասաբով՝ <http://miasin.ru>, Գ.Մելքոնյան՝ www.armenia.ru, Գ.Քոչարյան՝ «*Звартноц*», Ս. Գրիգորյան՝ www.diaspora.by, Ս.Հակոբյան՝ www.Analitika.at.ua, Ս.Ստեփանյան՝ www.karabah88.ru, Տ.Թավադյան՝ «*Երկրամա*», Ք.Մխիթարյան՝ «*Хачкар*») պատրաստակամորեն արձագանքել են «Նորավանք» հիմնադրամի փորձագետների կողմից կատարված հարցումներին: Դա մեծապես նպաստել է տվյալների հավաստիության բարձրացմանը, որի համար շնորհակալություն ենք հայտնում նրանց: Համոզված ենք, որ հետագա նմանատիպ հարցումներին կարձագանքեն ավելի մեծ թվով կազմակերպություններ և անհատներ:

Անշուշտ, նախատեսված սեղմ ժամկետներում սպառիչ տեղեկատվություն ձեռք բերել հետխորհրդային երկրների հայ համայնքների և նրանց տեղեկատվական ռեսուրսների մասին դժվարին խնդիր է: Պետք է կարևորել նաև այն հանգամանքը, որ գլոբալ զարգացումների և հայերիս բնորոշ դինամիզմի հետևանքով հաշվառման արդյունքները ենթադրում են շարունակական վերախմբագրումներ ու լրացումներ: Կարծում ենք, որ ստացված արդյունքները հիմք կծառայեն հետագա ուսումնասիրությունների համար, որոնք և թույլ կտան ամբողջականացնել մեր պատկերացումները հետխորհրդային երկրների հայկական համայնքների վերաբերյալ և մշակել համագործակցության համար անհրաժեշտ մեխանիզմներ:

Գագիկ Հարությունյան

I. ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

*Հայերը հետխորհրդային տարածքում.
իրավիճակի ընդհանուր նկարագրություն*

Հայությանն առնչվող բոլոր ուսումնասիրություններում հետազոտողներն ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն անդրադառնում են ազգի հավաքականության, համախմբման և կազմակերպման հարցերին: Սա, մի կողմից, արտացոլում է այն իրողությունը, որ Հայությունը պատմության նոր փուլում աշխարհագրորեն տարաբնակեցված ազգ է, որը համախմբման որոշակի կարիք ունի: Իր ազգային լինելիության հարցերով մտահոգ յուրաքանչյուր հայ, հանգելով հավաքականության անհրաժեշտության գաղափարին, միաժամանակ զգում է այդ գաղափարի իրագործման, առօրյա կյանքի հետ համատեղելու դժվարությունը, հատկապես արտերկրում բնակվելու պարագայում: Մյուս կողմից՝ Հայության շրջանում այսօրինակ հարցերի մշտական բարձրաձայնումը, դրանց քննարկումը հուշում են միավորման *պոտենցիալի և դրա իրականացման հնարավորության* գաղափարը: Այդպիսի հնարավորության ընդհանուր հիմքը աշխարհի տարբեր մասերում ապրող հայերի միևնույն՝ **հայկական քաղաքակրթությանը** պատկանելու, վերջինիս հոգևոր-մշակութային յուրատիպությունը կրելու ընդհանրությունն է: Այս ընդհանրության գիտակցումը և դրանց կիրառումը ծրագրերի իրագործման մակարդակում թույլ կտան կազմակերպվել Հայությանը¹: Բացի այդ, հայկական սփյուռքի պարագան վերլուծելիս

¹ Հայկական քաղաքակրթության հիմքերի, ինչպես նաև Հայության կազմակերպման հարցերի մասին ավելի մանրամասն տես *Գազիկ Հարությունյան*, Հայության կազմակերպման տեղեկատվական խնդիրները // *Կիպրոս-Նիկոսիա*, «Արևմտահայության պահանջատիրության հիմնախնդիրները» գիտագործնական միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Երևան 2009; «Քաղաքակրթական գործոնը տեղեկատվական անվտանգության հիմնախնդիրների համատեքստում», «21-րդ ԴԱԸ», թիվ 2 (12), 2006:

և՛ արտերկրյա, և՛ հայազգի մասնագետները նշում են Մփյուռքի կայացածությունը՝ իր սփյուռքյան տեսակային ինքնությունությամբ: Ուստի, համապատասխան հետազոտական խնդիր առաջ քաշելու դեպքում Հայության տարբեր հատվածների սոցիալ-հոգեբանական յուրահատկությունները՝ իրենց էական ընդհանրություններով ու տարբերություններով, հանդես կգան ռեսուրսային կողմով և հեռանկարում միավորված-կազմակերպված գործունեության առավել արդյունավետ ուղիների մշակման հիմք կդառնան:

Մասնավորապես, հետխորհրդային երկրների Հայության համար ևս մեկ էական ընդհանրություն է նախկին խորհրդային տարածքում ապրելու հանգամանքը: Այս գործոնը որոշակի վարքի և մտածողության մոդելներ է թելադրում, պայմանավորում ընդհանուր գծեր, միտումներ, խնդիրներ, որոնցով բնորոշվում են հետխորհրդային տարածքում գործող հայկական համայնքներն ու տեղեկատվական աղբյուրները: Այդ համայնքները, բնականաբար, իրենց յուրահատկությունն ունեն Հայության այլ, ասենք՝ ԱՄՆ կամ արաբական երկրների հայ համայնքների համեմատ: Թեև այդ ընդհանրությունն ուղղակիորեն կամ մեխանիկորեն չի կարող դառնալ միավորող գործոն, այն կարող է դիտվել որպես երկխոսությունը հեշտացնող նախադրյալ:

Կոնկրետ խնդիրների հարթությունում, այնուհանդերձ, այս երկրների Հայության մեջ ընդհանրությունների հետ մեկտեղ առկա են նաև էական տարբերություններ: Այսպես, հետխորհրդային տարածքը չափազանց մեծ աշխարհագրություն է՝ բոլոր համայնքների համար կիրառելի բնութագիր կազմելու համար: Տարբեր է ամեն երկրի կամ տարածաշրջանի մշակութային և քաղաքական համատեքստը, ուստի տարբեր են նաև այն գործոնները, որոնք նպաստում կամ խոչընդոտում են տվյալ երկրում համայնքի հայկական ինքնատիպության պահպանմանը, ներքին կազմակերպմանը, ինչպես նաև հայկական քաղաքակրթությանը պատկանելության և Հայաստանի (ՀՀ, ԼՂՀ և այս համատեքստում՝ Ջավախք) հետ կապվածության զգացմանը: Տարբեր են, օրինակ, էթնիկ ինքնության առանցքային բաղադրիչներից մեկի՝ մայրենի լեզվի

օգտագործման հնարավորությունները, ինչպես նաև այն պահպանելու ներքին մոտիվացիայի աստիճանը: Ելնելով համայնքների և տեղեկատվական աղբյուրների գործունեության հիմնական ուղղություններից և նպատակների ինքնաներկայացումից՝ հետխորհրդային հայկական սփյուռքի գրեթե բոլոր համայնքներն ունեն մի շարք ընդհանուր գերակայություններ (ազգապահպանում, մշակութային ինքնաներկայացում, կապ Հայաստանի հետ, Ցեղասպանության ճանաչում, ԼՂՀ խնդիր):

Սակայն, միաժամանակ, յուրաքանչյուրն ունի մասնավոր, օրակարգային խնդիրներ՝ սկսած ընդունող երկրի զբաղվածության ոլորտում ինտեգրվելուց մինչև եկեղեցաշինության հարցեր:

Նշենք նաև, որ հետխորհրդային երկրների հայ համայնքների սոցիալ-հոգեբանական նկարագիրը բավական լայն ընդգրկում ունի: Վերջինս ներառում է տնտեսական ազդեցիկ ռեսուրսների տիրապետող և Հայաստանի հետ ակտիվ կապեր ունեցող ռուսահայ որոշ համայնքներ, բայց և ցածր սոցիալական «նիշա» (սպասարկման ոլորտ) զբաղեցնող և մշակութային անհանդուրժողականության ներքո իրենց ինքնությունը հատվածայնաբար պահպանող, Հայաստանի հետ թույլ կապով և նվազ մոբիլությամբ բնութագրվող հայկական համայնքներ, ինչպես որոշ միջինասիական երկրներում է:

Եվ վերջապես, նույնը չէ նաև տարբեր համայնքների ներքին կյանքի մասին մեր իմացության աստիճանը, իսկ ավելի ճիշտ՝ սոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունների բացակայության պատճառով այն ավելի քան մոտավոր է և գտնվում է ընդհանուր դիտարկումների մակարդակում:

Համայնքների մանրամասն բնութագրին անդրադառնալուց առաջ տեղին ենք համարում նախնական վերապահումներ անել՝ ցանկացած գործոն դիտարկելիս.

1. Նմանություններն ու տարբերությունները համայնքների կամ տեղեկատվական ռեսուրսների բնութագրիչների միջև ուղղակիորեն չեն կարող դիտվել որպես համապատասխանաբար միավորող կամ տարամիտող գործոններ:

2. Տարբերությունները ոչ պակաս, քան ընդհանրությունները, բազմազանության և փոխլրացման շնորհիվ կարող են հանդես գալ իրենց ուժեղ կողմով՝ որպես հավաքականության և համագործակցության հիմք: Ասել է թե՛՝ նույնիսկ ընդգծված տարբերությունների ու տարբեր տեսլականների հետ աշխատանքը չպետք է հանգեցվի դրանք չեզոքացնելու փորձերի:

Այսպիսով, ՀՀ և հետխորհրդային մյուս երկրների հայության առանձնահատկություններից յուրաքանչյուրը դիտարկելիս կարող ենք շարժվել և՛ խոչընդոտող գործոններ, և՛ ներուժ տեսնելու տրամաբանությամբ՝ կանխավ չբացառելով դրանցից ոչ մեկը:

Հայության համախմբման և համագործակցության առնչությամբ կարևոր է ևս երկու ընդհանուր նկատառում.

1. Մի կողմից՝ հայի ինքնավերագրումներում, նրա սոցիալ-հոգեբանական «ինքնանկարում»՝ և՛ առօրյա գիտակցության, և՛ հասարակագիտական վերլուծություններում, բավական տարածված է պատկերացումը հայի անհատապաշտական գծի մասին, որը նրան, որպես անհատ, դարձնում է գործունյա, նախաձեռնող, ադապտիվ և կենսունակ, սակայն փոխարենը խանգարում է միավորել հնարավորությունները և գործել կոլեկտիվ արդյունավետությամբ: Թեև այս պատկերացումը հաճախ հանիրավի գերընդհանրացվում է, վերածվում «կլիշեի» և դառնում հայերի կոլեկտիվ վարքի գրեթե ցանկացած վերլուծության կամ հոռետեսական կանխատեսման հիմք, այն որոշակի ճշմարտություն է պարունակում, ուստի անտեսվել չի կարող: Փոխարենը՝ համապատասխան հետազոտությունների հիման վրա այն պետք է ֆիլտրվի չհաստատված մտայնություններից և ճշգրտի իր բովանդակությունը:

2. Մյուս կողմից՝ Հայությունը սփյուռքյան երկարամյա կեցության հաշվին ունի հեռավորության վրա համագործակցելու հարուստ փորձ և լուրջ հմտություններ: Ցանցեր ստեղծելու և երևակայական պատկանելություն կառուցելու երկարամյա սփյուռքյան փորձը ներկայիս անդ-

րագգային գործընթացների, ցանցակենտրոն հաղորդակցման՝ հետզհետե ահագնացող անհրաժեշտության ժամանակաշրջանում մեծ պահանջարկ ունեցող ունակություն է: Ուստի, այն կարող է համապատասխան ուղղորդման դեպքում, լինել ռեսուրսային կողմ՝ դառնալով վերոհիշյալ «կոլեկտիվ ծուլության» հաղթահարման միջոցը: Առավել ևս այն դեպքում, երբ ժամանակակից տեխնոլոգիական հնարավորությունները դա լիովին թույլ են տալիս: Այժմյան վիրտուալ սոցիալական ցանցերում (*odnoklassniki.ru*, *facebook* և այլ) Հայության, հատկապես՝ նրա երիտասարդ հատվածի ինտենսիվ հաղորդակցությունը և, մասնավորապես, այդ ցանցերի ներքո *նպատակային խմբերի* ստեղծման, դրանցում ակտիվ տեղեկատվության փոխանակման երևույթները վերոհիշյալ հմտությունների կիրառության ձևերն են, ինչը լավատեսության հիմք է տալիս¹: Այդ ցանցերի աշխատանքը հուշում է, որ որևէ գործի շուրջ տեղեկատվության փոխանակումը, խմբային նպատակային գործունեության մասնակցությունը *հաջողվում է*:

Այսպիսով, «կենցաղային ինդիվիդուալիզմի» ու «վիրտուալ կոլեկտիվիզմի» այս յուրահատուկ համադրությունը թերությունից կարող է վերածվել առավելության և հակառակը: Նրանց դրական կամ բացասական ներուժը չարժե գերազնահատել կամ թերազնահատել, քանի որ դա կարող է ազդել արդյունավետ համագործակցության մեթոդաբանական մշակումների որակի վրա: Թերևս, այս փուլում մեկի կամ մյուսի շտկման կամ զարգացման համար չկան պատրաստի բանաձևեր, սակայն բավարար հիմք կա մշակումների փուլը սկսելու համար:

Հետխորհրդային հայ համայնքների բնութագրիչները

ՀՀ և հետխորհրդային մյուս երկրների հայության միջև հիմնարար ընդհանրությունը, ինչպես արդեն նշել ենք, պատկանելությունն է

¹ Մանրամասն տե՛ս «Հետխորհրդային տարածքի հայերը վիրտուալ ցանցերում» գլխում:

հայկական քաղաքակրթությանը և մշակույթին, այդ պատկանելության սուբյեկտիվ ապրումը, դրա հիմնական բաղադրիչները կրելու զգացումը: Բացի այդ, վերջիններս բնութագրվում են հենց համատեղ խորհրդային անցյալով, ռուսալեզու մշակույթի ազդեցությամբ և խորհրդային մշակութային շերտի առկայությամբ՝ ինչպես սոցիալ-տնտեսական կյանքում, այնպես էլ հանրության սոցիալ-հոգեբանական նկարագրում: Չնայած խորհրդային անցյալին բնորոշ առանձնահատկություններին՝ այն այս դեպքում, առաջին հերթին, ընդհանուր պլատֆորմ է, ուստի մինչ օրս գործոն է ընդհանրության զգացումի համար և ընդհանրության գաղափարը կառուցելու գործում: Հետխորհրդային հայկական համայնքներից ամենամեծը՝ ռուսականը, այս ընդհանրության շնորհիվ, ինչպես նաև հին ու նոր արտագաղթածների առավել մոբիլության, ՀՀ-ի հետ ֆիզիկական կապի պահպանման հաշվին հայաստանաբնակներին պատմական այս հատվածում այդքան դիստանցված չի թվում, որքան, ասենք, հայկական համայնքները սահմանակից Իրանում կամ Լիբանանում:

Հայաստանից դուրս հաստատված համայնքներն այլ մշակույթում ապրելու և կենսագործելու, փոքրամասնություն լինելու հաշվին արդեն իսկ ունեն մի շարք սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկություններ. նրանք լավագույն դեպքում երկմշակութային են՝ ի տարբերություն հայրենաբնակ հայերի, հետևաբար՝ ունեն առնվազն երկու խնդիր-առաջադրանք.

1. ինտեգրվել և լոյալ լինել բնակության երկրի սոցիալական ու մշակութային իրականությանը,
2. նույնականանալ իրենց էթնիկ հանրության, պահպանել այդ ինքնությունը:

Դրանով իսկ նրանց խնդիրն է ինքնագիտակցության մեջ հաշտեցնել, համադրել իրենց երկու, հաճախ խիստ տարբերվող պատկանելությունները: Երկմշակութային լինելը դրական ռեսուրս է համարվում, քանի որ հարստացնում է տվյալ անձին, նրա աշխար-

հայացքը, ոմանց անգամ դարձնում է կապող օղակ երկու մշակույթների երկխոսության համար: Մակայն երբ չի հաջողվում ինտեգրել այս երկու ինքնությունները, գործ ենք ունենում ոչ թե երկմշակութային, այլ մարգինալ անձի հետ, որն ունի ինքնության շփոթ, «ոչ այստեղ է, ոչ այնտեղ», դառնում է սոցիալապես, հոգեբանորեն և մշակութապես խոցելի և չի կարողանում արդյունավետ գործել խմբերից որևէ մեկի անունից:

Հետխորհրդային տարածքի հայ համայնքների խնդիրն առնչվում է նաև մշակութային ասիմիլյացիայի խնդրին, որն, ինչպես վկայում են տարբեր հասարակագիտական աղբյուրներ, Արևմուտքի կամ իսլամական երկրների հայ համայնքների համեմատ, հետխորհրդային երկրներում ավելի արագ է ընթանում: Մա, ի թիվս այլ գործոնների, պայմանավորված է նաև չհակասող, մոտ մշակույթում ապրելու զգացողությամբ, որի հաշվին թուլանում է էթնիկ «զգոնությունը», այսինքն՝ էթնոտարբերակիչ հատկանիշները պահպանելու և ընդգծելու անհրաժեշտության զգացումը: Մասնավորապես, օրինակ, ռուսերենը շատ հայերի կողմից չի դիտվում որպես օտար լեզու, ինչն արագ հանգեցնում է համատարած ռուսախոսության և հայերենի արտամղման: Բացի այդ, Ռուսաստանի պարագայում ոչ *ռուս* անբարենպաստ դիրքորոշումը, չտարբերվելու և ռուսականանալու արտոնությունները բերում են նրան, որ կաշկանդվածի, խտրականություն զգացողի կարգավիճակից խուսափելու համար արտագաղթած հայերն արագ դրսևորում են ընդգծված կոնֆորմիզմ բնակության երկրին: Խնդրի դրսևորման օրինակ է այն, որ նույնիսկ նոր արտագաղթած հայ երիտասարդները փորձում են ընդառաջ գնալ «լավ» ռուսաստանցի լինելու տարբերակին՝ արագ անցնելով ռուսերենին և չգործածելով հայերենը: Ուշագրավ է, սակայն, որ նույն ռուսախոսությունը միջինասիական ու Կենտրոնական Ասիայի երկրների պարագայում գործում է որպես էթնոտարբերակիչ հատկանիշ, որով տեղի հայերը, ունենալով այլընտրանք բնակության երկրի լեզվին, իրենց կարողանում են առանձնացնել դոմինանտ մշակույթից և այդպիսով չասիմի-

լացվել: Ռուսերենի կիրառումը համանման նշանակություն ունի նաև թբիլիսահայերի շրջանում:

Հայկականության պահպանման սահմանափակ հնարավորությունն այս տարածքում ավելի ակնառու կդառնա, եթե համեմատություն անցկացնենք հայ համայնքների կենսագործունեության հետ ԱՄՆ-ում, որը մշակութային ինքնադրսևորման, սեփական տեսակը պահպանելու ավելի ընդարձակ հնարավորությունների դաշտ է: Ազգային ինքնագիտակցությունը նաև ավելի ընդգծված է մնում հակադիր ընկավձող մշակույթում, ասենք, իսլամական երկրներում՝ ձուլվելուն դիմադրելու հստակ մեխանիզմների և սահմանագծերի հաստատման հաշվին:

Գրեթե բոլոր համայնքների դեպքում նկատելի է նաև ինքնության պահպանման հիմնական կառույցներն ու ատրիբուտները պահպանելու ջանքերի դժվարությունը: Օրինակ՝ կիրակնօրյա հայկական դպրոցների սահմանափակ ազդեցությունը նոր սերնդի վրա, վերջին ճիգերով դրանց գոյատևումը, հայերենի ուսուցանման օրակարգային հարցը:

Որոշ դեպքերում սոցիալական, քաղաքական, մշակութային, կրոնական և այլ գործոնների առումով բավական տարբեր երկրների հայ համայնքները որևէ կոնկրետ ոլորտում ընդհանուր խնդիրներ ունեն: Օրինակ՝ ինքնության այնպիսի առանցքային բաղադրիչի պահպանման համար, ինչպիսին լեզուն է, անբարենպաստ պայմանների առումով խնդիր ունեն և՛ Ջավախքում, և՛ Թուրքմենստանում բնակվող հայերը:

Հետխորհրդային տարածքի հայ համայնքները, ինչպես նաև նրանց կողմից գործարկվող տեղեկատվական աղբյուրները բնորոշվում են նաև *ընդհանուր թեմաներով և մտահոգություններով*, որոնք տեսանելի են ինչպես հայկական տեղեկատվական կայքերի, այնպես էլ հայ համայնքների նպատակների ձևակերպման մեջ: Այդ թեմաներից են ՀՀ ներքաղաքական և արտաքին քաղաքական կյանքը, Ցեղասպանությունը, ԼՂՀ խնդիրը, հայ ինքնության պահպանումը, հայրենիքի ինք-

նաներկայացումը բնակության երկրին, տոները և հիշատակի օրերը, հայերի մշակութային յուրահատկության ատրիբուտները (խոհանոց, հումոր և այլն): Այս թեմաների շնորհիվ նրանք պահպանում են հաղորդակից լինելու զգացումը, հայկականության անհրաժեշտ «ֆոնը», սակայն դժվար է դրանք գնահատել որպես համատեղ նախագծերի բավարար հիմք:

Չնայած ընդհանուր գծերով շատ խնդիրներ նմանատիպ են հետխորհրդային տարբեր երկրների հայ համայնքների համար, տարբերություններ կան այս կամ այն խնդրի լրջության աստիճանով, դրանց առաջնահերթությամբ:

Ինչպես վերը նշել ենք, տարբերություններն էապես պայմանավորված են ընդունող երկրի սոցիալական, կրոնական, տնտեսական և այլ առանձնահատկություններով: Անշուշտ, համայնքներից յուրաքանչյուրը կունենա նաև *սպեցիֆիկ, եզակի խնդիրներ և ռեսուրսներ*, որոնք հնարավոր է երևան բերել միայն առանձին համայնքների խոր ուսումնասիրությունների շնորհիվ:

Հայ համայնքային ռեսուրսի կազմակերպման խոչընդոտների կամ տարամիտող գործոնների շարքում կարելի է դիտարկել հետևյալ առանձնահատկությունները.

- Հայաստանի և Հայաստանից դուրս բնակվող հայության նկատելի տարբերությունները հայրենիքի վերաբերյալ ունեցած տեսլականների, ներդրվող ջանքերի ուղղվածության առումով:

- Բնակության երկրում լիարժեք ինտեգրվելու, մարզինալությունը հաղթահարելու նկատառումներով որոշակի կաշկանդվածություն, զգուշավորություն, պասիվություն՝ հայրենիքի իրադարձություններին գործողությունների մակարդակում մասնակից լինելու առումով:

- Ձևավորված որոշակի հոգեբանական «հեռավորությունը» հայաստանաբնակ հայերի հետ, փոխադարձ թերահավատ դիրքորոշումներն ու բացասական վերագրումները, փոխադարձ վստահության պակասը՝ լայն իմաստով:

- Հայաստանի երիտասարդների՝ ռուսերենի իմացության և կիրառության հետզհետե արտամղումը, ինչը որոշակի խոչընդոտ է դառնում հետխորհրդային տարածքի ռուսախոս հայերի հետ կապի տեսանկյունից (այս խոչընդոտը ներկա միտումների պահպանման պարագայում պետք է որ ավելի ուժգնանա):

- Բնակության երկրում հրատապ առօրեական խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունը, որը նվազեցնում է ավելի լայն, համազգային հարցերում ներգրավվելու օրյեկտիվ հնարավորությունը և այդպիսի ներգրավման սուբյեկտիվ կարևորումը:

- Որոշ դեպքերում՝ հնարավոր տարածայնություններ, ներքին անհամերաշխություն կամ թույլ կապեր համայնքի ներսում, ինչպես նաև ստեղծվող համայնքային և մշակութային կառույցների կարճատև կամ ժամանակի ընթացքում ֆորմալ դարձած բնույթը:

- Որպես ստորգետնյա խութեր են ծառայում իդեալականացված դրական ինքնավերագրումները հայ ազգի հզորության, այսպես թե այնպես առաքելություն ունենալու, վաղ թե ուշ հզորանալու վերաբերյալ, քանի որ պասիվության մղելու վտանգ են պարունակում (գործողությունից բավարարումը փոխհատուցելով պատկերացումների մակարդակում): Այսպիսի պատկերացումներին զուգահեռ ԱՊՀ տարածքի հայերի մեջ նկատելի է նաև հակադիր միտումը՝ սեփական ազգի և պետության վերաբերյալ թերահավատություն, թերաբժեքություն պարունակող դիրքորոշումներ, որոնք ևս համանման վտանգ են պարունակում:

- ՀՀ և սփյուռքի հայերի շրջանում ազգային ինքնության ընդհանրություններն ավելի շատ անցյալի վրա են խարսխված՝ պատմականության, մշակութային հարուստ ժառանգություն կրելու, չլուծված պատմական հարցերը կարևորելու առումով: Փոխարենը, սակայն, ինքնության ներկա կամ ապառնի բնութագրերը, այսինքն՝ ինչպիսին է կամ պետք է լինի և գործի հայը, երկու խմբերում էլ բավարար հստակ ձևակերպված չեն, մինչդեռ համատեղ նպատակային գործունեությունն ավելի արդյունավետ կարելի է կառուցել հենց այս բաղադրիչների շուրջ:

• Համայնքների կարիքների և նրանց տրամադրած տեղեկատվության հանդեպ ոչ բավարար զգայունակությունը Հայաստանում:

• Հնարավոր ռիսկերն ու պոտենցիալներն ավելի հստակ պատկերացնելու համար հարկ է անդրադառնալ առհասարակ *սփյուռքյան համայնքի* յուրահատկությանը: Մի կողմից՝ այն ավելի մեծ էթնիկ խմբի մաս հանդիսացող, դրա հետ կապված խումբ է: Մյուս կողմից՝ *համայնք* բառը ենթադրում է ամբողջական, լիարժեք խմբային միավոր. սա հուշում է, որ հայրենիքի հետ անբավարար կապերի դեպքում մեղալը կարող է շրջվել իր հակառակ կողմով, և համայնքը կարող է մեկուսանալ՝ պարփակվելով իր ներքին կյանքում:

Համայնքի սոցիալ-հոգեբանական ըմբռնումը.

համայնքներ-Հայաստան համագործակցության նախադրյալներ

Ավանդաբար «համայնք» հասկացությունը նշանակում է ընդհանուր տեղանքում բնակվող, փոխգործակցող մարդկանց խումբ: Բացի այդ, հասկացությունը հաճախ կիրառվում է այնպիսի խմբի վերաբերյալ, որը կազմակերպված է ընդհանուր արժեքների շուրջ և բնութագրվում է սոցիալական համերաշխությամբ: Համացանցի ի հայտ գալուց ի վեր համայնքի կոնցեպցիան այլևս չի ենթադրում աշխարհագրորեն գծված սահմանների առկայություն, քանի որ մարդկությունն այժմ կարող է վիրտուալ կերպով «հավաքվել», կիսել ընդհանուր շահեր և գործել դրանց իրականացմանը հետամուտ՝ անկախ ֆիզիկական տեղակայումից: Համայնքների միջև հաղորդակցումն այսօր մեծ չափով իրականացվում է վիրտուալ սոցիալական ցանցերում ներգրավման շնորհիվ. ցանցերը, ի թիվս այլ նպատակների, դիտվում են որպես քաղաքական համախմբման և ազդեցության աղբյուր: Պատահական չէ, որ ողջ *ազգ* կատեգորիան, Բ.Անդերսոնի ձևակերպմամբ, դառնում է երևակայական համայնք, հանրություն, որի անդամները կառուցում են իրենց պատկա-

նելությունը¹: Տեղայնացված համայնքներից աստիճանական անցումը «երևակայված» համայնքների, պատկանելությունների վիրտուալ կառուցումը, մի կողմից, վկայում է իրական «հողի» պակասի մասին, սակայն մյուս կողմից ուղենշում է իրականություն կառուցելու և այն ցանկալի բովանդակությամբ հագեցնելու պոտենցիալը:

Համայնքների բուն հոգեբանական ուսումնասիրման մեջ ամենից մշակված մոտեցումն (ինչպես նաև հետազոտական գործիքներն) առաջարկում են *McMillan*-ն ու *Chavis*-ը՝ համայնքային նույնականացման, նրան պատկանելու սուբյեկտիվ զգացումի խնդիրների ուսումնասիրման շրջանակներում: Մասնավորապես, նրանց մոտեցման մեջ առանցքային հասկացությունն է **համայնքի հոգեբանական զգացումը** կամ **համայնքային զգացումը** (*psychological sense of community*)², որի 4 բաղադրատարրեր են առանձնացվում.

- *Անդամություն*, որը ենթադրում է պատկանելության զգացում/նույնականացում, սահմանների առկայություն, ընդհանուր խորհրդանշական համակարգ:

- *Ազդեցություն*. համայնքի անդամները իրենց որոշակի ազդեցությունը խմբում և խմբի համար զգալու կարիք ունեն, ինչպես նաև խումբը պետք է իր որոշակի ազդեցությունն ունենա անդամների վրա:

- *Ներգրավվածություն և պահանջումների իրագործում*. անդամները համայնքում իրենց մասնակցության համար որևէ կերպ *պարզևստորված* զգալու կարիք ունեն³:

¹ St' u Benedict Anderson, "Imagined Communities: Reflection on the origin and spread of nationalism", Verso, 2006.

² Համայնքի զգացումի ինդեքսը՝ *SCI* կոչվածը, մշակվել, լրամշակվել և ադապտացվել է *Chavis*-ի և այլոց կողմից: Չնայած այն ի սկզբանե նախատեսված է եղել հարևան համայնքների մոտ համայնքի զգացումը գնահատելու նպատակով, ինդեքսը ադապտացված է և կիրառելի նաև դպրոցներում, էթնիկ և կրոնական համայնքներում, աշխատավայրում համանման զգացումը դուրս բերելու համար:

³ Այս և նախորդ գործոնին բավական համահունչ են ՀՀ Սփյուռքի նախարարության՝ սփյուռքի հայ համայնքների տարբեր գործիչներին (օրինակ՝ մանկավարժներ) հայապահպանման մեջ իրենց ավանդի համար պարգևատրելու կարևոր նախաձեռնությունները:

- *Հուզական կապ* համայնքի հետ և անդամների միջև. սա համայնքի արդյունավետ գործառության համար վճռորոշ տարր է համարվում: Ընդ որում՝ համարվում է, որ հուզական կապի համար անհրաժեշտ է արդյունավետ փոխգործակցություն՝ ինտերակցիա: Վերջինս առավել հաջողված է, եթե անդամները զգում են, որ մասնակցում են իրենց համար հասկանալի, աներկիմաստ ավարտով իրադարձությունների, մինչդեռ անորոշ հիմքով փոխգործակցությունը խոչընդոտում է խմբային համախմբվածությանը: Բացի այդ, իրադարձությունը պետք է *նշանակալի* լինի անդամների համար, որպեսզի գործողության շուրջ միավորի խմբի անդամներին և նպաստի կապերի ամրապնդմանը (այդպիսի նշանակալի իրադարձության օրինակ է ճգնաժամային իրավիճակը): Հուզական կապի առումով կարևոր է նաև *անձնական ներդրումը*. համայնքն ավելի կարևոր է այն անհատի համար, ով ավելի շատ ժամանակ ու եռանդ է տրամադրել դրա համար:

Այսպիսով, համայնքային զգացումը ենթադրում է համայնքի այլ անդամների հետ փոխադարձ կախվածության ընդունում, այն պահպանելու պատրաստակամություն, ինչպես նաև անհատի այն զգացումը, որ ինքը մասն է ավելի մեծ, հուսալի և կայուն կառուցվածքի, և որ առանձին անդամների պահանջումները բավարարվելու են համայնքին պատկանելու, այսինքն՝ միմյանց հետ լինելու շնորհիվ և միջոցով:

Հարկ է նշել, որ համայնքային զգացումի վերաբերյալ ավելի վաղ աշխատանքների շրջանակներում ի հայտ է եկել նաև որոշակի կապ *մասնակցության զգացումի* և *նպատակի զգացումի*՝ մի կողմից, և *քաղաքացիական ներդրումների* (օրինակ՝ *բարեգործական*) միջև՝ մյուս կողմից:

Հետխորհրդային երկրների հայության ռեսուրսի կազմակերպման գործոններ և ուղիներ

Համադրելով հայ համայնքների նկարագիրը և համայնքների սոցիալ-հոգեբանական գործառույթյան վերոհիշյալ ընդհանուր մոտեցումները՝ ստորև ընդհանուր առաջարկների ձևով ներկայացնում ենք միավորման հնարավոր ուղիները.

- Ընդհանուր թեմաներին ու խնդիրներին զուգահեռ ընդհանրությունները պետք է ավելի հստակ ձևակերպվեն *նպատակների և գործողությունների* մակարդակում: Նման նպատակների ձևակերպումը, որոնք կլինեն ավելի քան դեկլարատիվ և միաժամանակ ընդունելի բոլոր կողմերի համար, անշուշտ, հեշտ չէ, բայց իրատեսական է՝ հաշվի առնելով մտահոգությունների ընդհանուր բազան:

- Համայնք (*community*) և հաղորդակցում (*communication*) հասկացությունները, բոլորովին ոչ պատահաբար, արդի անդրազգային հաղորդակցման ձևերը քննարկելիս հաճախ հանդես են գալիս համատեղ: Ուստի, համայնքների և տեղեկատվական աղբյուրների հետ աշխատանքում իմաստ ունի հենվել հաղորդակցման պահանջմունքի բավարարման վրա: Հատկանշական է, որ հետխորհրդային հայկական տարբեր կազմակերպություններ իրենց կայքերում որպես կառույցի նպատակ նշում են Հայաստանի հետ կապը:

- Նախորդ երկու կետերի հետ սերտորեն առնչվում է համայնքների հայ երիտասարդների՝ *մասնակցության* զգացումը, որը կարող է ապահովվել տեղեկատվության ակտիվ փոխանակմամբ և ընդհանուր նպատակների, համատեղ ակցիաների քննարկմամբ ու պլանավորմամբ:

- Համայնքային կառույցների և նրանց տեղեկատվական աղբյուրների միասնական բազայի ստեղծում, որը որպես հարթակ կձառայի տեղեկատվության առավել արդյունավետ փոխանակման և համագործակցային կապերի ստեղծման համար ինչպես կառույցների, այնպես էլ անհատների միջև:

• Հետխորհրդային հայ համայնքների երիտասարդներին հայրենիք այցելելու, այդ այցերը հաճախացնելու հնարավորություն ընձեռող ծրագրեր¹, որոնք կնպաստեն նրանց՝ հայաստանաբնակ սերնդակիցների հետ ավելի ակտիվ հաղորդակցմանը, ինչպես նաև թույլ կտան առավել հստակ և իրական ընկալումներ ունենալ հայրենիքի և հայրենակիցների վերաբերյալ:

• ՀՀ և դրանից դուրս ապրող հայ երիտասարդների միջև աշխույժ կապերի առումով վերջիններիս մեջ, հայերենի իմացության տարածմանը գուգահեռ, էական է նաև ուշադրություն դարձնել հայաստանաբնակ երիտասարդների՝ ռուսերենի հետնահանջը կասեցնելուն:

• Հայաստանի տեղեկատվական դաշտը պետք է ավելի նպաստի հետխորհրդային երկրների հայ համայնքների լսելիությանը: Հետխորհրդային տեղեկատվական աղբյուրները հաճախ զգայուն են հայաստանյան իրադարձությունների հանդեպ: Մինչդեռ էական է, որ համայնքները ևս՝ որպես Հայության կարևոր մաս, իրենց խնդիրներով, տեսլականներով ու առօրյա անցուդարձով, բավարար արտացոլվեն նաև ՀՀ տեղեկատվական դաշտում:

• Հայ համայնքների անդամների էթնիկ պատկանելության զգացումը կարող է տարբեր աստիճանների լինել՝ լիակատար չներգրավվածությունից մինչև ուշիուշով հետևողի կամ ակտիվ մասնակցի կեցվածք: Այս տեսանկյունից համայնքների միավորմանն ուղղված աշխատանքի երկու ճակատներից մեկը պասիվ հատվածին ակտիվացնելու, մյուսը՝ ակտիվ հատվածի հետ համագործակցության եզրերը լայնացնելու և ճշգրտելու հարցերն են:

• Համայնքների հետ աշխատանքում հենվել կիրթ, ազդեցիկ, հաջողակ, բնակության երկրի սոցիալական կյանքին ինտեգրված հայեր ունենալու գաղափարին: Այս կետը կարևոր է այն առումով, որ վերջիններս երկվազակութային լինելու, երկխոսություն վարելու և երկու

¹ Այդպիսի ծրագրերից կարելի է նշել ՀՀ ՄԵՆ «Համահայկական խաղերը», ՀՀ ՄՆ «Արի տուն» ծրագիրը:

երկրների միջև կամուրջ հանդիսանալու հնարավորության շնորհիվ կարող են ակտիվացնել և՛ համայնքային կյանքը, և՛ կապը հայրենիքի հետ: Այս ուղղությունը ենթադրում է ընդլայնված հնարավորություններ համայնքներում խոստումնալից հայ երիտասարդների համար, աջակցություն՝ բնակության երկրում իրենց կրթական և աշխատանքային առաջխաղացման մեջ:

- Տարբերակված մոտեցում մշակել համայնքների և տեղեկատվական ռեսուրսների նկատմամբ՝ ըստ հետխորհրդային երկրների տարածաշրջանների, ինչպես, օրինակ, բալթյան, ասիական:

- Տարբերակված մոտեցում ցուցաբերել նաև՝ ըստ կոնկրետ համայնքների և տեղեկատվական աղբյուրների ոչ միայն ռեսուրսային պոտենցիալի, չափերի, գործունեության ուղղվածությունների, այլև համագործակցության պոտենցիալի: Այսպես, օրինակ, կայացած և ծավալուն տեղեկատվական կայքերն իրենց թեմատիկ ընդգրկման, տեղեկատվական հագեցվածության հաշվին նշանակալի ռեսուրս են ինտենսիվ, լայնածավալ տեղեկատվական գործընթացների համար: Այնուհանդերձ, չի բացառվում, որ երբեմն նրանք չհամագործակցելու ռիսկ պարունակեն, եթե իրենց առաջնահերթությունների հետ համընկնում չլինի: Մինչդեռ փոքր կազմով, հստակ պարբերականություն չունեցող աղբյուրները, չնայած սակավ ռեսուրսներին, կարող են համագործակցության պոտենցիալ պարունակել՝ ներգրավվելու և մասնակցելու համապատասխան մոտիվացիայով:

- Որոշ տեղեկատվական կայքերի հայերեն տարբերակների ավելացումը դրական գործոն կարող է հանդիսանալ ինֆոռեսուրսը գորեղացնելու տեսակետից: Անգամ եթե սպառող լսարանի՝ հայերենն օգտագործելու հավանականությունը չնչին է, հայերենի հենց վիզուալ առկայությունը կայքում կարող է նպաստել հայկականության իմիջի ընդգծմանը, խթանել հայերենի հանդեպ հետաքրքրությունը, ինչպես նաև օգնել հայերենի իմացության պահպանմանը:

- Յուրահատուկ, մասնավոր տեխնիկաներ, որոնց միջոցով կարելի է նպաստել մասնակցության և հայրենիքի հետ կապի զգացմանը:

Օրինակ, կարող է լինել Հայաստանին առնչվող թեմայով մանկական *on-line* նկարչություն և միաժամանակյա ցուցահանդես համակարգիչների վրա:

- Շարունակել տարբեր մեխանիզմներով (կրթաթոշակ, պարգևատրումներ ևն) հայապահպանման ուղղությամբ անհատների և կազմակերպությունների ջանքերի խրախուսումը, ինչպես նաև հայ մանուկների ու պատանիների ներգրավվածության խթանումը, հայերենի ուսուցումը (օրինակ՝ հայերենին ու հայկական մշակույթին վերաբերող օլիմպիադաների և այլ մրցույթների կազմակերպմամբ):

- ՀՀ պետական աջակցությունն ուսումնական նյութերով մեծ խթան կհանդիսանա այս համայնքների աշխուժացմանը և կրթաձրացնի հայերենի նկատմամբ ուշադրությունը և պատասխանատվությունը:

- Հաշվի առնելով կիրակնօրյա դպրոցների՝ հետզհետե նվազող ազդեցությունը որպես հայապահպանման ռեսուրս, համայնքային դպրոցները կարիք ունեն ոչ միայն ուսումնական նյութերով զինվելու, այլև նոր մոտեցումներով համալրվելու: Այդպիսիք կարող են լինել, օրինակ, կազմակերպված փոխանակման ծրագրերը, որոնց շնորհիվ հետխորհրդային երկրների հայ համայնքի երեխաները միաժամանակ հնարավորություն կստանան սովորել հայաստանյան դպրոցներում: Ի հավելումն, հաշվի առնելով հետխորհրդային տարածքում հայ երեխաների գերակշռող մասի ռուսախոս լինելը, անհրաժեշտ է թվում հայկական արբանյակային ալիքներով հայերենի ուսուցման հեռուստատեսային հաղորդումների հեռարձակումը՝ արդի վիզուալ տեխնիկայով հագեցած: Այս նույն նպատակին կծառայի Հայաստանի դպրոցներից *on-line* միջոցով սփյուռքահայության համար հայերեն և հայոց պատմության հեռակա ուսուցանումը: Այս առումով կարևոր է նաև հայ համայնքների ուսուցիչների վերապատրաստման ծրագրերի զարգացումը:

- Չնայած սակավաթիվ հայկական հեռուստաալիքներ արբանյակային եթեր ունեն ՀՀ-ից դուրս, շատ հայեր դրսում նշում են, որ վեր-

ջիններս որակով և բովանդակությամբ (սերիալներ, ժամանցային) չեն ծառայում իրենց բուն նպատակին՝ բավարարել Հայաստանի հետ կապի զգացումը: Ուստի, այս փուլում տեղին է թվում համահայկական հեռուստատեսային լուրջ, որակյալ և դինամիկ նախագծի մշակումը՝ համապատասխան ուղղվածության հաղորդումներով (սովորական հայերի կյանքի պատմություններից մինչև մշակութային ու գիտական ձեռքբերումներ, հայտնի դեմքեր, հիշարժան իրադարձություններ, հյուրընկալվող համայնքների միջև թիմային մրցույթներ և այլն): Եթե հասկանալի պատճառներով նոր արբանյակային հեռուստատեսություն հիմնելու հնարավորություն չկա, ապա հարկ է գոյություն ունեցողները համալրել Հայության մասին ու սփյուռքի ներգրավվածությամբ հաղորդումներով, հեռուստակամուրջներով: Հատկանշական է, որ ՀՀ Հանրային հեռուստատեսությունը, չնայած Հարավային Կովկասի ՀՏ-ների շարքում ամենամեծ սփռվածությանը, չունի այլ լեզուներով հեռարձակելու հնարավորություն, մինչդեռ այն ռուսերեն և անգլերեն հեռարձակելու հնարավորությունը կմեծացնի նրա լսարանը:

Անշուշտ, հետխորհրդային համայնքային ռեսուրսին առնչվող հարցերը, ներկայացված խնդիրները, ինչպես նաև դրանց հաղթահարման և կամ նպատակահարմար ուղղորդման մեխանիզմները չեն սպառվում վերը նշվածներով: Սույն վերլուծությունը, վեր հանելով հանդերձ մի շարք խնդիրներ կամ մատնանշելով առավելություններից մի քանիսը, չի հավակնում հետխորհրդային հայ համայնքների կամ նրանց հետ համագործակցության սպառիչ սոցիալ-հոգեբանական նկարագիր լինելու: Առաջարկված նյութը, առաջին հերթին, ուրվագծում է ժամանակակից մեթոդաբանության վրա կառուցված հետազա սոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունների անհրաժեշտությունը, քանի որ դրանց ձեռնարկումը թույլ կտա հաղթահարել գիտելիքի մոտավորությունը, ստանալ արժանահավատ տվյալներ՝

ավելի դիպուկ ռազմավարություն և կիրառական ծրագրեր մշակելու համար: Որպես նման աշխատանքի ուղղություններից մեկը՝ առաջարկում ենք «համայնքային զգացումի ինդեքսի» հետազոտություններ առանձին համայնքների, ինչպես նաև նրանց առանձին ենթակառույցների (եկեղեցի, մշակութային կառույցներ ևն) առավել խոր ուսումնասիրման համար: Ուսումնասիրությունները թույլ կտան երևան հանել համայնքների *սպեցիֆիկ խնդիրները*, նաև՝ դրանց *սպեցիֆիկ ռեսուրսները*:

II. ՀԵՏԵՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԸ ՎԻՐՏՈՒԱԼ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՑԱՆՅԵՐՈՒՄ

Հետխորհրդային տարածքում համացանցը վերջին տարիներին դարձել է բավական լուրջ գործիք, որն աջակցում է հայկական համայնքների և Հայաստանի միջև կապերի ամրապնդմանը: Ինտերնետում գործող սոցիալական բնույթի բազմաթիվ հարթակները թույլ են տալիս հայերի միջև շփում կազմակերպել, տեղեկացնել համայնքների մասին, պահպանել կապը Հայաստանի հետ:

Նման հարթակներում՝ վիրտուալ սոցիալական ցանցերում, ֆորումներում, բլոգներում, միայն տեղեկատվության փոխանակում չէ, որ կատարվում է: Շատերին դա հնարավորություն է տալիս վերականգնել խզված կապերը Հայաստանի հետ, սովորել հայերեն լեզուն և այլն:

Բացի դրանից, նման հարթակները հնարավորություններ են ստեղծում նոր կապեր ձևավորել, հանդես գալ նախաձեռնություններով, բավարարել հասարակական ակտիվության և ինքնարտահայտման պահանջմունքները: Այս շփումներում, ազգային պատկանելությունից բացի, հետաքրքրություն և կարևորություն ունի ևս մի քանի հանգամանք՝ շփման լեզուն, տեղակայումը և վիրտուալ հաղորդակցման հարթակի տիպը: Դիտարկենք, թե ինչպես են դրսևորվում նշված հանգամանքները հետխորհրդային տարածքի հայերի վիրտուալ շփումներում:

Հաղորդակցման լեզուն

Համացանցում հետխորհրդային տարածքի Սփյուռքի ներկայացուցիչները հիմնականում ռուսալեզու և հայալեզու խմբեր են: Բայց նախպես, նրանց ինտերնետային հաղորդակցման հիմնական լեզուն ռուսերենն է, ինչը պայմանավորված է մի քանի պատճառով.

1. Հետխորհրդային տարածքի Սփյուռքի մի մասն ընդհանրապես չի տիրապետում հայերենին՝ ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր:

2. Մի մեծ զանգված հայերենին տիրապետում է բանավոր, սակայն գրելիս դժվարանում է: Այս հանգամանքը կաշկանդում է շատերին, ինչի պատճառով նրանք գերադասում են շփվել ռուսերենով:

3. Ռուսերենն առ այսօր շարունակում է մնալ հետխորհրդային տարածքի շփման հիմնական լեզուն, ինչն իր ազդեցությունն ունի նաև հայերի շրջանում:

Բացի այդ, երկար ժամանակ հայերենը համակարգչային ծրագրերում չօգտագործվող լեզու էր: Այդ պատճառով նույնիսկ Հայաստանում հայերի մեծ մասը մինչև վերջերս նախընտրել է համացանցում շփվել ոչ հայերենով:

Այդպիսով հայերենն ավելի թույլ դիրք և ազդեցություն ունի համացանցում՝ չնայած վերջին շրջանում նրա դերը հետզհետե մեծանում է: Ներկայումս համացանցը «հայացնելու» միտում է նկատվում: Հետխորհրդային տարածքում բնակվող հայերի մի մասը ձգտում է կիրառել հայերենը: Նույնիսկ նկատվում են բավական ազդեցիկ ֆլեշ մոբեր (*flash mob*)՝ ուղղված ինտերնետում հայերենով շփվելու խրախուսմանը: Օրինակ, 2007 թվականին զանգվածային ֆլեշ մոբ ընթացավ բլոգերների միջև, որի կարգախոսն էր. «Այո՛, ես գրում եմ հայերեն»¹: Դրան մասնկացեցին մի քանի տասնյակ հայ բլոգերներ նաև Սփյուռքից:

Նման ցանցային ձևով *Hayastan.com* կայքի հիման վրա ստեղծվեց մի մեծ ծրագիր՝ «Խոսե՛ք հայերեն, խորհե՛ք հայերեն, ապրե՛ք հայերեն»²: Այն թույլ է տալիս բոլոր նրանց, ովքեր ցանկություն ունեն սովորել կամ ամրապնդել հայերենը, օգտվել կայքում զետեղված բազմաթիվ ուսուցանող նյութերից:

¹ <http://ahousekeeper.livejournal.com/29202.html>

² <http://hayeren.hayastan.com>

Մեկ ուրիշ ֆորումի՝ «ԴԱՐ» ակումբի (<http://www.akumb.am/>) ողջ ուղղվածությունը հայերենով շփումը խրախուսելն է: Ակումբի կանոնադրությունում հստակ գրված է նրա կարգախոսը. «Պահպանել հայ գիրն ու գրականությունը»¹:

Սակայն, չնայած նման նախաձեռնություններին, հիմնական շփման լեզուն շարունակում է մնալ ռուսերենը: Ամենայն հավանականությամբ, այն դեռևս չի զիջի իր դիրքերը: Հնարավոր է, որ հայաստանաբնակների շրջանում ժամանակի հետ նվազի ռուսերենի կիրառումը համացանցում, ինչի միտումն արդեն իսկ նկատվում է. նրանց շրջանում հայերենի և անգլերենի դերը հետզհետե աճում է, իսկ ռուսերենինը՝ արագ նվազում: Նման զարգացումները կարող են հանգեցնել մեկ ուրիշ իրողության. **Ժամանակի ընթացքում կարող է խզվել կապը Հայաստանի և հետխորհրդային տարածքի Սփյուռքի հայ երիտասարդների միջև:**

Տեղակայման հարցերը

Համացանցում բավական դժվար է սահմաններ գծել այն դեպքում, երբ տվյալ կայքը և այն իրագործողները չեն ֆիքսում աշխարհագրությունը: Հատկապես եթե խոսքն այնպիսի կայքերի մասին է, որտեղ ոչ թե գետնովում է տեղեկատվություն, այլ ընթանում է վիրտուալ շփում՝ ֆորումների, բլոգների, սոցիալական ցանցերի (*social networks*) և այլն:

Համացանցում հայկական գրեթե բոլոր այսօրինակ հարթակներն այցելուների խառնուրդ են, ուր ներկայացված են հայեր ինչպես Հայաստանից, այնպես էլ Սփյուռքից: Այն հարթակներում, ուր հիմնական շփման լեզուն ռուսերենն է, որպես կանոն, այցելուների կեսից ավելին Ռուսաստանի Դաշնության և այլ հետխորհրդային երկրների

¹ <http://www.akumb.am/rules.php>

հայեր են: Անգլերեն հարթակներում այս տարածքների հայերը փոքրամասնություն են կազմում:

Այսպես, օրինակ, ռուսալեզու *OpenArmenia.com* ֆորումի այցելուների 46,55%-ը կազմում են Ռուսաստանից այցելուները, 15,52%-ը՝ Ուկրաինայից և միայն 11,03%-ը՝ Հայաստանից¹:

Ռուսալեզու *Gisher.Ru* ժամանցային և հաղորդակցման կայքի այցելուների շարքում նույնպես գերակշռում են ռուսաստանցի այցելուները՝ 43,38%: Ուկրաինայից այցելուները կազմում են 4,96%, իսկ Հայաստանից՝ 8,24%:

Այցելուների նման բաշխումն ընդհանուր առմամբ բնորոշ է հայկական վիրտուալ սոցիալական ցանցերի մեծամասնությանը: Հիմնական այցելուները Ռուսաստան, Ուկրաինա, Հայաստան եռյակից են, եթե կայքերը չեն կրում ավելի նեղ համայնքային բնույթ: Ընդ որում՝ զուտ համայնքային կայքերը, ֆորումները ներկա համացանցի զարգացման պայմաններում սկսում են պարզապես անհետանալ՝ դիրքերը զիջելով ավելի լայն ձևաչափում գործող կայքերին: **Այդ պատճառով կարելի է նշել, որ վիրտուալ հաղորդակցում ապահովող հայկական կայքերը ներկայում գնում են ավելի ընդգրկուն, գլոբալ լսարան ձեռք բերելու ուղիով: Եվ հիմնական բաժանարար գիծն անցնում է օգտագործվող լեզվի դաշտերի միջև:**

Հետխորհրդային տարածաշրջանի համացանցային սեգմենտում այսօր գերիշխող դեր ունեն ռուսաստանաբնակ հայերը և ռուսերեն լեզուն: Սակայն որպես ավելի փոքրաթիվ, բայց կազմակերպիչ ուժ հանդես են գալիս Հայաստանում բնակվող հայերը:

¹ Նշված են 2009թ. հոկտեմբերի 15-ի տվյալները:

Ֆորումներ և ծանոթության կայքեր

Ավանդական համացանցում, ամենաակտիվ և անհատական օգտվողների թվաքանակի տեսանկյունից, ամենաայցելվող կայքերը վիրտուալ շփում առաջարկող հարթակներն են: Այցելուների համաշխարհային ծածկույթ ունեցող հայկական կայքերից ամենաշատ թվով այցելու ունեն նրանք, որոնք առաջարկում են վիրտուալ ծանոթությունների հնարավորություն:

Մյուս կողմից՝ միայն ծանոթության ծառայություններ տրամադրելը նպատակահարմար չէ: Այդ պատճառով նման կայքերը սկսում են լրացուցիչ ծառայություններ առաջարկել, այդ թվում՝ քննարկումների հնարավորություն ընձեռել:

Այդպիսով, նման կայքերը, որոնք տրամադրում են ժամանցի, ծանոթությունների և նմանատիպ այլ ծառայություններ, սկսում են գուգահեռաբար վերածվել վիրտուալ քննարկումների հարթակների: Փաստացի, նման շատ կայքեր հանդիսանում են նույն տիպի հարթակներ, ինչպիսիք են ինտերնետային ֆորումները (առավել ակտիվ հայկական ֆորումների ցանկը տես Աղյուսակ I):

Հայկական ֆորումները հիմնականում կարելի է բաժանել մի քանի պայմանական տիպի.

- Ընդհանուր հարթակներ, ուր մեծ մասամբ երիտասարդներն են շփվում: Նման խմբերի մասնակիցները հիմնականում բնեռացված հետաքրքրություններ ունեն՝ խիստ քաղաքականացված և ազգայնական խմբերից մինչև կատարյալ ապաքաղաքական և ապազգայնացված:

- Հարթակներ ըստ ուղղվածության՝ քաղաքական, հասարակական, ՏՀՏ ոլորտին վերաբերող և այլն: Նշենք, որ ուղղվածությունը ցույց է տալիս քննարկումների միայն հիմնական թեման:

Ֆորումները լուրջ ազդեցություն ունեն, քանի որ ընդգրկում են մարդկանց, որոնք երկարատև շփման մեջ են գտնվում իրար հետ, ունեն նմանատիպ հետաքրքրություններ: Այդ պատճառով ֆորումներն

ակտիվ հարթակներ են, ուր ոչ միայն քննարկումներ են իրականանում, այլ նաև իրագործվում են բազմաթիվ հասարակական, քաղաքական ակցիաներ, որոնք ներգրավվում են ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Մփյուռքի և առանձին համայնքների կյանքում: Բացի դրանից, զանազան ֆորումների համայնքների միջև հաճախ առաջանում է համագործակցություն՝ կապված Հայաստանին և Մփյուռքին հուզող հարցերի հետ:

Ֆորումներն ըստ տեղակայման դժվար է տարանջատել: Նույնիսկ այն հարթակները, որոնք ստեղծվել են Մփյուռքի որևիցե համայնքի ուժերով, ժամանակի ընթացքում սկսում են ներգրավել այցելուներ Հայաստանից և հայկական այլ համայնքներից: Գրեթե բոլոր ռուսալեզու ֆորումները հետխորհրդային տարածքի հայկական Մփյուռքի ներկայացուցիչների հանդիպվայր են հանդիսանում:

Հարկ է նշել նաև, որ մի շարք վիրտուալ համայնքներ ձևավորվել և շարունակում են գործել տեղեկատվական կամ այլ տիպի կայքերի վրա՝ չլինելով դրանց հիմնական մասը, սակայն հանդիսանալով հայկական համաշխարհային ցանցի զգալի խումբ: Օրինակ, *Yerevan.ru* կայքը մեծ տեղեկատվական պորտալ է, որում ֆորումը կազմում է մի փոքր մաս, սակայն այնտեղ ձևավորվել է վիրտուալ համայնք:

Աղյուսակ 1

Հիմնական հայկական ֆորումները

Կայքի անվանումը	Հիմնական ուղղվածությունները/ բաժինները	Լրատվական բաժնի առկայությունը	Այլ տեղեկություններ
armenia-online.ru	Ծանոթություններ, քննարկումներ	Հայկական լրահոսը արտատպվում է այլ կայքերից	guar@mail.ru
gisher.ru	Ծանոթություններ, քննարկումներ, ժամանցային	-	admin@gisher.ru
openarmenia.com	Քննարկումներ	On-line հարցազրույցներ	admin@openarmenia.com
sirumem.com	Ծանոթություններ, քննարկումներ	-	Փակ գրանցում է
yerevan.ru	Քննարկումներ, պատմական շտեմարան, ազգագրական շտեմարան, մշակութային շտեմարան	+	Ethno Publishing Group, it_bills@troika.ru
armkb.com	Քննարկումներ	-	Փակ գրանցում
vardanank.org	Քննարկումներ	-	makbag@mail.ru
hayastan.com	Քննարկումներ, ազգագրական շտեմարան, մշակութային շտեմարան	Հայկական լրահոսը արտատպվում է այլ կայքերից	Փակ գրանցում
artsakh.info	Քննարկումներ	-	Melkonyan Grigor, grigor@genocide.ru, Genocide.ru կայքի ֆորումն է
siv.am	Քննարկումներ, համայնքային իրադարձություններ	+	Сообщество интеллектуального взаимодействия армянской молодежи (СИБАМ), ՌԴ grago@gcnet.ru
haylife.ru	Քննարկումներ, համայնքային իրադարձություններ, ազգագրական շտեմարան, մշակութային շտեմարան	+	nmv2nmv@mail.ru
viparmenia.com	Ծանոթություններ, քննարկումներ	-	whois@bluehost.com
khachmeruk.com	Ծանոթություններ, քննարկումներ	-	tgralex@gmail.com
meronq.com	Ծանոթություններ, քննարկումներ	-	aarzumanyan@gmail.com
akumb.am	Քննարկումներ	-	harutyunyan.artak@gmail.com
acher.ru	Ծանոթություններ, քննարկումներ	+	artur.balayan@gmail.com

Բլոգներ

Հայկական բլոգների գերակշռող զանգվածը գտնվում է մեկ հարթակում՝ *Livejournal.com*: Այն ունի նաև սոցիալական ցանցի տարրեր, ինչի պատճառով բլոգների թիվը հիմնականում հենց այստեղ էլ շարունակում է ավելանալ: Բացի այդ, *Livejournal.com*-ը ռուսալեզու համացանցի հատվածի ամենաակտիվ և այցելուների կողմից ընդունվող բլոգային հարթակն է:

Քանի որ բլոգներում մարդիկ ներկայանում են ավելի անհատական կերպով, ապա հաճախ հայկական համայնքի ներկայացուցիչը գուտ բլոգային հարթակում դրսևորվելով՝ անմիջապես չի կարող առանձնացվել որպես Սփյուռքի ներկայացուցիչ: Այսպես, բազմաթիվ հայազգի բլոգերներ Ռուսաստանի Դաշնությունից իրենց բլոգներում ներկայանում են որպես ռուսաստանցի ազգայնականներ: Բացի այդ, շատ են դեպքերը, երբ բլոգերները չեն բացահայտում իրենց ազգությունը:

Այդ պատճառով դժվար է բլոգներում բացահայտել նրանց, որոնց կարելի կլիներ բնորոշել որպես հայկական բլոգերներ Սփյուռքից: Նման հաշվառում կատարելու մի քանի փորձ վերջին տարիների ընթացքում կատարվել է: Դրանցից ամենահաջողը *Miacum.ru* կայքի հարթակում ստեղծված հայկական ռուսալեզու բլոգների քաղվածքներն են, որոնք կատարվում են ամենօրյա ռեժիմով: Սակայն այստեղ ներգրավված են հայկական բլոգներ առանց սահմանափակումների՝ Հայաստանից և ամբողջ Սփյուռքից¹:

Մյուս կողմից, բլոգերները ստեղծում են համայնքներ (*community*), որոնք անմիջականորեն հայկական թեմաների հետ կապված ուղղվածություն ունեն: Դրանցում ներգրավվում են Սփյուռքի ներկայացուցիչները: Այդպիսի հիմնական համայնքները կրկին գործում են *Livejournal.com* հարթակում: Դրանց մի մասն ունի անմիջականորեն

¹ <http://miacum.ru/gazeta/cat/armlenta>

Մփյուռքի հետ կապված ուղղվածություն: Նման համայնքները բլոգերների շփման համար ֆորումային տիպի հարթակներ են ստեղծում (տես Աղյուսակ II):

Աղյուսակ II

Հայկական բլոգային համայնքներ

Համայնքի անվանումը	Նկարագրությունը	Հասցեն	Մասնակիցների թիվը
armenia_ru	Լուրեր Հայաստանից, Մփյուռքից	http://community.livejournal.com/armenia_ru/	746
Учим армянский	Հայերեն լեզվի ուսուցում	http://community.livejournal.com/learn_armenian	126
travel_armenia	Հայաստանի գովազդը գրոսաշրջիկների համար	http://community.livejournal.com/travel_armenia	310
ru_armenia	Լուրեր Հայաստանից, Մփյուռքից	http://community.livejournal.com/ru_armenia/	128
Duduk	Դուդուկի սիրահարների համար	http://community.livejournal.com/ru_duduk	119

Վիրտուալ սոցիալական ցանցեր

Հայերի հիմնական զանգվածն օգտագործում է շփման համար երկու ոչ հայկական հարթակ՝ ռուսական *Odnoklassniki.Ru* և *Vkontakte.ru*: Սա վերաբերում է այն հայերին, որոնք, բնակվելով Հայաստանում և հետխորհրդային երկրներում, որպես շփման լեզու կիրառում են հայերենը կամ ռուսերենը՝ առանց բնակավայրի հատուկ տարանջատման: Հարկ է նշել, որ անգլիախոս հայերը հիմնականում մասնակցում են արևմտյան հասարակական ցանցերում, ինչպիսին են *Facebook*-ը, *MySpace*-ը, *Twitter*-ը: Սակայն վերջին տարվա ընթացքում նկատվում է նաև ռուսալեզու հայերի միգրացիա դեպի այս հարթակները:

Odnoklassniki.Ru կայքին բնորոշ է ավելի լայն զանգվածների մասնակցությունը: Այստեղ ներկայացված են բոլոր տարիքային խմբերը: *Vkontakte.ru* ավելի հաճախ երիտասարդներն են այցելում: Սակայն *Vkontakte.ru*-ում հասարակական և քաղաքական ակտի-

վություն դրսևորող հայկական զանազան խմբերն ավելի դինամիկ են գործում:

Այս հարթակներն ունեն այցելուների ահռելի զանգված: Եթե զուտ հայկական ամենաակտիվ կայքերն ունեն մի քանի հարյուր կամ հազար ակտիվ օգտագործող, ապա սոցիալական ցանցերում այցելուների թիվը հասնում է տասնյակ հազարների: Նման ցանցերը թույլ են տալիս տարբեր երկրների հայերին արագ միավորել մի գաղափարի շուրջ: Օրինակ՝ Ցեղասպանության միջազգային ճանաչման կամ ավելի նեղ խնդիրների շուրջ (վիրտուալ սոցիալական ցանցերում գործող հայկական մի շարք խմբերի մասին տե՛ս Աղյուսակ III և Աղյուսակ IV):

Աղյուսակ III

Odnoklassniki.ru ցանցում գործող հայկական մի շարք խմբեր

Խմբի անվանումը	Մասնակիցների թիվը (2009թ. հոկտեմբերի սվյալներով)
Мы "ЗА ПРИЗНАНИЕ" Геноцида Армян	34417
СКОЛЬКО АРМЯН В ОДНОКЛАССНИКАХ ?	26432
АРМЕНИЯ!!!Հ Ա Յ Ա Ս Ա Ն!!!	6966
О геноциде армян "признание и осуждение	5031
ԱԽՊԵՐ ՀԱՄԵՅԻ-ԱՊԵՐ, ՆԱՄԵՐՑԻ!	3439
МИАСНАКАН ДЖАВАХК	55

Աղյուսակ IV

Vkontakte.ru ցանցում գործող հայկական մի շարք խմբեր

Խմբի անվանումը	Մասնակիցների թիվը (2009թ. հոկտեմբերի տվյալներով)
♥ARMENIA♥ՀՆՅՍՍՍՆ♥АРМЕНИЯ♥	39975
Армяно-Русское интернет сообщество!	17544
Древняя Армения	1039
Клуб ♥ АРМЯН	5006
АРМЯНЕ МИРА	6860
Армения-Родина моя, и я горою за тебя!	5 225
Патриотическая Армянская Резервная Армия Добровольцев Պ.Ա.Ր.Ա.Ը	1 731
24 АПРЕЛЯ, 7 ДЕКАБРЯ, ГЕНОЦИД, ЗЕМЛЯТРСАЕНИЕ, МЫ НЕ ЗАБУДЕМ ЭТО НИКОГДА.....	1 611
MOSKOVSKIE ARMYANE	1 446
ДЕТИ † АРМЕНИИ & ГРУЗИИ †	1 390
Пятигорские АРМЯНИ	754
СУХУМСКИЕ АРМЯНЕ	447
АРМЯНЕ РУДН!!!	567
ММА - Моя Маленькая Армения (Армяне ММА им.Сеченова)	290
АРМЯНЕ РЭА им.Г.В.ПЛЕХАНОВА	315
АРМЯНЕ КАЗАНИ	152
АРМЯНЕ КАЛУГИ И КАЛУЖСКОЙ ОБЛАСТИ И ИХ ЗЕМЛЯКИ СО ВСЕГО МИРА	122
АРМЯНЕ РГТЭУ	123
А Р М Я Н Е _ М Г С У - М И С И _	108
...Центр Армянского Языка и Культуры:..	88
Армяне в Великом Новгороде	77
Армяне МГИМО	37
АРМЯНЕ БАУМАНКИ	34

Odnoklassniki.ru և *Vkontakte.ru* ցանցերում ձևավորվող խմբերն ունեն մեկ ուրիշ կարևոր առանձնահատկություն: Դրանք կարող են շատ արագ ձևավորվել և նույնքան արագ կորցնել ակտիվությունը: Քանի որ այստեղ, ի տարբերություն այլ հարթակների, կուտակված են մեծ թվով բոլոր տարիքային խմբերի և հետաքրքրությունների տեր մարդիկ, ապա այս կայքերը թույլ են տալիս անցկացնել զանգվածային ֆլեշ մոբեր: Բացի այդ, թեմատիկ խմբերը կարող են լինել գերզանգվածային՝ ընդգրկելով տասնյակ հազարավոր մարդկանց:

Նման խմբերը լինում են մի քանի տեսակի.

- Ընդհանուր, հայրենասիրական բնույթի: Այս տիպի խմբերում հաճախ տարածվում է տեղեկատվություն Հայաստանի մասին՝ քաղաքական, հասարակական, պատմական և այլն:

- Համայնքային, ուր հավաքվում են հայեր, որոնց միավորում է բնակավայրը՝ երկիրը, քաղաքը:

- Նեղ խմբեր, ուր միավորվում են միևնույն դպրոցում, համալսարանում սովորող կամ երբևէ սովորած մարդիկ և այլն:

- Թեմատիկ-գաղափարական խմբեր, որոնք վերաբերում են Հայոց ցեղասպանությանը:

- Ղարաբաղյան թեմային առնչվող թեմատիկ-գաղափարական խմբեր:

- Այլ թեմատիկ խմբեր՝ հայկական խոհանոց, երաժշտություն և այլն:

- Ակտոր-խմբեր, որոնք ստեղծվում են զանազան միասնական գործողությունների, ինչպես, օրինակ, Հայաստանին Եվրատեսիլում սատարելու, մանկատների համար գումար հավաքելու և այլ գործողություններ կատարելու համար, որոնք պահանջում են մեծ թվով մարդկանց ներգրավում կարճ ժամանակահատվածում:

Մասնակիցների միջև իրական կապ ստեղծվում է ավելի փոքրաթիվ և նեղ թեմաների շուրջ հետաքրքրվող խմբերում: Բազմահազարանոց խմբերը թույլ են տալիս արդյունավետ լուծել միայն

կարճաժամկետ հարցեր: Օրինակ՝ ստորագրություններ կամ հանգանակություններ հավաքելու խնդիրներ լուծելու համար նման խմբերը մեծ հնարավորություններ են տալիս:

Հայկական խմբերի զանգվածային լինելը և հասարակական ակտիվությունը հանգեցնում է նրան, որ դրանք դառնում են ադրբեջանական օգտվողների թիրախը:

Այսպես, *www.odnoklassniki.ru* կայքէջում 2009թ. հոկտեմբերին մի շարք հայկական խմբեր ենթարկվեցին զանգվածային հարձակման. դրանք արգելափակում էին (արգելափակված հայկական խմբերի ցուցակը տե՛ս Աղյուսակ V):

Առաջին հերթին արգելափակվեցին Հայոց ցեղասպանության ճանաչման աջակիցների ու արցախահայերի խմբերը: Ընդհանուր առմամբ, խախտվել են կայքի 40 հազար այցելուների իրավունքները: Կայքի ադմինիստրացիան չի արձագանքում բազմաթիվ բողոքներին ու չի մեկնաբանում ստեղծված իրավիճակը: Արգելափակումն իրականացվում է հետևյալ սխեմայով. մի քանի մարդ իմանում է հայկական խմբի ադմինիստրատորի տվյալները և կայքի «բողոքել օգտագործողի դեմ» ֆունկցիաների միջոցով բողոք ուղարկում՝ նշելով, թե իբր տվյալ օգտագործողը սպամ է տարածում: Ծրագիրն արգելափակում է ադմինիստրատորին, որի հետ արգելափակվում է նաև ամբողջ խումբը: Կամ՝ չարագործներն օգտագործում են հաքերային միջոցներ հայկական խմբերին կոտրելու և արգելափակելու համար¹:

Այս գործողությունները ցույց են տալիս, որ նման վիրտուալ համայնքներն Ադրբեջանի կողմից դիտարկվում են որպես իրական տեղեկատվական վտանգ:

¹ Ուշադրություն. Ադրբեջանական սադրանք «օղնկլասսնիկի.ռու» կայքէջում, <http://www.panorama.am/am/politics/2009/10/22/odnoklassniki/?w>

Ներկայում փորձեր են արվում ստեղծելու նաև հայկական սոցիալական ցանցեր: Այս պահին հաջողված կարելի է համարել *hayland.am* կայքը, որն ունի մի քանի հազար այցելու: Սակայն այն դեռևս ոչ մի կերպ չի կարող մրցակցել ռուսական և այլ վիրտուալ սոցիալական ցանցերի հետ:

Աղյուսակ V

Odnoklassniki.Ru ցանցում աղբյուրների մոդերատորների կողմից արգելափակված հայկական խմբերի ցուցակը

Խմբի անվանումը	Մասնակիցների թիվը (փակման պահի տվյալներով)
Армяне всего мира	8160
Карабахские армяне	5700
КАРАБАХЦЫ	3800
Армяне в одноклассниках	3425
Армянская кухня и не только...	2194
Бакинские и карабахские армяне	700
Гракан хачмерук	400
АРМЯНСКАЯ ДИАСПОРА	հայտնի չէ
ARMENIAN-GENOCIDE-1915 april-24	հայտնի չէ
ЛУЧШИЕ АРМЯНЕ МИРА	հայտնի չէ
АРМЯНСКАЯ СВАДЬБА	հայտնի չէ

III. ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԵՏԵՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ ԵՎ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

Այս բաժնում ներկայացված են հետխորհրդային տասներեք երկրներում հայերի բնակության և համայնքների կազմավորման պատմությունը, ներկայումս բնակվողների թվաքանակի և առկա հայկական կառույցների ու ՁԼՄ-ի գործունեության մասին տվյալներ: Յուրաքանչյուր երկրի հայության մասին տվյալները տրված են առանձին բաժիններով՝ ըստ երկրի անվան այբբենական կարգի: Ամեն երկրի բաժնում աղյուսակներով տրված են նաև հայկական կառույցների և ՁԼՄ-ի կոնտակտային տվյալները, եթե այդպիսիք հասանելի են դարձել ինտերնետային կայքերի և «դեղին» էջերի մոնիթորինգի, ինչպես նաև փորձագիտական հարցումների միջոցներով: Հետխորհրդային երկրներում հայ բնակչության թվաքանակի մասին տարբեր աղբյուրների կողմից տրամադրված տվյալներ ներկայացված են գրքի հավելվածի Ա և Բ աղյուսակներում: Հավելվածում են ներկայացված նաև հայկական մշակութային-ժամանցային կայքերի և «Ռուսաստանի հայերի միության» մասնաճյուղերի վերաբերյալ աղյուսակներ:

1. ԲԵԼԱՌՈՒՄ

Բելառուսի 1989-1999թթ. պաշտոնական մարդահամարի տվյալներով՝ Բելառուսում ապրում էր 10 հազարից ավելի հայ: 2003թ. ոչ պաշտոնական տվյալներով՝ նրանց թիվը շուրջ 30 հազար է, որը կազմում է ընդհանուր բնակչության 0.3 %-ը: Այդպիսով, հայերը Բելառուսի ազգաբնակչության մեջ գրավում են 6-րդ տեղը: Հայերը հիմնականում հաստատվել են մայրաքաղաք Մինսկում, Բոբրույսկ, Բրեստ և Մոզիլյով քաղաքներում:

Հայկական կառույցները

Բելառուսի հայ համայնքը պաշտոնապես գրանցվել է Մինսկում 1990թ.՝ «Հայաստան» հայկական մշակութային-լուսավորչական ընկերություն» անունով: Այն անդամակցում է նաև Բելառուսի կրոնի և ազգությունների կոմիտեին: Համայնքի նախագահ Գեորգի Եղիազարյանը նաև Բելառուսի մշակույթի նախարարությանը կից գործող Ազգային-մշակութային միությունների խորհրդի նախագահն էր 2000-2006թթ., իսկ 2006-ից Բելառուսի կրոնի և ազգությունների հանձնաժողովի «Խորհրդատվական միության» ղեկավարն է: 1991-ից Մինսկում գործում է հայերենի, հայոց պատմության և երգուպարի կիրակնօրյա դպրոց: 1995-ից դպրոցը համակարգված գործունեություն է ծավալում, կազմակերպվում են նաև մշակութային միջոցառումներ: 1999թ. «Հայաստան» ընկերությանը կից հիմնվել է «Էրեբունի» երգի-պարի ազգագրական համույթը, որը հաջողությամբ հանդես է գալիս ազգային մշակույթների համաբելառուսական ամենամյա փառատոնին, համահայկական ու միջազգային տարբեր փառատոներին: Այս կառույցը նաև միավորում և խրախուսում է հայ երիտասարդության ակտիվությունը: Բելառուսի «Հայաստան» ընկերությունը նաև Համաշխարհային հայկական կոնգրեսի (կենտրոնը՝ Մոսկվա) հիմնադիրներից է: Սերտ են համագործակցային կապերը

Ռուսաստանի, Էստոնիայի և այլ երկրների հայկական կառույցների հետ, հատկապես երիտասարդության շրջանում:

«Հայաստան» ընկերությունը թեև ներկայացնում է Մինսկի հայ համայնքը, նաև հանրապետական մասշտաբի կառույցի որոշակի գործունեություն է ծավալում, համագործակցում է երկրի մյուս համայնքային կառույցների հետ, հանդես գալիս համատեղ ձեռնարկներով:

Հայկական համայնքային կառույցներ են գործում նաև Բոբրույսկ, Գրոդնո, Մոգիլյով քաղաքներում, որոնք ևս աչքի են ընկնում մշակութային և հասարակական նախաձեռնություններով (Բելառուսի հայկական կառույցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 1.1):

Բելառուսում գործում է նաև պաշտոնապես 2002թ. գրանցված «Մբ. Գրիգոր Լուսավորիչ» առաքելական համայնքը: Բելառուսում առայժմ չկա հայկական եկեղեցի: Ներկայում հայ համայնքը Մինսկում Մբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու կառուցման դրամահավաք է իրականացնում: Եկեղեցու նախագծման աշխատանքներն ավարտված են, իսկ թե կոնկրետ որտեղ այն պետք է կառուցվի, կորոշվի 2009թ. նոյեմբերին:

Հայկական լրատվամիջոցները

Բելառուսում գործող հայկական պարբերականը «Մբ. Գրիգոր Լուսավորիչ» կրոնական համայնքի հիմնադրած «Միասին» ռուսալեզու ամսաթերթն է: Այն համայնքային նշանակություն ունի և Բելառուսում տարածվում է անվճար: Վերջերս բացվել է նաև կայքէջը՝ www.miasin.by հասցեով:

Բելառուսի հայ համայնքի կյանքը, Բելառուս-Հայաստան պաշտոնական և ոչ պաշտոնական իրադարձությունները, ինչպես նաև համահայկական նշանակության նորություններն արտացոլվում են www.diaspora.by կայքում (Բելառուսի հայկական լրատվամիջոցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 1.2):

Բելառուսի հայկական կառույցները

Քաղաք	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1. Մինսկ	«Հայաստան» հայկական մշակութային-ընկերակցական միություն	Նախագահ՝ Գեորգի Եղիազարյան	Հասցե՝ ք. Մինսկ, Կ. Մարքսի փող. 33 Հեռ. +375 (296) 600-199, տն. +375 (17) 2602-829 Էլ. փոստ՝ ega2001@rut.by	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1990թ.
2. Մինսկ	«Մբ. Գրիգոր Լուսավորիչ» կրոնական համայնք	Նախագահ՝ Մնայրակ Համբարձումյան	Հասցե՝ ք. Մինսկ, Կ. Մարքսի փող. 33/16 Հեռ. +375 29 115 15 02	Հայ Առաքելական Եկեղեցու հոգևոր համայնք: Ձբաղվում է Մինսկում Հայ Առաքելական Եկեղեցի կառուցելու հարցերով:
3. Մինսկ	Բելառուսի հայ երիտասարդների միություն	Նախագահ՝ Արամ Օսիպյան	Էլ-փոստ՝ aram119@rut.by	
4. Մոզիլյով	«Մախ» մարզային ՀԿ	Նախագահ՝ Արմեն Խաչատրյան	Հասցե՝ ք. Մոզիլյով, Շմիլյոյի պող. 82-188 Հեռ. +375 (296) 52-45-71 Արմեն Խաչատրյան 652-45-71	Մոզիլյովի մարզային ՀԿ-ն կազմակերպում է համերգներ, ցուցահանդեսներ և այլ միջոցառումներ:
5. Գրոդնո	«Մուսալե» շրջանային ՀԿ		Հասցե՝ ք. Գրոդնո, Կ. Մարքսի փող. 33/16 Հեռ. +375 (296) 26-73-86 +375 (291) 15-15-02	Գրոդնոյի շրջանային «Մուսալե» ՀԿ-ն իր շուրջն է համախմբում Գրոդնո քաղաքի և տարածաշրջանի հայերին: «Հայաստան» ՀԿ-ի հետ համատեղ մասնակցում է Գրոդնո քաղաքում անցկացվող ազգային մշակույթների համալերատուական փառատոներին:
6. Բոբրույսկ	«Մախ» հայկական բարեգործական միության Բոբրույսկի մասնաճյուղ	Նախագահ՝ Արշակ Թանդիլյան		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1999թ.: 2000թ.-ից սկսած կից գործում է կիրակիօրյա դպրոց

Բելառուսի հայկական լրատվամիջոցները

Քաղաք	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավար անձնակազմը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1.	Մինսկ «Միասին» թերթ www.miasin.by	Խմբագրության տնօրեն՝ Մարգիս Էլչակյան Գլխ. խմբագիր Սվետլանա Ղուլանց	Հասցե՝ ք. Մինսկ Կալինինի փող. 9, 1 հարկ, 8 գրասենյակ Հեռ. +375447534723 Էլ. փոստ. miasin@tut.by elchakyan_sa@mail.ru	«Միասին» թերթի իմնադիրն է Բելառուսի «Մր. Գրիգոր Լուսավորիչ» կրոնական հաստիքը:
2.	Մինսկ	Կարեն Արեկյան	Էլ. փոստ aniv2005@yandex.ru postmaster@aniv.ru	Լույս է տեսնում 2005-ից, ռուսերեն լեզվով, 2 ամիսը մեկ անգամ՝ հեղինակների միջոցներով:
3.	Մինսկ	Միխայիլ Գրիգորյան	Էլ. փոստ ՝ diaspora@tut.by Հեռ. ՝ +375 (296) 589-586	Կայքում կարելի է տեղեկություններ գտնել Բելառուսում գործող համայնքային մշակութային կազմակերպությունների, հայկական դպրոցի մասին և այլն:

2. ԷՍՏՈՆԻԱ

Էստոնիայում 2000թ. մարդահամարի պաշտոնական տվյալներով՝ հայերի թիվը կազմել է 1.440¹: Սյուր, ըստ տարբեր հայկական աղբյուրների, Էստոնիայում հայերի թիվը կազմում է մոտ 2000²: Հայերն այստեղ հիմնականում բնավում են երկրի մայրաքաղաք Տալլինում, նաև Տարտուում, Պյառնուում, Կոհտլա-Յարվեում:

Պատմական ակնարկ

Էստոնիայում հայերը բնակություն են հաստատել XIX դարում: Առաջին հայ բնակիչների շարքում են եղել Դորպատի համալսարանի մոտ 200 ուսանողները, նրանց թվում՝ Խաչատուր Աբովյանը, Ռափայել Պատկանյանը և այլք:

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո այստեղ մշտական բնակություն են հաստատել Էստոնիայում գերմանական գերության մեջ հայտնված, ինչպես նաև խորհրդային բանակից զորացրված հայեր: Խորհրդային իշխանության ժամանակաշրջանում այստեղ են հաստատվել Ռուսաստանից և ԽՍՀՄ այլ երկրներից Էստոնիա գործուղված հայ մասնագետներ:

Հայ համայնքային և ազգային կյանքն Էստոնիայում ձևավորվել է 1980-ականների վերջին, երբ գրանցվել են առաջին հայկական մշակութային ընկերությունները, ազգային միավորումները³: 1990-ականների սկզբին այս կառույցների նախաձեռնությամբ պարբե-

¹ http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=PC225&ti=POPULATION+BY+ETHNIC+NATIONALITY%2C+MOTHER+TONGUE+AND+CITIZENSHIP&path=../I_Databas/Population_census/08Ethnic_nationality._Mother_tongue._Command_of_foreign_languages/&lang=1

² Միքայել Մալխասյան, «Հայերն աշխարհում», Երևան, 2007թ., «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան):

³ <http://noev-kovcheg.lgb.ru/article.asp?n=96&a=41>

րաբար կազմակերպվել են հայկական մշակույթն ու արվեստը ներկայացնող համերգներ ու ցուցահանդեսներ: Էստոնահայերի շարքում մեծ թիվ են կազմում մտավորականները, բժիշկները, ճարտարագետները, առևտրային ընկերությունների ղեկավարները, արվեստի ու գիտության ոլորտի մասնագետները: Համայնքում հայտնի հայ անունների շարքում կան քանդակագործներ, գեղանկարիչներ, երաժիշտներ:

Հայկական կառույցները

Էստոնիայում հայերը ներկայացված են երկու խոշոր համայնքային կառույցով՝ Տալլինում և Տարտուում, որոնք հիմնադրվել և գրանցվել են 1987-88թթ:

«Տալլինի հայկական մշակութային ընկերությունը» 1988թ. հիմնադրվել և 15 տարի ղեկավարվել է Տալլինի մանկավարժական ինստիտուտի դոցենտ Արտյոմ Դավիդյանցի կողմից՝ հայոց լեզվի խմբակի հիման վրա: Հետագայում՝ 1989թ.-ից հայոց լեզվի խմբակը սկսել է գործել իբրև կիրակնօրյա դպրոց: Այժմ միավորման նախագահն է Ռազմիկ Իվանյանը¹:

Տարտուում գործում է «Հարավային Էստոնիայի հայկական ազգային միությունը», որի նախագահն է Ռաֆիկ Գրիգորյանը²: Այս քաղաքում գործում է նաև «Մաշտոց» կիրակնօրյա հայկական դպրոցը, որտեղ կազմակերպվում են ոչ միայն հայերենի, այլև հայկական ժողովրդական պարերի պարապմունքները³:

¹ «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան), <http://rus.postimees.ee/260207/glavnaja/estonia/12550.php?&Y=2007&M=3>, http://www.rvke.ee/index.php?option=com_content&view=category&id=278%3A2008-11-15-21-44-21&Itemid=9&lang=ru

² http://www.rvke.ee/index.php?option=com_content&view=category&id=78%3A2008-07-11-12-41-28&Itemid=9&lang=ru

³ <http://www.armenia.ee/>

Էստոնիայում գործող հայկական կազմակերպությունների գործունեությունը համակարգելու նպատակով 1998թ. ստեղծվել է «Էստոնիայի հայ ազգային միությունը», որը հիմնադրել և մինչև 2008թ. ղեկավարել է Գարիկ Իկնոյանը: 2008թ. ի վեր միության նախագահն է Արտյոմ Դավիդյանցը: Միությունն ակտիվ մասնակցություն ունի հայկական մշակույթի տարածմանը նպաստող, Էստոնիայի և Հայաստանի տոներին ու հիշատակի օրերին նվիրված միջոցառումների, միջկառավարական, պաշտոնական և ոչ պաշտոնական հանդիպումների, այցերի կազմակերպմանը, աջակցում է հայ գործընկերների հետ համագործակցող Էստոնական կազմակերպությունների գործունեությանը¹:

Տալլինում 2003թ. հիմնադրվել և մինչ օրս գործում է «Արարատ» հայկական մշակութային հասարակական կազմակերպությունը, որի նախագահն է Գրիգոր Հայրապետյանը: Կազմակերպության ջանքերով Էստոնիայում հիմնադրվել և գործում է ֆուտբոլային և շախմատային մի քանի ակումբ, դրանց թվում՝ Էստոնիայի ֆուտբոլային առաջնություններին մասնակցող «Արարատ» և «Ախթամար» ֆուտբոլային ակումբները, մանկական շախմատային «Արարատ» ակումբը:

Էստոնիայում գործող հայկական ակտիվ կազմակերպությունների շարքում է Հայ երիտասարդների միությունը՝ Ավետիս Հարությունյանի նախագահությամբ: Միության նպատակն է Էստոնահայերի ազգային ինքնության պահպանումը, մշակութային և հիշատակի միջոցառումների կազմակերպումը:

Հայկական մշակութային կառույցների շարքում են «Կիլիկիա» հայկական մշակութային ընկերությունը՝ Գայանե Մկրտչյանի նախագահությամբ, Էստոնիայի հայկական մշակութային ընկերությունը՝ Արմեն Անդրանիկյանի նախագահությամբ, մշակույթի և սպորտի հայկական «Նաիրի» միությունը, ինչպես նաև ուրախների և հնարամիտ-

¹ http://www.rvke.ee/index.php?option=com_content&view=category&id=278%3A2008-11-15-21-44-21&Itemid=9&lang=ru

ների հայկական «Արմանի» ակումբը, էթնիկ երաժշտության «Ատլաս» անսամբլը և այլ կազմակերպություններ և ակումբներ¹ (Էստոնիայի հայկական կառույցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 2.1):

Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու Էստոնիայի կրոնական համայնքը պաշտոնապես գրանցվել է 1993թ. Տալլինում և նույն թվականին անդամակցել է Էստոնիայի եկեղեցիների խորհրդին: 1994թ. Էստոնիայի Ավետարանական եկեղեցու խորհուրդը հայ համայնքին 99 տարով անհատույց օգտագործման է հանձնել Ս.Բանի անկելանոցի շենքը, որն այսօր վերակառուցումից հետո գործում է որպես հայկական Մուրբ Գրիգոր եկեղեցի: Եկեղեցական համայնքը գործում է Սանկտ Պետերբուրգի հայոց հոգևոր հովվության ղեկավարության ներքո²:

¹http://www.rvke.ee/index.php?option=com_ontent&view=category&id=78%3A2008-07-11-12-41-28&Itemid=9&lang=ru, <http://tallinn-ararat.ucoz.ru>, http://armenianyouth.ee/index_rus.html

²<http://www.armenia.ee/>

Հայկական լրատվամիջոցները

Էստոնիայում էլեկտրոնային տարբերակով, <http://esthaylraber.ucoz.ru> հասցեում գործում է «Էստոնիայի հայկական լրաբեր» լրատվական թերթը, որի խմբագիրն է «Արարատ» կազմակերպության նախագահ Գրիգոր Հայրապետյանը: Հիմնադրվել է 2009թ. հոկտեմբերին, լույս է տեսնում հայերեն: Թերթն արձագանքում է ինչպես Էստոնիայի հայ համայնքի և ներհայաստանյան իրադարձություններին, այնպես էլ Հայաստանի արտաքին քաղաքական հարցերին, Ցեղասպանության, ԼՂՀ, հայկական Մփյուռքի և այլ խնդիրներին՝ հղումներ անելով հայկական տեղեկատվական զանազան աղբյուրներին: Թերթն այսօր նյութական աջակցություն է փնտրում տպագիր տարբերակի հրատարակման համար, ինչպես նաև բաց է համագործակցության համար՝ թերթին տրամադրվող հոդվածների, նորությունների, հայտարարությունների և այլ նյութերի տպագրման առումով:

«Արարատ» հայկական մշակութային հասարակական կազմակերպության տեղեկատվական կայքն է <http://tallinn-ararat.ucoz.ru/>: Բացի համայնքային կյանքի լուսաբանումից, կայքը ներառում է նաև հղումներ հայկական տեղեկատվական կամ ժամանցային աղբյուրներին:

Էստոնիայում գործող հայկական տեղեկատվական հիմնական աղբյուրներից է նաև www.armenia.ee էլեկտրոնային պորտալը: Կայքն ունի լայն թեմատիկ ընդգրկում, բովանդակությամբ հիմնականում ուղղված է հայկական մշակույթը, կրոնը և պատմությունը, ինչպես նաև համայնքի մշակութային և սպորտային կյանքը ներկայացնելուն: Ունի նաև Հայաստանի վերաբերյալ նորություններին հղող բաժիններ:

<http://www.armenianyouth.ee/> հասցեով գործում է Էստոնիայի հայ երիտասարդների միության (ԷՀԵՄ) տեղեկատվական կայքը, պարունակում է ընդհանուր կոնտակտային տեղեկություն միության մասին, վերջին շրջանում չի թարմացվել (Էստոնիայի հայկական լրատվամիջոցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 2.2):

Էստոնիայի հայկական կառույցները

Աղյուսակ 2.1

Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1. Տալլին	Էստոնիայի հայ ազգային միություն	Նախագահ՝ Արտյոմ Դավիթյանց	Հեռ.։ 5648 9441 Էլ-փոստ։ teacher@pangloss.ee	Հիմնադրվել է 1998թ.։
2. Տալլին	Տալլինի հայկական սշակութային ընկերություն	Նախագահ՝ Բազմիկ Իվանյան	Հասցե՝ ք.Տալլին, Կունինգս փող. 4, 10146, Հեռ.։ 5188 966 Էլ-փոստ։ talarms@gmail.com	Սկզբնական Տալլինի և Էստոնիայի հայերի միավորում, 1997թ. Տալլինի սշակութային ընկերություն։ Միությունը պաշտոնապես գրանցվել է 1988թ.։
3. Տալլին	Մշակույթի և սպորտի հայկական «Նաիրի» միություն	Նախագահ՝ Բուրուֆ Հազարումյան	Հասցե՝ ք.Տալլին, Կունինգսի փող. 4, 10146 Հեռ.։ 5673 4092, 5104 587 Էլ-փոստ։ nairi@hotmail.com	
4. Տալլին	Էստոնա-հայկական «Արարատ» սշակութային միություն http://tellinn-ararat.ucoz.ru/	Նախագահներ՝ Ալբերտ Ստեփանյան, Գրիգոր Հայրապետյան	Հասցե՝ Էստոնիա, ք.Տալլին, 131914, Լյանամաժերե փող. 47-54 Հեռ.։ +372 53991414	Հիմնադրվել է 2003թ.։ Կազմակերպում է սշակութային, սպորտային միջոցառումներ։
5. Տալլին	Էստոնիայի հայ երիտասարդների միություն www.armenianyouth.ee	Նախագահ՝ Ալեկսիա Հարությունյան	Հեռ.։ +372 58 188 780 +372 55 690 081 Էլ-փոստ։ info@armenianyouth.ee	
6. Տալլին	«Գլիկկա» հայկական սշակութային միություն	Նախագահ՝ Գայանե Մկրտչյան	Հեռ.։ 5803 0698 Էլ-փոստ։ estarmrsklikia@gmail.com	
7. Տալլին	Էստոնիայի հայկական սշակութային միություն	Նախագահ՝ Արմեն Անդրանիկյան	Հեռ.։ 5809 0917 Էլ-փոստ։ info@aeks.ee	
8. Տարսու	Հարավային Էստոնիայի հայերի ազգային միություն	Նախագահ՝ Բաֆիկ Գրիգորյան	Հասցե՝ ք. Տարսու, Մոյսակահ փող. 38-126, 50708, Հեռ.։ 5342 0476 Էլ-փոստ։ rafik.grigorjan@gmail.com	

Էստոնիայի հայկական լրատվամիջոցները

Աղյուսակ 2.2

Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1.	Էստոնիայի հայկական պորտալ www.armenia.ee		Էլ. փոստ՝ admin@armenia.ee	Էստոնիայում թեմակալող հայերի կայքն է:
2.	«Էստոնիայի հայկական լրաբեր» թերթը http://esthayraiber.ucoz.ru/	Գլխ. խմբագիր՝ Գրգոր Հայրսպետյան	Հասցեն՝ Էստոնիա, ք.Տալլին, 131914, Լյաանամենեի փող. 47-54 Հեռ.՝ +372 53991414 Էլ. փոստ՝ grigorairapetjan@mail.ru	Տալլինի «Արարատ» մշակութային միության թերթն է:
3.	http://www.armenianyouth.ee/		Հեռ.՝ +372 58 188 780 +372 55 690 081 +372 58 365 936 Էլ. փոստ՝ info@armenianyouth.ee	- ստոնիայի հայ երիտասարդների միության տեղեկատվական կայքն է:

3. ԹՈՒՐՔՄԵՆՍՏԱՆ

Թուրքմենստանում հայերը 2003թ. տվյալներով՝ շուրջ 20-22 հազար են, այն դեպքում, երբ 1995թ. մարդահամարի տվյալներով՝ հայերի թիվը կազմել է 33.6 հազար: Հայության արտահոսքը Թուրքմենստանից պայմանավորված է երկրի տնտեսական և հասարակական կյանքի սահմանափակ հնարավարություններով: Ներկայումս երկրի հայության հիմնական մասը բնակվում է մայրաքաղաք Աշգաբադում, ինչպես նաև Մառի, Թուրքմենբաշի, Թուրքմենաբադ քաղաքներում¹:

Պատմական ակնարկ

Միջին Ասիայի տարածքում հայերի հայտնվելու մասին պատմական տեղեկություններ կան վաղ ժամանակներից: Սակայն զանգվածաբար հայերն այստեղ բռնագաղթեցվել են 14-րդ դ. Լենկ Թեմուրի կողմից, արտագաղթել՝ 16-րդ դարում, իսկ առավել հայտնի զանգվածային հոսքը դեպի Թուրքեստան² սկսվել է 19-րդ դարից, ինչին որոշակիորեն նպաստել է նվաճված տարածքներում հայերի ներգաղթը խրախուսող ռուսաստանյան քաղաքականությունը:

20-րդ դ. վերջին Թուրքմենստանում հայկական բնակչությունն ավելացավ 1988-1990թթ. Ադրբեջանից հայ փախստականների հոսքի պատճառով: Դեպի Թուրքմենստան հայ փախստականների գաղթը պայմանավորված էր արդեն կայացած հայկական սփյուռքի և Բաքվից առավել մատչելի ճանապարհի առկայությամբ³: Սակայն Ադրբեջանում և Լեռնային Ղարաբաղում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին լրատվության հրահրմամբ Թուրքմենստանում

¹ «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան):

² Միջին Ասիայի տարածքը 19-րդ դ.-20-րդ դարի սկզբին կոչվել է Թուրքեստան:

³ *Р.Назаров: Этническая политика постсоветского Туркменистана. Ч.3, 30.01.2008, <http://www.ia-centr.ru/expert/323/>*

աշխուժացան ազգայնական տարրերը. 1989-ի գարնանը նրանց կազմակերպած հանրահավաքում հնչեցին հակահայկական կարգախոսներ: Չնայած Թուրքմենստանի կառավարությունը հանդես եկավ ի պաշտպանություն տեղացի հայերի՝ ընդհանուր մթնոլորտը և հայերի վրա հարձակումների դեպքերը շատ փախստականների ու տեղացի հայերի ստիպեցին լքել Թուրքմենստանը՝ ուղևորվելով Հայաստան, Ռուսաստան և Ուկրաինա:

Փախստականներից շատերը, որ այժմ էլ բնակվում են Թուրքմենստանում, դեռևս ունեն քաղաքացիություն ստանալու, ինչպես նաև սեփական իրավունքներն ապահովելու խնդիրներ: Չափահասության տարիքի հասած երիտասարդները, անձնագիր չունենալու պատճառով, գրկված են կրթության, աշխատանքի և գրանցում ստանալու իրավունքից: Շատերը չեն կարողանում նաև արտագաղթել երկրից, իսկ առավել հաջողակները մեկնում են Ռուսաստան, Հայաստան կամ էլ ՄԱԿ փախստականների գծով գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի (*UNHCR*) օգնությամբ՝ Կանադա¹:

Հայտնի է, որ Թուրքմենստանի նախորդ նախագահ Նիյազովի օրոք կարծիք կար, թե հայերը համակրում են հեղաշրջման փորձի և դավաճանության համար ձերբակալված ընդդիմադիր գործիչ, նախկին արտգործնախարար Բորիս Շիմուրադովին, քանի որ նրա մայրը հայուհի է: Այս հանգամանքն իր հերթին լրացուցիչ բացասական գործոն էր Թուրքմենստանի հայերի և արտերկրից նրանց հյուրընկալվող հարազատների իրավունքների պաշտպանվածության առումով²:

¹ Նույն տեղում:

² http://www.eurasianet.org/resource/turkmenistan/hypermail/200401/att-0004/01-Russian_Dec19_03-Jan9_04.doc

Հայկական կառույցները

Թուրքմենստանի հայ բնակչությունն ինքնակազմակերպման սակավ հնարավորություններ ունի, քանի որ երկրում հասարակական կազմակերպությունների, այն էլ ազգային կառույցների գրանցումը և գործունեությունը մեծ խնդիր է: Աշգաբադի հայ համայնքը փորձել է գրանցվել 1992 թվականից, սակայն մշտապես մերժվել է իշխանությունների կողմից: Նրանց չի հաջողվել վերսկսել հայերենի ուսուցման դասընթացները, որոնք ձեռնարկվել էին 1992թ. և գործել ընդամենը մի քանի ամիս: 1996թ. Աշգաբադի հայ համայնքի առաջնորդը ստիպված է եղել արտագաղթել ԱՄՆ¹: Գրանցման հարցում մշտապես մերժում է ստացել նաև Թուրքմենբաշի քաղաքի (Կրասնովոդսկ) հայ համայնքը: Այս համայնքները փորձում են թեկուզ ոչ ֆորմալ միավորումների միջոցով ինքնակազմակերպվել և պահպանել ինքնությունը: Թուրքմենբադում (Չարջոու) ևս հայկական բնակչությունը ոչ ֆորմալ միավորում է ձևավորել, որի նպատակն է հայ ընտանիքներին (հատկապես կրթության նպատակով արտերկիր մեկնող երիտասարդներին) դրամական և բարոյական աջակցություն ցուցաբերելը: Թուրքմենստանի հայության շրջանում կան կաթոլիկներ և Հայ Առաքելական եկեղեցու հետևորդներ, բայց նրանցից ոչ մեկին չի հաջողվում ազատորեն իրացնել կրոնական իրավունքները: Հայ կաթոլիկներն ընդհանրապես չեն ընդունվում և ստիպված են իրենց ծիսակարգն անցկացնել արտասահմանյան դեսպանատներից մեկում²: Իսկ Հայ Առաքելական եկեղեցու պաշտոնական գրանցման խնդիրը, որը դեռևս 1992-ից ջանում էր իրականացնել Աշգաբադի հայ համայնքը, այդպես էլ լուծում չի ստացել: Մինչևտրիդային ժամանակներից կանգուն մնացած հայկական եկեղեցիների վերադարձման խնդրանքները

¹ “Нарушения прав этнических меньшинств”, 1999,

<http://www.memo.ru/hr/politpr/turk/ethnic.htm>

² <http://kisori.livejournal.com/5473.html>

նույնպես մերժվել են իշխանությունների կողմից¹: Ներկայում
Թուրքմենստանի հայ առաքելական համայնքը պատկանում է
Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի թեմին:

Հայկական լրատվամիջոցները

Թուրքմենստանը, լինելով հետխորհրդային տարածքի առավել
փակ հասարակություն ունեցող երկրներից մեկը, հնարավորություն
չի ընձեռում սեփական քաղաքացիներին ազատ տեղեկատվական
միջոցներ հիմնել: Հետևաբար, Թուրքմենստանում հայկական
տեղեկատվական ռեսուրսները բացակայում են:

¹<http://www.memo.ru/hr/politpr/cntrasia/turkm2/part3.htm>

4. ԼԱՏՎԻԱ

Ըստ Լատվիայի պաշտոնական վիճակագրության՝ հայերի թիվը 2008թ. կազմել է 2.742: Ըստ հայկական տարբեր աղբյուրների՝ այդ թիվը 4500-5000 է¹: Հայերը հիմնականում բնակվում են մայրաքաղաք Ռիգայում (մոտ 2300), նաև Լիեպայա, Յուրմալա, Ելգավա, Վենտսպիլս, Վալմիերա, Դաուգավալիս քաղաքներում²:

Պատմական ակնարկ

Առաջին հայ բնակիչները Լատվիայում հաստատվել են XIX դարում՝ Ռուսական կայսրության ներքո, զբաղվել են հիմնականում առևտրով: XIXդ. վերջին այստեղ բնակվել է 65, ըստ 1913թ. տվյալների՝ 121 հայ: Նրանք Լատվիա են եկել Թուրքիայից, Իրանից, Ռուսաստանի Ելիզավետպոլի նահանգից և Կարսի մարզից:

XX դարի սկզբին Ռիգայի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում սովորել է ակտիվ հայ ուսանողների մի խումբ, որը հիմնել է «Սևան» միությունը: Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբում Լատվիայի փոքրամասնությունների կազմը զգալիորեն փոփոխվել է. հայ շատ ուսանողներ, ի թիվս այլ կովկասցի ուսանողների, վերադարձել են հայրենիք՝ մասնակցելու պատերազմական գործողություններին:

1920-30-ական թթ. Լատվիայում գործել է «Կովկաս» միությունը, որն իր կազմում հիմնականում ներառել է հայերի և վրացիների: Մինչ Լատվիայի՝ Խորհրդային Միության կազմում ընդգրկվելը (1940թ.), անկախ Լատվիայում, չնայած փոքրաթիվ լինելուն, հայերը մասնակցել են երկրի քաղաքական և սոցիալական կյանքին: Ամենակտիվ հայ գործիչներն այդ շրջանում կապեր են ունեցել

¹ Տե՛ս Մ.Մալխասյան, «Հայերն աշխարհում», Երևան, 2007, էջ 329:

² «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան):

Փարիզի Էմիգրացիոն կենտրոնների հետ¹: Այդ ընթացքում այստեղ ապրել են նաև հայ քաղաքական վտարանդիներ Խորհրդային Միությունից:

Հայերի թիվը Լատվիայում զգալիորեն ավելացել է հետպատերազմյան տարիներին, երբ պատերազմից վերադարձած բազմաթիվ հայ ծառայողներ, զինվորականներ և սպաներ, բժիշկներ իրենց ընտանիքներով բնակություն են հաստատել այստեղ:

Ներկայիս համայնքի հայերի հիմնական մասը Լատվիա է եկել վերջին 60 տարիներին:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո հայերի թիվը Լատվիայի արևելքում և հարավում համեմատաբար մեծացել է, այնուհետև շարունակական ներգաղթն ընդհատվել է սահմանները խստացնելու միջոցառումներով: 90-ականների սկզբին հայերի սովոր խումբ է եկել Լատվիա, հիմնականում՝ 1988-ի փախստականներ Ադրբեջանից և երկրաշարժից տուժածներ, որոնց մի մասն այժմ էլ բնակվում է Լատվիայում:

1991թ. անկախացումից հետո՝ հետխորհրդային ժամանակաշրջանում, էթնիկ փոքրամասնությունների համար պայմանները զգալիորեն փոխվել են. լատիշերենի պարտադիր իմացության պահանջը ոչ լատվիացիներին թույլ չի տալիս պետական պաշտոններ զբաղեցնել: Այնուհանդերձ, Լատվիայում հայերը ներկայացված են տարբեր սոցիալական շերտերում, և դեռևս ամկա է կովկասյան մտավորականների շրջանակ: Լատվիայում հատկապես հայտնի են հայ լրագրողները ռուսագիր մամուլում: Լատվիայի հայության շրջանում զգալի թիվ են կազմում նաև ճարտարագետներ, նկարիչներ և երաժիշտներ, առողջապահության ոլորտի մասնագետներ, ինչպես նաև արդյունաբերական և առևտրային ձեռնարկությունների ղեկավարներ, պետծառայողներ, արհեստավորներ:

Հատկանշական է, որ «Լոռի» հայկական տան հիմքի վրա հայերը Լատվիայում ստեղծել են նարդու ֆեդերացիա, որը Ռիգայում

¹ http://www.li.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=102&Itemid=595

կազմակերպում է նարդու բաց առաջնություն՝ տարբեր ազգերի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ: Լատվիայում գործում է 20 հայկական ռեստորան¹:

Հայկական կառույցները

Լատվիայում հայ համայնքային կառույց ստեղծելու առաջին քայլերը կատարվել են 1988թ., երբ մի խումբ հայ մտավորականների նախաձեռնությամբ տեղի ունեցած Լատվիայի հայության ընդհանուր համագումարում հիմնվել է ազգային մշակութային կառույց՝ «Լատվիա-հայկական ընկերությունը» (ԼՀԸ), և ընկերության առաջին նախագահն է եղել գիտության ոլորտում հայտնի Սուրեն Գասպարյանը: ԼՀԸ ջանքերով 1989թ. բացվել և այժմ Ռիգայի հայկական համայնքի աջակցությամբ գործում է կիրակնօրյա հայկական դպրոց Ռիգայի կենտրոնում՝ թիվ 1 գիմնազիայի շենքում: Դպրոցում, բացի հայերենից, դասավանդվում է հայոց պատմություն և մշակույթ: Դպրոցի սաները մասնակցում են Լատվիայի ազգային փոքրամասնությունների միջև անցկացվող աշակերտական տարբեր մրցույթների²:

2000-ից ընկերությունը գլխավորել է հայտնի երաժշտագետ և երաժիշտ Բաֆֆի Խարաջանյանը, որը միաժամանակ Լատվիայի ազգային փոքրամասնությունների մշակութային միությունների ընկերակցության նախագահն է: Ընկերակցությունը համակարգում է Լատվիայում ներկայացված տասնյակից ավելի էթնիկ խմբերի մշակութային միությունները:

ԼՀԸ-ում ծագած տարաձայնությունների արդյունքում հեղինակավոր և գործունյա անդամների մի մասը հեռացել է կազմակերպությունից և 2001թ. Գիտուն Բաղդասարյանի գլխավորությամբ հիմնել

¹ <http://www.armenianow.com/?action=viewArticle&AID=1046&CID=1239&lng=arm&IID=1040>

² <http://www.armenianow.com/?action=viewArticle&IID=1040&CID=1239&AID=1046&lng=eng>

Ռիգայի հայկական համայնքային կառույցը¹: Համայնքը Լատվիայի ազգային փոքրամասնությունների հասարակական կազմակերպությունների «Համագործակցություն» միության անդամ է և պետությունից ֆինանսավորում է ստանում: 2008թ. դրությամբ Ռիգայի հայկական համայնքի նախագահը հայտնի լրագրող, Լատվիայում լույս տեսնող «Արարատ» և «Մեր սերունդը» թերթերի խմբագիր Ալեքսանդր Գերոնյանն է²:

1993թ. հուլիսին հիմնադրվել է Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու Ռիգայի համայնքը՝ Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմի կազմում: 1997-ին սկսվել և 2002-ին ավարտվել է Ռիգայի կենտրոնում քաղաքապետարանի կողմից համայնքին հատկացված հատվածում (Կայուսալասի 6 հասցեում) Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու շինարարությունը: Վերջինս Բալթյան պետություններում կառուցված առաջին հայկական եկեղեցին է:

Հայկական լրատվամիջոցները

Լատվիայում լույս է տեսնում հայկական «Արարատ» թերթը: Այն հիմնադրվել է 1991թ., 20 հազար տպաքանակով, գործել միառժամանակ, սակայն ֆինանսական խնդիրների պատճառով թերթի հրատարակումը դադարեցվել է 11 տարով, և նորից վերակսվել 2002թ.՝ Ռիգայի հայկական համայնքի հիմնադրումից հետո: Թերթը լույս է տեսնում 2500 տպաքանակով (2007թ. դրությամբ): Ներկայացնում է համայնքի կյանքը, հայտնի հայերին, հայաստանյան և արցախյան լուրեր և թեմաներ և այլն: Խմբագիրն է Ալեքսանդր Գերոնյանը: «Արարատը» տարածվում է անվճար՝ հայկական եկեղեցում, Ռիգայի Մամուլի տանը, ինչպես նաև հայկական ռեստորաններում: Ոչ

¹ <http://aniv.ru/view.php?numer=9&st=2&rub=11>, <http://noev-kovcheg.1gb.ru/article.asp?n=70&a=18>

² http://www.golos.am/index.php?option=com_content&task=view&id=34153&Itemid=53

կոմերցիոն հիմունքներով Լատվիայի հայերի շրջանում տարածվում են նաև Ալ. Գերոնյանի հեղինակած՝ հայության թեմաներով գրքերը (դրանց թվում՝ «Հանգրվան տապանի համար», «Հայաստանի համառոտ պատկերագրող պատմություն», «Լատիշերեն-հայերեն գրուցարան» և այլն): Տպագրությանը և անվճար տարածմանն աջակցում է հայկական համայնքը, ինչպես նաև տեղի հայ անհատների (Կաչագան Պողոսյան, Էդուարդ Ասատուրյան, Ատոմ Խաչատրյան և այլք) հովանավորությունը¹:

Լատվիայում լրագրության ոլորտում հայտնի հայ անուններ են ռուսագիր մամուլի ոլորտում գործող Ալեքսանդր Գերոնյանը, Անժելա Գասպարյանը, Կարեն Մարկարյանը և այլք:

1989-ից ռուսերեն լեզվով հրատարակվել է «Լույս» տեղեկագիրը²:

Լատվիայում լույս է տեսնում նաև «Հավատք» ամենամսյա պարբերականը, գլխավոր խմբագիրն է Իրինա Տեր-Տաճատյանը³ (կոնտակտային տվյալները տե՛ս Աղյուսակ 4.1):

Լատվիական պետական ռադիոն ամիսը մեկ անգամ կես ժամ տևողությամբ ռադիոէթեր է տրամադրում «Արևիկ» հայկական հաղորդման համար⁴:

¹ <http://forum.vardanank.org/lofiversion/index.php/t434.html>

² «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան):

³ http://www.pressinfo.am/index.php?option=com_content&task=view&id=307&Itemid=28&lang=russian

⁴ «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան):

Աղյուսակ 4.1

Լատվիայի հայկական լրատվամիջոցները

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները
1.	Ռիգա	«Հավատք» ամսագիր	Իրինա Տեր-Տաճատյան	Հասցե՝ ք.Ռիգա, LV 1019, Կոյուսալաս փող.19-60 Հեռ.՝ (371) 26 49 10 59 Էլ. փոստ՝ havatkjournal@inbox.lv

5. ԼԻՏՎԱ

Ըստ 2007թ. պաշտոնական տվյալների՝ Լիտվայում հայերի թիվը կազմել է 2150 հոգի¹: Ըստ տարբեր պաշտոնական և ոչ պաշտոնական աղբյուրների՝ հայերի թիվը Լիտվայում տատանվում է 1400-ից մինչև 2500-ի սահմաններում²: Հիմնականում բնակվում են մայրաքաղաք Վիլնյուսում և Կաունաս, Վիսագինաս քաղաքներում:

Պատմական ակնարկ

Լիտվայի տարածքում հայերի ներկայության մասին առաջին վկայությունները վերաբերում են XIII-XIVդդ., երբ բազմաթիվ վաճառականներ առևտրային կապեր են ստեղծել Հայաստանից մինչև Բալթիկ ծով և բնակություն հաստատել Լեհ-լիտվական միացյալ պետությունում: Տեղեկություններ կան այստեղ ապրած հայ շինարարների, ոսկերիչների, կաշեգործների վերաբերյալ, ինչպես նաև այն մասին, որ XIV-XVդդ. հայերը՝ որպես պալատական թարգմանիչներ, զինծառայողներ և գործիչներ, մասնակցել են երկրի քաղաքական և ռազմական կյանքին:

XVII-XVIIIդդ. վերստին մեծ թվով հայեր բնակություն են հաստատել Լեհ-լիտվական միացյալ պետության տարածքում, և լիտվական արխիվներում կան տեղեկություններ արդեն XVIIդ. սկզբին հիմնականում հայերից բաղկացած կաշեգործների ընկերության մասին:

Լիտվայի Ժամանակակից հայ համայնքը սկսել է կազմավորվել Խորհրդային Միության տարիներին՝ 1950-ական թթ.: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հաջորդած տարիներին շատ հայ զինվորականներ մշտական բնակություն են հաստատել այստեղ:

¹ <http://www.a1plus.am/ru/politics/2007/10/8/6138>

² «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան), էջ 329:

Հայերի թիվը երկրում, պաշտոնական տվյալներով, 1959-1989թթ. 471-ից աճել է 1655-ի: 1988-1990թթ. համայնքի կազմը համալրվել է Սումգայիթի և Բաքվի փախստականներով, և արդեն 1993թ. մարդահամարի տվյալներով՝ Լիտվայում բնակվում էր մոտ 2000 հայ: Այս թիվը քիչ է փոխվել մինչ այսօր:

Ներկայումս Լիտվայի հայերը զգալի դեր են խաղում երկրի հասարակական կյանքում, ներկայացված են նաև ինքնակառավարման մարմիններում¹: Լիտվայի հայերի թվում կան ճանաչում ունեցող գեղանկարիչներ, գործարարներ, ինչպես նաև մարզիկներ:

Հայկական կառույցները

1988թ. Վիլնյուսում գրանցվել է «Գարուն» հայ մշակութային ընկերությունը՝ Օլեգ Իսակի նախագահությամբ: 1992թ. ստեղծվել է Լիտվա-Հայաստան ընկերությունը, որի անդամների մոտ կեսը հայեր են:

Լիտվայի հայ համայնքը պաշտոնապես գրանցվել է 1994թ., նախագահն է 1986թ. Լիտվա տեղափոխված Արա Թունյանը: Հայկական համայնքային կառույցը չի անդամակցում Լիտվայի «Ազգային փոքրամասնությունների տուն» կազմակերպությանը:

1994 թ. գրանցվել է նաև Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու «Մուրբ Վարդան» լիտվահայ համայնքը՝ Մանկտ Պետերբուրգի հոգևոր հովվության հովանու ներքո, և ընտրվել է եկեղեցական խորհուրդը: Մինևույն ժամանակահատվածում սկսել են գործել հայ համայնքի ճյուղերը Կաունաս և Վիսագինաս քաղաքներում: Մոտ 20 հայ ընտանիքներից կազմված Վիսագինասի հայկական միությունը գրանցվել է 2002թ., սակայն մինչ այդ գործել է Վիսագինասի ազգային մշակույթների կենտրոնի հովանու ներքո: Նախագահն է Անուշ Միքայելյանը: Միության անդամները հաճախակի հանդիպում են,

¹ <http://www.a1plus.am/ru/politics/2007/10/8/6138>

նշում հայկական պետական, ազգային ու կրոնական տոները¹:

Հայերի միության նախագահը Լիտվայում հայ համայնքի առաջնահերթ խնդիրը համարում է հայկական մշակույթին առնչվող բոլոր բաղադրիչների պահպանումը²:

2009թ. մայիս-հունիսին Լիտվայում տեղի է ունեցել Բալթյան երկրների հայ համայնքների առաջին համագումարը՝ յուրաքանչյուր երկրի համայնքների նախաձեռնությամբ և Բալթյան երկրներում ՀՀ դեսպան Աշոտ Գալոյանի աջակցությամբ: Այս համագումարով պաշտոնապես հիմնադրվել է «Բալթիայի հայերի համագումար» կազմակերպությունը, ընտրվել է գործադիր մարմին, որի կազմում ընդգրկվել է 5 ներկայացուցիչ 3 երկրից: Փոխատեղման սկզբունքով որպես համագումարի խորհրդի նախագահ 1 տարով ընտրվել է հայերի լիտվական համայնքի ղեկավար Արա Թունյանը:

2003թ. տվյալների համաձայն, երկրում գործող 3 հայկական կիրակնօրյա դպրոցներ կան՝ Վիլնյուսում (հիմնադրվել է 1989թ.), Կաունասում (1994թ.) և Վիսագինասում (1993 կամ 1994)³: Հետագայում բացվել է նաև չորրորդ դպրոցը: 2007թ. դրությամբ դպրոցները դասագրքերով ապահովված լինելու խնդիր ունեն՝ չնայած ՀՀ կառավարության որոշակի աջակցությանն այս գործում⁴:

Հայկական դասարանի սաները մասնակցում են ազգային կենտրոնի շրջանակներում կազմակերպված միջոցառումներին, ստացել են կիրակնօրյա դպրոցների փառատոներին մասնակցության դիպլոմներ և պատվոգրեր Լիտվայի ազգային փոքրամասնությունների դեպարտամենտի կողմից:

¹ <http://www.vtkc.lt/groups.php?id=3>

² <http://www.a1plus.am/ru/politics/2007/10/8/6138>

³ <http://en.tmid.lt/national-minorities/education/saturday-and-sunday-schools/>

⁴ <http://www.a1plus.am/ru/politics/2007/10/8/6138>

Ըստ Լիտվայի հայ համայնքի նախագահ Արա Թունյանի 2007թ. տրամադրած տեղեկատվության՝ Լիտվայի հայ համայնքը ձեռք է բերել տարածք Վիլնյուսի կենտրոնում, որտեղ և սկսվել է հայկական եկեղեցու կառուցումը, մինչ այդ տեղի հայերը հաճախել են կաթոլիկ եկեղեցի¹:

Հայկական լրատվամիջոցները

Ներկայումս Լիտվայում գործող հայկական տպագիր պարբերականներ կամ ինտերնետային լրատվականներ չկան կամ հայտնի չեն:

¹ Նույն տեղում:

6. ՂԱԶԱԽՍՏԱՆ

Համաձայն Ղազախստանում ՀՀ դեսպանատան տվյալների՝ երկրում բնակվում է շուրջ 25 հազար հայ, իսկ ոչ պաշտոնական տվյալներով՝ հայերի թիվը հասնում է 60-100 հազարի: Նրանց զգալի մասը հաստատված է նախկին մայրաքաղաք Ալմաթիում, մյուսները՝ Աստանա, Ակտյուբինսկ, Կուստանայ, Քարաղանդա քաղաքներում:

Պատմական ակնարկ

Հայերը Կենտրոնական Ասիայում հաստատվել են վաղ ժամանակներից: Որպես այդպիսին հայկական համայնքը Ղազախստանում ձևավորվել է 19-րդ դարի 2-րդ կեսին, երբ Ռուսաստանն իր գերիշխանությունն էր հաստատել Կենտրոնական և Միջին Ասիայում: Այդ ժամանակաշրջանում Ղազախստանում հայեր են հաստատվել Թուրքմենստանից, հետագա տարիներին՝ նաև Արցախից, Նախիջևանից և Հայաստանի այլ շրջաններից: Ղազախստանի հայկական համայնքը ստվարացել է խորհրդային իշխանության տարիներին, այդ թվում նաև ի հաշիվ 1937-1949թթ. Հայաստանից, Վրաստանից, Ղրիմից և այլ վայրերից աքսորված հազարավոր հայ ընտանիքների: Հայերը Ղազախստանի հասարակական կյանքում աչքի են ընկել հայտնի դեմքերով՝ պետական կառավարման (2 փոխնախարար), ռազմական (1 գեներալ, 1 գնդապետ), կրթության, գիտության, կինոյի ու թատրոնի, գինեգործության և շինարարության ոլորտներում: Խորհրդային վերջին տարիներին հայերի որոշակի արտահոսք տեղի ունեցավ ազգամիջյան հարաբերությունների սրման պատճառով: Հետխորհրդային շրջանում երկրի կառավարությունը ջանքեր է գործադրել ազգային փոքրամասնությունների խնդիրների հարթեցման ուղղությամբ՝ 1995թ. ձևավորելով Ղազախստանի նախագահին կից ժողովուրդների համագումարի ինստիտուտ, որտեղ ներկայացված է նաև հայկական համայնքը: Ազգային փոքրամասնությունների համար բարենպաստ

միջավայրը թույլ է տալիս հայերին ինտեգրվել հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում: Ներկայումս Ղազախստանի հայերը հիմնականում զբաղվում են ճանապարհաշինությամբ, ընդգրկված են արդյունաբերության, կրթության, գիտության, ճարտարապետության, առողջապահության, կինոյի և այլ արվեստների, պետական կառավարման և գործարարության ոլորտներում:

Հայկական կառույցները

Ղազախստանում հայկական կառույցները հիմնականում կառավարվում կամ հովանավորվում են երկրում հաջողակ հայ գործարարների կողմից, ովքեր նաև հասարակական բարձր դիրք են զբաղեցնում:

Ներկայում Ղազախստանում գործում է հայկական կառույցների ցանց, որոնք համատեղ միջոցառումների հարուստ փորձ ունեն:

Նորագույն շրջանում հայերի առաջին հասարակական միավորումը՝ «Լույս» հայ ազգային-մշակութային կենտրոնը», ձևավորվել է 1991թ. Ալմա Աթայում, որի առաջին նախագահն էր Սարգիս Սարգսյանը: 1992-ից կենտրոնին կից գործում է հայկական երկամյա կիրակնօրյա դպրոց: Կենտրոնում գործում են նաև տարբեր ազգության երեխաների համար «Էկզերսիս» մանկական խորեոգրաֆիայի ստուդիան և «Ախթամար» պարի համույթը: 2000թ. «Լույս» կենտրոնի նախագահ է ընտրվել պրոֆեսոր, գինեգործ և գործարար Ռոդիկ Մնացականյանը: Վերջինիս աջակցությամբ և գլխավորությամբ Ալմաթիում կառուցվել է «Հայկական տուն» մշակութային օջախը, որտեղ 2003-ից անցկացվում են հայ համայնքի բոլոր միջոցառումները, ամենամսյա ժողովները, պարապմունքներ են անցկացնում կիրակնօրյա դպրոցն ու պարային համույթները¹: «Լույս» կենտրոնի հաջորդ նախագահն էր

¹ <http://www.assembly.kz/index.shtml?f=show&type=6&id=55529466459>

Արթուր Գևորգյանը, որը, դժբախտաբար, 2009թ. օգոստոսի 19-ին վախճանվեց ավտովթարից:

Ղազախստանի երկրորդ հայկական կառույցը՝ Կուստանայի շրջանի «Էրեբունի» հայ համայնքը, ձևավորվել է 1992թ., գրանցվել 1993թ.: Առաջին նախագահին է դարձել Ռաֆիկ Մինասյանը, որը կառույցը ղեկավարել է 8 տարի: 2000-ից Կուստանայի հայ համայնքը ղեկավարում է Մայիլ Թորոյանը, որը նաև Ղազախստանի նախագահին կից Ղազախստանի ժողովուրդների համագումարի անդամ է: 1999-ից համայնքին կից գործում է հայոց լեզվի, գրականության և պատմության կիրակնօրյա դպրոցը: Համայնքի երիտասարդ անդամների ջանքերով նաև ՈւՀԱ (KBH) թիմ է ձևավորվել:

Հայկական կառույցների շարքում կարևոր տեղ է զբաղեցնում Ղազախստանի հայկական մշակութային կենտրոնների «Նաիրի» ասոցիացիան, որը, ստեղծվելով 2005թ.՝ ներկայում համախմբում է երկրի 11 տարբեր քաղաքներում (այդ թվում Ալմաթիում, Կուստանայում, Քարաղանդայում, Պետրոպավլովսկում, Պավլոդարում) գործող հայկական մշակութային կենտրոնները: Գլխավորում է Արտուշ Կարապետյանը, որը գինու արտադրության ոլորտում հայտնի «Բաքոս» ձեռնարկության տնօրենների խորհրդի նախագահն է¹ և «Նաիրի» ասոցիացիան ներկայացնում է Ալմաթիի «Փոքր համագումարում»²: Ասոցիացիային անդամակցող բոլոր մշակութային կենտրոններն ունեն կիրակնօրյա դպրոցներ, երգի ու պարի համույթներ, երիտասարդական ենթակառույցներ:

Հայկական կառույցների գործունեության մեջ մեծ ակտիվություն են ցուցաբերում հատկապես երիտասարդները: Կուստանայի հայ համայնքի երիտասարդների նախաձեռնությամբ 2007թ. ձևավորվել է հանրապետական մասշտաբի առանձին կառույց՝ «Ղազախստանի հայ երիտասարդություն» անունով, որի նպատակն է համախմբել երկրի հայ

¹ <http://www.bakhus.kz/index.php>

² <http://www.assembly.kz/small.shtml?f=show&type=5&id=128854710387>

երիտասարդությանը: Վերջինիս առանցքն ու հիմքն են կազմում «Նաիրի» մշակութային կենտրոնների ասոցիացիայում ընդգրկված երիտասարդները: Կառույցի առաջին ղեկավարը դարձավ Նարեկ Ալեքսանյանը, իսկ արդեն 2008թ. նոր նախագահ ընտրվեց Մաքսիմ Դալլաքյանը:

Հայկական կազմակերպությունները Ղազախստանում հիմնականում կրթական-մշակութային և բարեգործական նախաձեռնություններով են հանդես գալիս, նշում են հայկական և ղազախական օրացույցների հիշարժան օրերը՝ համագործակցելով ոչ միայն միմյանց, այլև մյուս ազգային միավորումների ու պետական կառույցների հետ (Ղազախստանի հայկական կառույցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 6.1):

Հայ համայնքը 1990-ականներից սկսած՝ Ալմաթիում ձեռնարկել է նաև Մբ Կարապետ եկեղեցու կառուցման աշխատանքները, որը բացվեց 2006-ին: Եկեղեցին կառուցվել է «Նաիրի» Ղազախստանի հայկական մշակութային կենտրոնների ասոցիացիայի նախագահ Արտուշ Կարապետյանի միջոցներով: Կուստանայում ևս եկեղեցու կառուցման նպատակով հայերին տարածք է հատկացված: Ղազախստանի Ֆորտ-Շևչենկո քաղաքում (Մանգիշլակ թերակղզում) պահպանվել է 1880-ականներին հայ վաճառականների կառուցած հայկական մատուռ: Ղազախստանի հայ առաքելական համայնքն ընդգրկված է Հայոց եկեղեցու Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի թեմում:

Հայկական լրատվամիջոցները

Ղազախստանում գործում է մեկ հայկական մեդիա միավորում՝ «Armyane.kz», որը ձևավորվել է 2006թ. «Նաիրի» Ղազախստանի հայկական մշակութային կենտրոնների ասոցիացիայի հիմքի վրա: «Armyane.kz» մեդիա-խումբը հրատարակում է «Նաիրի» անունով թերթ և ամսագիր, գործում է նաև էլեկտրոնային կայք (<http://armyane.kz>), որտեղ կարելի է տեղեկություններ գտնել Ղազախստանում ապրող հայերի, հայկական համայնքային կազմակերպությունների մասին: Կայքն ունի Հայաստանին առնչվող լրատվական բաժին (նշված լրատվամիջոցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 6.2):

Ղազախստանի հայկական կառույցները

Աղյուսակ 6.1

Գաղափար	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կանոնակարգի սովորելը	Այլ տեղեկություններ
1.	Ավնաթի ՂՀ հայկական մշակութային կենտրոնների «Նաիրի» ասոցիացիա	Նախագահ՝ Արտուշ Կարաբաղետյան	Հասցե՝ 050010, Ղազախստան, ք.Ավնաթի, Կուրանգազի փող. 40 Հեռ.՝ 8-3272-67-07-46, 827541046 Ֆաքս՝ 8-3272-67-07-46, 8-3272--50-30-88	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2005թ.:
2.	Ավնաթի Հայկական «Լույս» մշակութային կենտրոն	Նախագահ՝ Արթուր Գևորգյան		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1991թ.:
3.	Ավնաթի Ավնաթիի հայկական մշակութային կենտրոն	Նախագահ՝ Քնարիկ Գասպարյան		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2005թ.: Ստեղծման նպատակն է հայ ժողովրդի ազգային ավանդույթների, պատմության, լեզվի, մշակույթի պահպանումը: Կենտրոնը գրանցվել է 1994թ.:
4.	Քարաղանդա «Էրեբունի» հայկական ազգային մշակութային կենտրոն	Նախագահ՝ Արթուր Նավասարդյան	Հասցե՝ Լոռույի փող. 3, բն 22	
5.	Կուստանայ Կուստանայի շրջանի հայկական «Էրեբունի» հայ համայնք	Նախագահ՝ Մալիլ թորոյան	Հասցե՝ Ղազախստան, ք.Կուստանայ, Չեխովի 105ա փող. Հեռ.՝ 56 8538 Ֆաքս՝ 263322	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1992թ.:
6.	Պետրոպավլովսկ «Կենտրոն» մշակութային միություն	Նախագահ՝ Ռուան Ստաբելով	Հասցե՝ ք.Պետրոպավլովսկ Ղազախստանի Սահմանադրության փող. 27	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1997թ.: Կենտրոնում գործում են երիտասարդական ակումբ, ազգագրական և խորեոգրաֆիայի ասոցիաներ:
7.	Պավլոդար «Հայրենիք» հայկական ազգային մշակութային միություն	Նախագահ՝ Կամո Բարթյան	Հասցե՝ ք.Պավլոդար, Կրիվկենյոյի փող. 51, Բարեկամության ստան Հեռ.՝ 32-17-37	2004թ. փետրվարից կենտրոնում գործում է երիտասարդական միությունը, որի ղեկավարն է Առաքել Նիդիրյանը:

Ղազախստանի հայկական լրատվամիջոցները

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Գոնեսակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1.	Ալմաթի	ARMYANE.KZ մեդիա - խումբ www.armyane.kz		Էլ. փոստ՝ armyane.kz@gmail.com	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2006թ. հունվարի 13:
2.	Ալմաթի	«Նաիրի» թերթ	Գլխ. խմբագիր՝ Ա.Գևորգյան	Հասցե՝ Ալան-Սերի փող. 15, ք. Ալմաթի Հեռ.՝ (727) 234 13 31	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2006թ.: ՂՀ հայկական մշակութային կենտրոնների «Նաիրի» ասոցիացիայի թերթն է:

7. ՂՐԴԸՉՍՏԱՆ

Ղրղըզստանում պաշտոնական տվյալներով բնակվում է 1364 հայ, իսկ ոչ պաշտոնական տվյալներով՝ ավելի քան 3000¹: Հայերը հիմնականում բնակվում են մայրաքաղաք Բիշքեկում:

Պատմական ակնարկ

Ղրղըզստանի, ինչպես և Միջին Ասիայի մյուս երկրների հետ հայերի կապի մասին պատմաբանները հիշատակում են վաղ ժամանակներից: Մակայն հայկական հոծ խմբեր այստեղ սկսել են տեղափոխվել 19-րդ դարի 2-րդ կեսին՝ Արցախից, Ջանգեզուրից, Նախիջևանից, Պարսկաստանից, իսկ 20-րդ դ. 20-ական թթ.՝ նաև Ուզբեկստանից, Թուրքմենստանից, Ղազախստանից: Խորհրդային շրջանում Ղրղըզստանում հայտնված հայերի մի մասն աքսորյալներն էին, իսկ հետագայում՝ հրավիրված և գործուղված մասնագետներ: Ղրղըզստանի հայտնի հայերի շարքում եղել են ձեռներեցներ, 2 նախարար, փոխնախարար, վարչապետի խորհրդական, երգարվեստի ճանաչված գործիչներ: Այժմ էլ հայերը Ղրղըզստանում մեծ ներդրում ունեն կրթության, բժշկագիտության, պարի և երգի, շինարարության ոլորտներում:

Հայկական կառույցները

Ղրղըզստանում ներկայում գործում է մեկ հայկական կառույց՝ «Քարավան» հայերի ընկերակցությունը» (կոնտակտային տվյալները տե՛ս Աղյուսակ 7.1): Այն հիմնադրվել է 1996թ., նախագահն է Էդուարդ

¹ Տվյալը վերցված է «Հայ սփյուռք հանրագիտարանից» (Երևան, 2003թ.), սակայն Ղրղըզստանի հայ ներկայացուցիչների 2001 թվականի տվյալներով՝ երկրում բնակվում է շուրջ 4000 հայ: Տե՛ս http://www.publish.diaspora.ru/magazin/articles/armenia027_1.shtml

Սոդոմոնյանցը (որոշ աղբյուրներում՝ Սադոմանյանց): Հիմնական նպատակն է հայոց լեզվի, ազգային մշակույթի և ավանդույթների ուսումնասիրումը և բարեգործությունը: «Քարավանն» անդամակցում է 1994-ից պետական նախաձեռնությամբ ձևավորված «Ղրղրգստանի ժողովրդի ընկերակցություն» հասարակական կազմակերպությանը, որը միավորում է երկրի ազգային-հասարակական կառույցները, ինչպես նաև դրանց տրամադրում գրասենյակներ մեկ ընդհանուր տանիքի՝ «Բարեկամության տուն» շինության ներքո¹: Այս համայնքային կառույցին կից գործում են կիրակնօրյա դպրոց և ազգագրական համույթ: Բացի այդ, Ղրղրգստանում բնակվում են մոտ 1500 մահմեդական հայեր՝ համշեր, որոնք կապված չեն հայկական համայնքի հետ²:

Հայկական լրատվամիջոցները

Ղրղրգստանում հայկական լրատվամիջոցներ չկան:

Աղյուսակ 7.1

Ղրղրգստանի հայկական կառույցները

	Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները
1.	Բիշքեկ	«Քարավան» հայերի ընկերակցություն	Նախագահ՝ Էդուարդ Սոդոմոնյանց	Հասցե ՝ 720040, Բիշքեկ, Պուշկինի փող. 78, բն.114, 115 Հեռ. +996 (312) 28-53-18, +996 (0502) 35-34-31

¹ http://www.publish.diaspora.ru/magazin/articles/armenia027_1.shtml

² <http://www.panarmenian.net/news/arm/?nid=38240>

8. ՄՈԼԴՈՎԱ

Ըստ երկրի պաշտոնական մարդահամարի տվյալների՝ Մոլդովայում բնակվող հայերի թիվը 2004թ. կազմել է 1.829 մարդ¹: Մոլդովայի հայկական համայնքի ներկայացմամբ՝ հայերի թիվն այստեղ ներկայում հասնում է մինչև 11 հազարի²: Հիմնականում բնակվում են մայրաքաղաք Քիշնևում, Բելցի, Գրիգորիուպոլ, Հնչեշտ, Օրզն քաղաքներում:

Պատմական ակնարկ

Մոլդովայի տարածքում հայերի ներկայության մասին առաջին հիշատակումները թվագրվում են 6-7դդ.: Հետագայում հայերի հոսքը զանգվածային բնույթ է ստացել 11-րդ դարի 60-ականներից: Առաջին հայ բնակիչները Մոլդովայի տարածք են եկել Ղրիմից, այնուհետև՝ Հայաստանից, Կիլիկիայից և Փոքր Ասիայից: 18-րդ դարի վերջին հայերը հիմնել են Գրիգորիուպոլ քաղաքը: 19-րդ դարում հայերի թիվը երկրում հասել է 7 հազարի: Մոլդովահայերը զբաղվել են առևտրով, արհեստներով և երկրագործությամբ, հայ վաճառականների ձեռքում կենտրոնացված է եղել Մոլդովայի առևտրի հիմնական մասը: Հայ առևտրականների 15-րդ դարում մի շարք կարևոր արտոնություններ են շնորհվել մոլդովական իշխանությունների կողմից: Հայերի հիմնած Գրիգորիուպոլ քաղաքում (18-րդ դարավերջ), ինչպես նաև Մուչավայում հայերն ունեցել են ինքնավարության մարմիններ, որոնք պահպանվել են մինչև 19-րդ դարի սկիզբը:

Ավելի ուշ ներկայիս Մոլդովայի տարածքում առաջին հայկական

¹ <http://igorpivovar.wordpress.com/statistics/>

² <http://www.panorama.am/ru/culture/2009/10/23/qishnev/>

համայնքը հիմնվել է 19-րդ դարավերջին Ջորջ Ասակիի՝ Գեորգի Իսահակյանի կողմից Բեսարաբիայում¹: Նա ստեղծել է մշակութային կենտրոն, հիմնել առաջին հայկական դպրոցը Յասիում, մոլդովական և ռումինական իշխանություններից պահանջել է երկրի հայերին քաղաքացու կարգավիճակ շնորհել: Բացի հայնապաստ գործունեությունից, ստեղծել է առաջին ռումինական թատրոնը և համալսարանը, ռումիներեն առաջին հանրագիտարանը, առաջին տպագրատունը, ներկայացրել և պաշտպանել է Մոլդովայի քաղաքական շահերը:

Տարբեր ժամանակներում ազգությամբ հայ գործիչներ և գործարարներ անմիջական մասնակցություն և նշանակալի դեր են ունեցել Մոլդովայի հասարակական, քաղաքական և ռազմական կյանքում: Հայկական կենտրոնների կազմավորմանը զուգընթաց հիմնվել են հայկական դպրոցներ և եկեղեցիներ: Մոլդովայում խոշոր և վաղուց ձևավորված հայկական սփյուռքի մասին են վկայում բազմաթիվ պատմական փաստեր, գրքեր, հայկական գերեզմանոցի և Քիչնևում Հայկական անունով փողոցի առկայությունը, եկեղեցիները:

Մոլդովայի մի շարք տարածքային վերակազմավորումների և մասնատումների արդյունքում (Առաջին համաշխարհայինից հետո Բեսարաբիայի անցումը Ռումինիային, որոշ մասի խորհրդայնացումը և այլն) Մոլդովայի հայերի ազգային և համայնքային կյանքը, ըստ էության, կանգ է առել: Հայերի թիվը որոշ չափով աճել է խորհրդային ժամանակներում՝ 1950-80թթ. ընթացքում, ինչպես նաև 80-ականներին, երբ հայերն այստեղ են տեղափոխվել Արցախից, Ադրբեջանից և Հայաստանից: Մոլդովայի, մասնավորապես՝ Քիչնևնի և Գրիգորիուպոլի հայ համայնքները վերստին աշխուժացել են 1990-ականների սկզբից:

Ներկայում Մոլդովայում բնակվող հայերի շրջանում կան

¹ Այս մասին նշում է Մոլդովայի հայ համայնքի գործող նախագահ Վեներա Գասպարյանը իր հարցազրույցներից մեկում, տե՛ս http://www.golos.am/index.php?option=com_content&task=view&id=47489&Itemid=53

պատմաբաններ, լեզվագետներ և այլ ոլորտների գիտնականներ (որոնց թվում՝ ակադեմիկոսի աստիճան ստացած), ինչպես նաև գործարարներ, երաժիշտներ:

Հայկական կառույցները

Հայկական առաջին հասարակական կազմակերպությունը՝ Մոլդովայի հայ համայնքային կառույցը, հիմնվել է 1992թ., սակայն պաշտոնապես գրանցվել է 1997թ.¹: Համայնքի կազմավորման հարցում մեծ ներդրում է ունեցել պրոֆ. Արշո Փարսադանյանը, որը Մոլդովայի գիտամանկավարժական ոլորտում ճանաչված մասնագետ է, եղել է Քիշնևի համալսարանի էլեկտրատեխնիկայի ամբիոնի վարիչը²: Ներկայում համայնքի պատվավոր նախագահն է, իսկ համայնքի ղեկավարն է Վեներա Գասպարյանը, որը միաժամանակ գլխավորում է Մոլդովայի հայ կանանց «Տաթևիկ» ընկերակցությունը: Համայնքի ղեկավարը հայտնի է ակտիվ հասարակական և ստեղծագործական գործունեությամբ: Նրա նախաձեռնությամբ իրականացվում են մշակութային միջոցառումներ և բարեգործական ակցիաներ տեղի հայերի համար:

Մոլդովայում գրանցված և գործող ազգային փոքրամասնությունների հասարակական միավորումների շարքում է նաև 2000թ. ստեղծված «Մայր Հայաստան» Մոլդովայի հայկական սփյուռք» կազմակերպությունը՝ Արտյոմ Նահրադյանի ղեկավարությամբ³:

2009թ. հոկտեմբերից Քիշնևում գործում է նորաստեղծ «Հայաստան» մշակութային կենտրոնը, որտեղ կազմակերպվելու են հայ ժողովրդական պարի, գորգագործության և ասեղնագործության դասեր, ինչպես նաև այցելուներին հնարավորություն է տրվելու կենտրոնում ներկայացված հայ ազգային տարազի և երաժշտական

¹ www.iatp.md/ladom/downloads/Mngo.doc

² <http://www.noev-kovcheg.ru/mag/2009-06/1665.html>

³ <http://www.iatp.md/ladom/downloads/Mngo.doc>

գործիքների միջոցով ծանոթանալ հայկական մշակույթին¹:

2003թ. տվյալներով՝ գործել է Գրիգորիուպոլի «Վերածնունդ» քարեգործական միությունը, ինչպես նաև Քիշնուում հայկական մշակույթի «Անի» կենտրոնը, որի նպատակն է եղել մոլդովահայերի ավանդույթների վերականգնումը, պահպանված հայկական հուշարձանների մասին հոգալը²:

Մոլդովայում գործում է նաև Մոլդովայի հայ բժիշկների և իրավաբանների «Ուրարտու» միջազգային մարդասիրական ընկերակցություն հասարակական կազմակերպությունը³:

1993թ. վերաբացվել և գործում է Քիշնևի Սբ. Աստվածածին եկեղեցին: Հայ համայնքի ջանքերով 2003թ. Մոլդովայի մշակույթի նախարարության որոշմամբ 25 տարվա վարձակալման պայմանով համայնքին է վերադարձվել և վերաբացվել նաև 19-րդ դարի վերջին Բորիս Բաղդասարովի կողմից կառուցված Քրիստոսի Հարության հայկական եկեղեցին: Եկեղեցուն կից հիմնադրվել և գործում է նաև կիրակնօրյա դպրոց⁴:

Վերջին շրջանում մեկական հայկական կիրակնօրյա դպրոց է բացվել Քիշնև (2009թ. հոկտեմբերին⁵) և Բենդերի քաղաքներում (քաղաքում հայտնի հայ գործարարի աջակցությամբ⁶), որտեղ դասավանդվում են հայոց լեզու, հայ ժողովրդի պատմություն և այլն:

¹ <http://www.noyan-tapan.am/newsday.php?p=0&c=0&t=0&r=0&year=2009&month=10&day=26&shownews=1019432&LangID=4#1019432>

² «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան), «Հայերն աշխարհում», Երևան, 1995թ.:

³ <http://igorpivovar.wordpress.com/ngo-minorities/>

⁴ http://www.golos.am/index.php?option=com_content&task=view&id=47489&Itemid=53

⁵ <http://www.noyan-tapan.am/newsday.php?p=0&c=0&t=0&r=0&year=2009&month=10&day=26&shownews=1019432&LangID=4#1019432>

⁶ <http://www.armenianchurch.do.am/publ/2-1-0-20>

Հայկական լրատվամիջոցները

Հեռախոսային և ինտերնետային կապի և հեռուստատեսային ծառայությունների ոլորտում հայտնի է Մոլդովայում գործող «Արաքս Թելեքոմյունիքեյշն» ընկերությունը, որը հիմնադրվել է 1992թ., ղեկավարն է ազգությամբ հայ գործարար Արմեն Յիցինովսկին (<http://www.arax.md/>):

9. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուսաստանի Դաշնությունում տարբեր հաշվարկներով 1 մլն-ից մինչև 2.5-3 մլն հայ է բնակվում: Հայերը ՌԴ ազգությունների շարքում պաշտոնական տվյալներով զբաղեցնում են 5-րդ, իսկ ոչ պաշտոնական տվյալներով՝ 4-րդ տեղը (ռուսներից, թաթարներից և ուկրաինացիներից հետո)¹: Հարյուր հազարավոր հայեր սփռված են Ռուսաստանի տարբեր հատվածներում, սակայն առավել կենտրոնացված են մայրաքաղաք Մոսկվայում (շուրջ 500 հազար), Կրասնոդարի և Ստավրոպոլի երկրամասերում (համապատասխանաբար՝ 800 հազար և 400 հազար) և Ռոստովի մարզում (135 հազար)²:

Պատմական ակնարկ

Ռուսաստանի տարածքում հայերի բնակության մասին վկայություններ կան Կիևյան Ռուսիայի կազմավորման շրջանից (11-12-րդ դդ.) սկսած: Այստեղ հայերի հետագա ստվարացումը և հայկական բնակավայրերի ու համայնքների հիմնադրումը հիմնականում պայմանավորված է եղել պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում Հայաստանի դեմ արշավանքներով և հայերի տեղահանություններով (13-14-րդ, 19-20-րդ դդ.), ինչպես նաև Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական դերի աճով և հայ վաճառականության շերտի ձևավորմամբ ու զարգացմամբ (սկսած 17-րդ դ.):

Հայկական համայնքներ հիմնվել են Մոսկվայում (14-րդ դ.), Նովոռոդում, Կազանում (18-րդ դ.), Աստրախանում, Ղզլարում (18-րդ դ. սկիզբ), Մոզդոկում, Ռուսաստանի ժամանակի մայրաքաղաք Սանկտ Պետերբուրգում, Կուբանի մարզում (19-րդ դ.) և այլուր: 1778թ. Ղրիմի խանության գրավումից հետո տեղի հայ բնակչությունը

¹ Մ. Մայխասյան, «Հայերն աշխահում», Երևան, 2007թ., էջ 99:

² Նույն տեղում, էջ 27:

վերաբնակեցվել է Դոնի գետաբերանի տարածքում (1779թ.), ուր և հիմնել են այժմյան Ռոստովի մաս կազմող Նոր Նախիջևան քաղաքը և շրջակա 5 հայկական գյուղերը:

Այդ ժամանակներում հայ-ռուսական հարաբերությունները հիմնականում կրել են առևտրական և մշակութային բնույթ: Հայերն առաջին օտարերկրացիներն են եղել, որոնք ստացել են Ռուսաստանով տարանցիկ առևտուր անելու արտոնություն: Այսպես, 1667թ. ցար Ալեքսեյ Միխայլովիչը առևտրական պայմանագիր է կնքել Իրանի Նոր Ջուղայի (Սպահան) հայ վաճառականների ընկերության հետ, որով վերջիններին տրվում էին Իրանի և Ռուսաստանի միջև, ինչպես նաև Ռուսաստանի տարածքով Արևմուտքի և Արևելքի երկրների հետ մետաքսի առևտրի աննախադեպ արտոնություններ և իրավունքներ:

Հետագայում էլ հայերը, Ռուսական կայսրության տնտեսական կյանքում նշանակալի դերակատարներ համարվելով, արտոնություններ են ստացել Պետրոս I-ի, Եկատերինա II-ի և Պավել I-ի օրոք:

Հայ համայնքներին Ռուսաստանի իշխանությունները շնորհել են ոչ միայն տնտեսական, այլև իրավական արտոնություններ: 18-րդ դարից սկսած՝ Աստրախան, Ղզլար, Մոզդոկ համայնքները ստացել են ինքնավարություն, որն իրականացվել է հայկական դատարանի կամ մագիստրատի միջոցով: Ինքնավարության այդ մարմինները գոյություն են ունեցել մինչև 1840-ականները: Ռուսահայ շատ համայնքների ներքին կյանքը կարգավորվել է 1760-ականներից կազմված Աստրախանի հայոց դատաստանագրքով:

Ռուսաստանում հայկական համայնքների կազմավորումը շարունակվել է նաև 19-րդ դարի ընթացքում: Մասնավորապես, 19-րդ դարի առաջին կեսին է հիմնվել Արմավիր քաղաքը Հյուսիսային Կովկասում, հայկական բնակչություն է հաստատվել նաև այլ քաղաքներում: Իսկ 19-րդ դարի երկրորդ կեսին Արևմտյան Հայաստանում հայերի վիճակի կտրուկ վատթարացմամբ և 1894-96թթ. կոտորածներով պայմանավորված՝ բազմաթիվ արևմտահայ փախստականներ հաստատվել են Սև ծովի կովկասյան ափի

քաղաքներում: Արևմտահայ փախստականների հաջորդ ալիքը Ռուսաստանի հարավում ապաստան է գտել 20-րդ դարի Ցեղասպանության հետևանքով:

Հայ Առաքելական եկեղեցին, ի դեմս Աստրախանի թեմի, այստեղ հիմնվել է 1717թ.՝ միավորելով տարբեր հայաշատ բնակավայրերի հայությանը: 18-րդ դարի վերջից հիմնվել են նաև հայկական կրթօջախներ բազմաթիվ քաղաքներում, որոնցից առավել հայտնի են Նոր Նախիջևանի Սբ. Խաչ վանքի դպրոցը, Աստրախանի Աղաբաբյան դպրոցը, Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը:

Առաջին հայկական տպարանը Ռուսաստանում հիմնադրվել է 1780-ական թթ. Սանկտ Պետերբուրգում: Այդ ժամանակվանից մինչև 1920-ականները ընդհանուր առմամբ գործել է 24 հայկական տպարան: Առաջին հայ պարբերականը՝ «Արևելյան ծանուցմունք» շաբաթաթերթը, լույս է տեսել 1816-ին Աստրախանում: Տարբեր տարիների հայերեն թերթեր ու ամսագրեր հրատարակվել են Մոսկվայում (ավելի քան 20 անուն), Նոր Նախիջևանում (20 անուն), Սանկտ Պետերբուրգում (5 անուն), Պյատիգորսկում (6 անուն) և այլն:

Խորհրդային շրջանում Ռուսաստանի տարածքում հայերը հիմնականում հաստատվել են Ալթայի երկրամաս արտորվելու հետևանքով կամ էլ մասնագիտության բերումով: Այս ընթացքում Ռուսաստանի հայերի ազգային կյանքի դրսևորման միակ ձևը ապրիլի 24-ին Ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված արարողություններն էին: Ցանկացած այլ փորձեր (օրինակ՝ հայերենի ուսուցման խմբերի ձևավորման) շատ արագ հանգչում էին՝ բախվելով իշխանությունների ցավագին արձագանքին: Մինչև 1987թ. կեսերին գորբաչովյան վերակառուցումը խորհրդային քաղաքացիներին ազգային միավորումներ և համայնքային կառույցներ ձևավորելու հնարավորություն ընձեռված չէր:

Նորագույն ժամանակներում՝ 1988-ից, մոսկովյան հայությունը սկսեց ակտիվ և կազմակերպված մասնակցություն ցուցաբերել ՀՄՄՀ-ի և ԼՂԻՄ-ի շուրջ ընթացող քաղաքական կյանքին: 1988թ.

ձևավորվեցին առաջին հայկական կազմակերպությունները՝ «Ղարաբաղ» կոմիտեն, «Բարև ձեզ», «Հյուսիսսփայլ», «Մաշտոց ՀՄՄԿ» մշակութային միությունները, «Վասպուրական» երիտասարդական միությունը: Իսկ արդեն 1991թ. հիմնվեց Մոսկովյան հայկական համայնքը:

Նույն շրջանում՝ 1988-1990թթ., դեպի Ռուսաստան հայերի մեծ հոսք տեղի ունեցավ Ադրբեջանից՝ Սումգայիթում, Կիրովաբադում, Բաքվում կազմակերպված ջարդերի և այլ հայաշատ բնակավայրերից հայերի բռնի տեղահանման հետևանքով: Այս նոր ալիքը համալրվեց նաև 1990-ականներին Վրաստանից և Հայաստանից տնտեսական վիճակի վատթարացման պատճառով արտագաղթի ճամփան բռնած հայերով:

Այժմ էլ ՌԴ-ն Հայաստանի աշխատանքային միգրանտների թիվ 1 երկիրն է, որը նրանցից շատերի համար ժամանակի ընթացքում աշխատանքայինից վերածվում է մշտական բնակության վայրի:

Հայերը Ռուսաստանում մշտապես աչքի են ընկել բոլոր ոլորտներում՝ ակտիվորեն դրսևորվելով տնտեսական, ռազմական, քաղաքական, պետական կառավարման և սոցիալ-մշակութային ոլորտներում: Ռուսաստանյան հայերի շարքում են ակադեմիկոսներ, պրոֆեսորներ, գիտությունների դոկտորներ, հայտնի բժիշկներ, դերասաններ, նկարիչներ, մարզիկներ, քաղաքագետներ, պետպաշտոնյաներ, ռազմական գործիչներ, ովքեր նպաստել և շարունակում են նպաստել ռուսական պետության բարգավաճմանը:

Հայկական կառույցները

Հետխորհրդային տարածքում սփռված հայկական կազմակերպությունների շարքում ռուսաստանյան կառույցները գլխավոր նշանակություն ունեն, քանի որ առաջին հերթին ներկայացնում են միլիոնավոր հայերի: Բացի այդ, հայկական սփյուռքը ՌԴ-ում մեծ մտավոր և տնտեսական ներուժ ունի, որի կազմակերպումը և ի նպաստ Հայության ուղղորդումը կարևոր առաջնահերթություն է:

Այժմ հայկական կազմակերպված կառույցներ գործում են ՌԴ բազմաթիվ հայաշատ բնակավայրերում (ՌԴ հայկական կառույցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 9.1):

Ներկայում ՌԴ-ում գործող հայկական կառույցների բազմանդամ ցանց ունի Ռուսաստանի հայերի միությունը, որը ձևավորվել է 2000թ.՝ ռուսահայությանը ներկայացնող միասնական կազմակերպություն ստեղծելու նպատակով: Այն ընդգրկում է բազմաթիվ արդեն կայացած հայկական կազմակերպություններ ՌԴ տարբեր անկյուններից, և շարունակում է ընդարձակվել նոր ձևավորվող մարմինների միջոցով: ՌՀՄ գլխամասային կառույցը և դրա մոսկովյան մասնաճյուղը ղեկավարում է հիմնադիր նախագահ, գործարար Արա Աբրահամյանը: ՌՀՄ-ն միավորում է 64 մասնաճյուղ (տե՛ս Հավելվածի Աղյուսակ Դ) ՌԴ հանրապետություններում, երկրամասերում և շրջաններում: Միայն Կրասնոդարի երկրամասում գործում են ՌՀՄ 40-ից ավելի տեղական մարմիններ: Ռուսաստանի հայերի միության և նրա բոլոր մասնաճյուղերի գործունեության հիմնական ուղղություններն են միջհամայնքային կապերի զարգացումը, հայկական եկեղեցիների նորոգումը կամ կառուցումը, խաչքարերի տեղադրումը, կիրակնօրյա դպրոցների և մշակութային կենտրոնների բացումը, պատմական օրերի և ազգային տոների, հիշատակի օրերի նշումը, մշակութային արժեքների և ազգային ավանդույթների պահպանումը: ՌՀՄ մոսկովյան մասնաճյուղին կից գործում են նաև Ռուսաստանի հայերի միության երիտասարդների ասոցիացիան, կիրակնօրյա դպրոց, մշակութային կենտրոն, կինոյի և սպորտի ակումբներ: ՌՀՄ մոսկովյան մասնաճյուղն իր հերթին ասոցիացիաներ է հիմնել նաև Հայաստանում («Լոռի-Վանաձոր» և «Շիրակ-Գյումրի»):

Բացի ՌՀՄ կազմում ընդգրկված կամ առանձին գործող հայկական կազմակերպություններից ՌԴ-ում առկա են նաև հայկական ուսանողական միություններ (օրինակ՝ Մոսկվայի միջազգային հարաբերությունների պետական ինստիտուտի հայկական ընկերակցությունը (*Армянское Сообщество МГИМО (У) МИД РФ*), որոնց

գործունեությունը հիմնականում մշակութային-լուսավորչական բնույթ ունի և ուղղված է հայկական ինքնության պահպանմանը, համայնքային կյանքի կազմակերպմանը, տեղի հայության ինքնադրսևորմանը, հայ-ռուսական կապերի ամրապնդմանը:

ՌԴ-ում գործում են նաև բազմաթիվ հայկական մշակութային օջախներ, ինչպես, օրինակ, Մոսկվայի հայկական թատրոնը, որը հիմնադրվել է ՌԴ-ում ՀՀ դեսպանության կողմից: Այն իր բազմազան խաղացանկով հաջողությամբ հանդես է գալիս ոչ միայն հայկական և ռուսական, այլև երրորդ երկրների բեմերում:

ՌԴ-ում բազմաթիվ են նաև հայերենի, հայոց պատմության և հայ մշակույթի ուսուցման կիրակնօրյա դպրոցները: Դրանց շարքում է նաև ՌԴ-ում ՀՀ դեսպանությանը կից կիրակնօրյա դպրոցը Մոսկվայում: Հայկական մշակութային դաստիարակության թեքում ունի Մոսկվայի №1110 միջնակարգ դպրոցը (տնօրեն՝ Մեղա Գալոյան): Հայոց լեզվի, պատմության և մշակույթի ուսուցում են իրականացնում նաև Հայ Առաքելական եկեղեցու «Հայրողյաց տունը» Մոսկվայում և գործող եկեղեցիները ՌԴ մյուս քաղաքներում:

Հայ Առաքելական եկեղեցին ՌԴ-ում ներկայացված է Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմով, որի կենտրոնը գտնվում է Մոսկվայում: Այն ընդգրկում է 40-ից ավելի համայնք, որոնցից 27-ը՝ ՌԴ տարածքում: Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմի անդամ են նաև Ուկրաինայի, Մոլդովայի, Ուզբեկստանի, Լատվիայի, Բելառուսի հայ առաքելական համայնքները: Հետխորհրդային շրջանում Հայ Առաքելական եկեղեցուն են վերադարձվել հայկական որոշ եկեղեցիներ: Այժմ հայ համայնքներում գործում են 30-ից ավելի եկեղեցիներ, մատուռներ, կառուցվում են նորերը: Մոսկվայում վեհաշուք հայկական եկեղեցու կառուցման շինարարական աշխատանքներ են ընթանում: Բացի այդ, կառուցվում են եկեղեցիներ ոչ ավանդական, բայց ներկայում հայաշատ ՌԴ շրջաններում՝ Սիբիրի Օմսկ, Տոմսկ, Կրասնոյարսկ քաղաքներում և այլուր:

Հայկական լրատվամիջոցները

Սերկայում հայաստանյան լրատվամիջոցներից ՌԴ-ում տարածվում են ռուսերեն «Հայաստանի Հանրապետությունը» և «*Голос Армении*»-ի դաջեաթը: Բացի այդ, ռուսաստանաբնակ հայերը ևս կարողանում են որոշակի տեղ գրավել ՌԴ մեդիա դաշտում՝ թեև ոչ միշտ համառուսաստանյան նշանակության, բայց տեղի հայության համար նշանակալի թերթեր և ամսագրեր հրատարակելով (ՌԴ հայկական լրատվամիջոցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 9.2): Որոշ պարբերականներ առանձնանում են նրանով, որ ունեն ավելի լայն լսարան, ընդգրկում են ոչ միայն ռուսաստանյան, այլ նաև շատ հետխորհրդային երկրների լսարաններ:

Այս առումով առանձին տեղ է գրավում «*Hoeb kovcheg*» ռուսալեզու ամսաթերթը՝ իր *noev-kovcheg.ru* և *novostink.ru* կայքերով (վերջինս ներկայացնում է առօրյա թարմացվող լրատվական էջ): Տպագիր հանդեսն ավելի քան 500 հազ. մշտական ընթերցող ունի, իսկ կայքերը՝ օրական միջինը 5500 այցելու: Հիմնական թեմաներն առնչվում են ռուսաստանյան իրադարձություններին, հայ համայնքների կյանքին և հայաստանյան ներքին ու արտաքին քաղաքականությանը: «*Hoeb kovcheg*» ամսաթերթն այն սակավ ՁԼՄ-ից է, որոնք համագործակցում են ոչ միայն հայկական մեդիա դաշտի, այլև բնակության երկրի պարբերականների հետ:

Մեծ լսարանով և հետխորհրդային բոլոր երկրների հայության ճակատագրի մասին հետաքրքրությամբ առանձնանում է ևս մեկ ամսաթերթ՝ «Երկրամասը», իր *yerkramas.org* կայքէջով: Թերթի տպաքանակը 17000 է: Կայքի օրական միջին այցելությունների թիվը կազմում է 1800-2000 հոգի: Երկրամասը հրատարակում է ն՛ հայերեն, և՛ ռուսերեն հոդվածներ:

Հայ Առաքելական եկեղեցին ՌԴ-ում հրատարակում է «Հայաստանյայց եկեղեցի» (ք.Մոսկվա) և «Լուսավորիչ» (ք.Վոլգոգրադ) պարբերականները:

ՌԴ մեդիա դաշտում առկա են բազմաթիվ հայկական քարտեզագրող ժամանցային-մշակութային ամսագրեր: Դրանց շարքում իր ավանդական տեղն ունի «Անիվ» ամսագիրը: «Անիվի» թեմատիկան ընդգրկում է, համահայկական: Համապատասխանաբար՝ համագործակցության դաշտը և լսարանը շատ ավելի լայն են, այն տարածվում է Հայաստանում, ՌԴ, Բելառուսի, Էստոնիայի հայ համայնքների շրջանակներում, ինչպես նաև դուրս է գալիս հետխորհրդային տարածքի սահմաններից: Ամսագիրը նաև տեղակայված է <http://aniv.ru> կայքում, գլխավոր խմբագիրը հրատապ թեմաները քննարկում է իր անձնական բլոգում (<http://karen-aghegian.livejournal.com/>): Մոսկովյան մեկ այլ ամսագիր՝ «Ժամ»-ը, 10000 մշտական ընթերցող ունի, 2.5 ամիսը մեկ անգամ հրատարակում է հայերեն և ռուսերեն լեզուներով հոդվածներ:

Մշակութային-ժամանցային ուղղվածության Կրասնոդարի առաջին գունավոր ամսագիրը «Խաչքար» հայկական մշակութային կրթական կենտրոնի կողմից հրատարակվող նույնանուն ամսագիրն է: Մշտական լսարանը կազմում է 25 հազ. հոգի: Գործում է նաև www.khachkar.ru կայքը, որտեղից ռուսերենով և անգլերենով կարելի է տեղեկանալ թարմ համարի հիմնական բովանդակությանը, Կրասնոդարի հայության կյանքում տեղի ունեցած նշանակալի իրադարձություններին և այլն:

Առավել բազմազան են հայկական ինտերնետային էջերը ռուսական դոմեյնային տիրույթում: Նրանց բոլորի համար ընդհանուր է Հայաստանի և Հայության տեղեկատվական անվտանգությանն առնչվող հիմնախնդիրների նկատմամբ զգայունակությունը: Մակայն որքան էլ դրանք շատ են, ակնհայտ է, որ մեծ մասը կամավորական նախաձեռնությունների արդյունք է և հիմնականում որոշակի ակտիվության շրջանից հետո հայտնվում է սառեցված կարգավիճակում ու ժամանակ առ ժամանակ է թարմացվում: Այնուամենայնիվ, գործում են նաև ոչ սիրողական մակարդակի նախագծեր: Առավել նշանակալի հայկական լրատվական, տեղեկատվական-վերլուծական կայքերը ներկայացնում են

Հայաստանին և Հայությանը, այդ թվում՝ հետխորհրդային երկրների հայությանն առնչվող հարցեր:

Դրանց շարքում կարևոր դիրք է զբաղեցնում <http://miasin.ru>-ն, որի նպատակն է աջակցությունը համայն Հայության համախմբմանը: Այն ոչ միայն ներկայացնում է լուրեր հայ համայնքների գործունեությունից, Հայաստանից և Արցախից, այլև ամփոփում է հայկական կառույցների և ՋԼՄ-ի մասին անընդհատ թարմացվող տեղեկատու: Այցելուների թիվը կազմում է ամսական 6000-7000 հոգի:

Կրկին համահայկական տեղեկատվական նշանակության կայք է արագ զարգացող armenia.ru-ն՝ իր ենթակայքերով (օրական միջինը 2000 այցելու): Այն ունի տարբեր լրատվական աղբյուրներից մեջբերումներով կազմված նորությունների բաժին, հայկական մշակույթի բաժին, տեսադարան, հայ-ռուսերեն և ռուս-հայերեն *on-line* բառարան: Պարունակում է նաև հղում genocide.ru կայքին, որը Հայոց ցեղասպանության մասին ռուսալեզու հազեցած ինտերնետային ռեսուրս է (գրքեր, հոդվածներ, էլոյթներ, վկայություններ, լուսանկարներ):

Հայության տեղեկատվական անվտանգության տեսանկյունից նշանակալի արխիվացման և վերլուծական աշխատանք է իրականացնում <http://www.karabah88.ru> կայքը՝ հավաքագրելով և ներկայացնելով Հայաստանի, Հայության և դարաբաղյան իրադարձությունների մասին լրահոսը և արձագանքելով հակահայկական տեղեկատվական հարձակումներին: Այս կայքում ամսական միջին այցելությունները կազմում են 4500, լսարանն ընդգրկում է այցելուներ ՌԴ-ից, Հայաստանից, Ադրբեջանից, Ուկրաինայից և ԱՄՆ-ից:

Հայության մասին ամփոփ շտեմարանի նախագիծ է իրականացնում «Հայազգ» հիմնադրամը», որն արխիվացնում և <http://ru.hayazg.info> կայքում ներկայացնում է աշխարհի տարբեր անկյուններում հաստատված վաստակաշատ հայ գործիչների, հայկական կազմակերպությունների և Հայության բարեկամների մասին տեղեկատվություն:

ՌԴ-ում հայկական ՋԼՄ-ը հիմնականում սերտ առնչություն ունեն

հայ համայնքների և գործարարների հետ: Շատ հաճախ հայկական ՋԼՄ-ը և կառույցները հանդես են գալիս միասնական նախաձեռնություններով և միջոցառումներով: Դրանց մի մասը համագործակցում է նաև հայաստանյան կառույցների, ՋԼՄ-ի, վերլուծական կենտրոնների կայքերի հետ: Սակայն ՌԴ հայկական մեդիաներն ունեն նաև հիմնախնդիրներ: Դրանք կապված են Հայության տեղեկատվական անվտանգության համընդհանուր հայեցակարգի և Հայաստանում օպերատիվ արձագանքող ՋԼՄ-ի բացակայության հետ: Դրանք լուրջ խոչընդոտ են ՌԴ ակտիվ մեդիաների համար, քանի որ վերջիններս հաճախ կարիք են ունենում որևէ համահայկական նշանակության իրադարձության առնչությամբ հայաստանյան տեսակետների մասին օպերատիվ իրազեկման: Որոշակի խոչընդոտ է նաև Հայաստանից տարածվող պաշտոնական լրատվության նկատմամբ վստահության ոչ բարձր աստիճանը:

Հայաստանից սպասվող տեղեկատվությունը կապված է ՀՀ ներքին սոցիալ-քաղաքական կյանքի մասին անաչառ լրատվության, Հայաստանում հայրենադարձների կենսագործունեության, Հայաստանի մարզային խնդիրների և իրադարձությունների հետ և այլն:

Հայաստանի և հայ համայնքների մեդիաները փոխադարձաբար լավ չեն ճանաչում տեղական իրականությունները, որոնցում աշխատում են իրենց ազգակից գործընկերները, հետևաբար վիրտուալ կամ *on-line* հաղորդակցումը Հայաստանի և համայնքների միջև առաջնահերթություն է: Հայկական մեդիաների կապը, վիրտուալից բացի, իրական հանդիպումներով ամրապնդվելու կարիք ունի՝ առնվազն ամենամյա այցելությունների, կոնֆերանսների միջոցով:

ՀՀ կառույցների և ՌԴ մեդիաների համագործակցությունը հնարավոր է Հայաստանի և Հայության շահերի ներկայացման, ինչպես նաև ազգային անվտանգության, մասնավորապես՝ տեղեկատվական անվտանգության հիմնախնդիրների շուրջ, հայրենադարձության ակտիվացման, Հայաստանում ներդրումների խրախուսման և շատ այլ հարցերում:

ՌԴ հայկական կառույցները

Աղյուսակ 9.1

	Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Դեկավաթը	Կոնտակտային տվյալներ	Այլ տեղեկություններ
1.	Մոսկվա	1. Մոսկվայի հայ համայնք www.mosarm.ru	Նախագահ՝ Ռոման Հարությունով	Հասցե ՝ 123242, ք.Մոսկվա, Կրամայա Պրենյա փող., 9 շ., 4. Հեռ. (095) 255-98-17, Էլ. փոստ ՝ info@mosarm.ru	Հիմնադրվել է 1991թ.: Տրուստներից և անվանախորտումներից հետո վերականգնվել է 2000թ.:
2.	Մոսկվա	«Ռուսաստանի հայերի միության» հասարակական կազմակերպություն	Նախագահ՝ Արա Մբրահամյան	Հասցե ՝ 129272, ք.Մոսկվա, Մոլետայան բանակի փող., 8 շ., 1 Հեռ. +7 (495) 744-08-17, 744-08-04, 744-08-24 Տարբ. +7 (495) 744-08-05, 744-08-17 Էլ. փոստ ՝ sarmos@mail.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2000թ. Գործունեության ուղղվածությունը՝ <ul style="list-style-type: none"> • Հասաստան • Մշակույթ • Կրթություն • Մրցիակական ոլորտ • Երիտասարդություն • Սպորտ • Հրատարակչական գործունեություն
3.	Մոսկվա	«Ռուսաստանի հայերի միություն» հասարակական կազմակերպության Մոսկվայի մասնաճյուղ	Նախագահ՝ Գեղամ Խալաթյան	Հասցե ՝ 129272, ք. Մոսկվա, Մոլետայան բանակի փող., 8 շ., 1 Հեռ. 8(495) 744-08-17, 744-08-24 Էլ. փոստ ՝ sarmos@mail.ru	
4.	Մոսկվա	Ռուսաստանի հայերի միության Երիտասարդների ասոցիացիա	Նախագահ՝ Լևոն Մուկանյան	Էլ. փոստ sar-molodezh@mail.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2002թ.: Ռուսաստանի հայերի միության Երիտասարդների ասոցիացիան ոչ միայն անկախազգայնացրել է, այլև ամենաակտիվ և նախաձեռնող ՌՀՄ կառույցն է:
5.	Մոսկվա	«Ուրարտու» բարեգործական հիմնադրամ http://urartufund.ru	Նախագահ՝ Արմեն Գյուլեղազյան	Հասցե ՝ 121835, ք.Մոսկվա, Արբատի փող. 35 շ., 649 գրասենյակ Հեռ. +7 (495) 761 4444 Էլ. փոստ ՝ info@urartufund.ru	2009թ. մարտին «Ուրարտու» հիմնադրամի ջանքերով բացվեցին հայկական կիրառվածության դպրոցներ:

	Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալներ	Սյու տեղեկություններ
6.	Մոսկվա	Հայկական մշակութային-լուսավորչական «Արարատ» միություն	Նախագահ՝ Էմմանուել Գոլբերգյան	Հասցե՝ 113519, ք.Մոսկվա, Կիրովգրաբարկայա փող. 24 շ., 4 մասնաշենք, բն. 170 Հեռ. ՝ 939-1255, 938-04-52, 334-72-01, 313-24-14 332-01-86 Էլ. փոստ ՝ hna@mail.sitek.ru	Նպատակն է Մոսկվայի և Ռուսաստանի հայերի շրջանում լեզվի, մշակույթի, կրթի, ակնաբույժների պահպանումը:
7.	Մոսկվա	Հայերի ազգային-մշակութային Մոսկվայի շրջանային ինքնավարություն	Նախագահ՝ Սանվել Գրիգորյան	Հասցե՝ ք.Մոսկվա, 119899, Միչուրինսկի պող., 1 Հեռ. ՝ 939-1255, 938-04-52 405-24-20, 427-74-18 ք.938-53- Էլ. փոստ ՝ Grigor@mail.msu.su	Նպատակն է Մոսկվայի հայ համայնքի հասակնաբարձր կազմակերպումը:
8.	Մոսկվա	«Հայ-ռուսական համագործակցություն» կազմակերպություն	Նախագահ՝ Յուրի Նավոյան	Հասցե՝ ք.Մոսկվա, Բ. Չլատուստի պող. 8/7, 20 սենյակ Հեռ. ՝ +7 (495) 6060834	
9.	Մոսկվա	Հայկական միացյալ արքայի միություն (Հ.Մ.Ը.Մ) համերիտուր պարտային միություն http://www.homememem.ru/	Նախագահ՝ Ման Ծարաբխանյան	Հասցե՝ ք.Մոսկվա, Մովսևովայա փող.՝ 80 շ., 1 Հեռ. ՝ +79162666393 Էլ. փոստ ՝ hmem@mail.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1918թ.: Հիմնադիրներն են Շավարշ Կրիսյանը, Գրիգոր Հակոբյանը, Հովհաննես Հինտյանը:
10.	Սանկտ Պետերբուրգ	«Սանկտ Պետերբուրգի հայկական հայրենակցական միություն» http://armiane.spb.ru/	Նախագահ՝ Ստյոն Ծարաբխանյան	Հեռ. ՝ (812)921-39-33. Էլ. փոստ ՝ info@armiane.spb.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2002թ.: Կանոնորդ է ոչ կոմերցիոն կառույց է, որը հիմնադրվել է հայ երիտասարդների նախաձեռնող խմբի կողմից, գործում է 1999թ.:
11.	Սանկտ Պետերբուրգ	«Սանկտ Պետերբուրգի հայ հասարակական կազմակերպություն	Նախագահ՝ Մխիթար Պապյան	Հասցե՝ 191011, ք.Սանկտ Պետերբուրգ, Նեպոլո պող. 42 Հեռ. ՝ (812)219-41-08, (812)350-53-01 Ֆաքս ՝ (812)350-28-92	Հիմնադրվել է 1975թ., գրանցվել է 1988թ., վերագրանցվել՝ 2000թ.: Բրավանագծում է կրթական-լուսավորչական գործունեություն: Կապեր է հաստատում ՄՊՀ երկրներում բնակվող հայերի հետ:

	Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալներ	Այլ տեղեկություններ
12.	Սանկտ Պետերբուրգ	Սանկտ Պետերբուրգի հայկական երիտասարդական «Նոր սերունդ» հասարակական կազմակերպություն	Նախագահ՝ Վլադիմիր Գրուբուսյան	Հասցե ՝ 199048, ք.Սանկտ Պետերբուրգ, Մոնենսկի վտոյի արավելյա փող. 29 Հեռ. ՝ (812)350-53-01	Հիմնադրվել է 1997թ., գրանցվել 2000թ.:
13.	Կրասնոդար	«Նաչար» մշակութային կենտրոն http://armkc.ru/	Նախագահ՝ Մնայել Անտոսով	Հասցե ՝ 350000, ՈՒՄ, ք. Կրասնոդար, Գլխավորելակայա փող 87/12. Հեռ./Ֆաքս ՝ 262-78-15, 262-78-50 Էլ. փոստ ՝ office@khachkar.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2007թ.:
14.	Մոսկի	Հայկական «Մևան» միություն	Նախագահ՝ Ստեփան Կարոսյան	Հասցե ՝ 354000, Կրասնոդարի երկրամաս, ք.Մոսկի, Պլատոնովկայա փող. 142 +7 (8622) 984278	
15.	Նիժնի Նովգորոդ	«Նիժնի Նովգորոդի հայ համայնք» հասարակական կազմակերպություն http://arm-nn.ru/history.php	Նախագահ՝ Տիգրան Շահնագարյան	Հասցե ՝ 603057, ք.Նիժնի Նովգորոդ, Կրասնոգլոբոկայա փող. 5շ. Հեռ. ՝ 430-06-78, 30-06-78 Ֆաքս ՝ 30-06-78	Գրանցվել է 1993թ. նոյեմբերի 1-ին, սեպտեմբերի 27-ին կայացած հիմնադիր ժողովից հետո, որի արդյունքում ընտրվեց կանոնադրությունը, ընտրվեցին համայնքի խորհուրդը և ղեկավարը:
16.	Սամարա	Սամարայի նաբոլային «Հայ համայնք» հասարակական կազմակերպություն www.samarm.ru	Նախագահ՝ Արթուր Մարտիրոսյան	Հասցե ՝ 443090, ք.Սամարա, Անտոնով-Ավիլենկովի փող. 55շ. Հեռ. ՝ (846-) 2246184 Էլ. փոստ ՝ samarm@samara.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1995թ.:
17.	Տոյատի	Տոյատիի հայ համայնք	Պավել Մնացականյան	Հասցե ՝ ք.Տոյատի, Ավտոշինարարների փող. 68, Հեռ. ՝ 8 (8482) 42-91-11, 21-72-79	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1995թ.:
18.	Օրենբուրգ	Օրենբուրգի «Տերյան» հայ մշակութի հասարակական հիմնադրամ	Նախագահ՝ Մամվել Հովհաննիսյան	Հասցե ՝ ք.Օրենբուրգ, Ալտայսկայա փող. Հեռ. ՝ 8 (3532) 99-87-72, 99-87-73 Ֆաքս ՝ 8 (3532) 99-87-73	

	Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալներ	Այլ տեղեկություններ
19.	Նովոչերկասկ	Հայկական մշակութային-լուսավորչական «Անի» կենտրոն	Նախագահ՝ Վիլյուն Միլոսայան	Հասցե ՝ ք.Նովոչերկասկ, Կրասնոարմեյսկայա 40 փող. Հեռ. ՝ (86352) 48496	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1996թ.:
20.	Վուլգոգրադ	«Հայկական սփյուռք» հասարակական կազմակերպություն	Նախագահ՝ Գայանե Քոչարյան	Հասցե ՝ ք.Վուլգոգրադ, Տուլյակի փող. 14 Հեռ. ՝ (8442) 42-64-20;47-35-27 Էլ. փոստ ՝ kochar77@mail.ru	
21.	Դոնի Ռոստով	Դոնի Ռոստովի «Դոնի Նոր Նախիջևանի հայ համայնք» շ.Կ	Նախագահ՝ Հարություն Մուրադյան	Հասցե ՝ 344019, ք.Դոնի Ռոստով, 14-րդ զիժ 74/1 Հեռ. ՝ 863)283-06-81 Էլ. փոստ ՝ mnao@mail.ru	
22.	ՀՕՀ-Ալանիա ք. Վլադիկավկազ	Ազգային-մշակութային «Էրբուռնի» միավորում http://erbyrn.ru	Նախագահ՝ Ալբերտ Շամբլյանց	Հասցե ՝ ք.Վլադիկավկազ, Գ.Բանի փող. 16 Հեռ. ՝ (8672) 53-78-99 Էլ. փոստ ՝ mail@erbyrn.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1989թ.։ «Էրբուռնի» միավորումն ընդգրկված է հանրապետական միջազգային հասարակական շարժման մեջ:

ՌԴ հայկական լրատվամիջոցները

Աղյուսակ 9.2

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1.	Մոսկվա	«Ноев Ковчег» տեղեկատվական-վերլուծական անկախ թերթ http://www.noev-kovcheg.ru	Գլխ. խմբագիր՝ Գրիգորի Անխանյան	Հասցե՝ 127473, Մոսկվա, Մոսկվորոմլի հրապարակ 1., 5 հարկ Հեռ. +7(495)967-16-60, +7(495) 967-16-61 (495)631-79-28 Տարբ. (495)631-70-54 Էլ. փոստ noevkovcheg@uniastrium.com ; reklam@noev-kovcheg.ru ; 6317928@mail.ru ; info@noev-kovcheg.ru	Լույս է տեսնում 1997թ. օգոստոսից (հիմնադրվել է Քիշնևում Գ.Անխանյանի կողմից, 2000թ. լույս է տեսնում Մոսկվայում) ամիսը մեկ անգամ 104.500 տպաքանակով: Թերթի նպատակը Հայաստանի սահմաններից դուրս գտնվող հայերին հայրենիքի քաղաքական, վշակույթային կյանքի մասին իրազեկելն է:
2.	Մոսկվա	"Карабахский курьер" ամսագիր	Գլխ. խմբագիր՝ Ռուբեն Մուրադյան		«Карабахский курьер» տեղեկագիրը ԼՂՀ ներկայացուցիչն է Մոսկվայում: Տեղեկագրի նյութերը բաժանված են ըստ թեմաների՝ • «Լեռնային Ղարաբաղ, երեկ և այսօր» • «ԼՂ հակամարտության կարգավորում» • «Արրբջան. առասպելներ և իրականություն»:
3.	Մոսկվա	«Արցախ» ամսագիր	Գլխ. խմբագիր՝ Ռուբեն Մուրադյան		«Արցախ» ամսագրի նյութերը («Карабахский курьер» ամսագրի հավելված) ներկայացված են ըստ թեմաների՝ • «Լեռնային Ղարաբաղը այսօր»

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
4.	Մոսկվա	«Շամ» մշակութային-լուսավորչական ամսագիր http://www.zham.ru	Գլխ. խմբագիր՝ Աննա Գևորգիյան	Հեռ. ՝ (495)504-20-27, (495)589-83-20, 8(903)762 82 84 Էլ. փոստ ՝ zham@zham.ru alkova@zham.ru	<ul style="list-style-type: none"> • «Գթարարություն և բարեգործություն», «Միկուտ» • «Արցախի տարեգրություն. իրադարձություններ և դեմքեր»: <p>Լույս է տեսնում 2008թ. - Էրկու ամիսը մեկ անգամ, 1000 տպաքանակով:</p>
5.	Մոսկվա	«Էյլան» ամսագիր http://magazine.yerevan.ru	Գլխավոր խմբագիր՝ Իրա Մարտիրոսյան	Հասցե ՝ ք.Մոսկվա, Ն.Կրասնոսելկայա 40/12 փող., 2 շին. Հեռ. ՝ 7 (495) 987 46 65 Էլ. փոստ ՝ ida.martirosoyan@e-magazine.am, info.mag@yerevan.ru	Լույս է տեսնում սկսած 2005թ. -ից:
6.	Մոսկվա	"Celebrities Armenia" ամսագիր http://www.celebrities.am/		Հասցե ՝ 115172, ք.Մոսկվա, Կրասնոսելկայան ստադիայի փողոց 1/15 շենք Հեռ./Ֆաքս ՝ 8 (495)778 42 41 Էլ. փոստ ՝ celebrities@mail.ru	Ամսագիրը <i>ՕՂԱԿ Դրչար</i> -ի ենթաբաժինն է: Լույս է տեսնում 2007թ.: Լուսարանում է Հայաստանի տարբեր բնագավառների (բաղարականություն, շոու բիզնես, սարքու, ֆինանսներ, կինո և այլն) հաջողակ մարդկանց կյանքը: Ամսագրի կայքն ամեն օր թարգմանվում է հայտնի մարդկանց մասին նորություններով:
7.	Մոսկվա	«Մասիս» ամսագիր	Գլխավոր խմբագիր՝ Արտյոմ Բարսայան		Լույս է տեսնում 2006թ. դեկտեմբերի 8-ից:

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
8.	Մոսկվա	«Համշեն» ամսագիրը	Վիկտորյա Քեշաբյան		Լույս է տեսնում 2009թ. հոկտեմբերի 15-ից: Մոսկվայի հասնելու համար ավազնեռանայերի պարբերականն է:
9.	Մոսկվա	«Անիվ» ամսագիր http://aniv.ru	Կարեն Աղեկյան	Էլ. փոստ aniv2005@yandex.ru postmaster@aniv.ru	Լույս է տեսնում 2005-ից, ռուսերեն լեզվով, 2 ամիսը մեկ անգամ՝ հեղինակների միջոցներով:
10.	Մանկուղի երեքուրեք	«Հավատամք» ամսաթերթ	Գլխավոր խմբագիր՝ Արմեն Մերուժանյան	Հասցե ՝ Ռուսաստան, 1999178, Մանկուղի Պետերբուրգ, Սմոլենսկի առափնյա փողոց 29 Հեռ. ՝ (7812) 350 53 01 Էլ. փոստ ՝ at-sat@yandex.ru	Մանկուղի երեքուրեքի հայ համայնքի թերթն է: Լույս է տեսնում 1993-ից:
11.	Կրասնոդար	Ռուսաստանի հայերի միության հասարակական-քաղաքական երկրամասային թերթ http://www.mashtoits.ru/	Խմբագրական խոյրերի ղեկավար՝ Ռազվիկ Գևորգյան, Գլխավոր խմբագիր՝ Մհեր Սիմոնյան	Հասցե ՝ 350020, ք. Կրասնոդար, Օդեսկայա փող. 48/1 2., գրասենյակ 21 Հեռ./Ֆաքս ՝ (861) 255-93-14.	Լույս է տեսնում 2002թ. մայիսից, ռուսերեն: (Կայքը թարգմանվում է ամեն օր):
12.	Կրասնոդար	«Խաչքար» ամսագիր www.khachkar.ru	Գլխ. խմբագիր՝ Քրիստոփոր Մխիթարյան	Հասցե ՝ 350000, ՌԴ, ք. Կրասնոդար, Գիմնազիչնակայա փող 87/1 2. Հեռ./Ֆաքս ՝ 262-78-15, 262-78-50 Էլ. փոստ ՝ khachkar@yandex.ru admin@khachkar.ru editor@khachkar.ru	Կրասնոդարի հայկական մշակութային «Խաչքար» կենտրոնի ամսագիրն է:

13.	Կրանտոլար	Ռուսաստանի հայերի «Երկրամաս» թերթ http://yerkramas.org/	Գլխ. խմբագիր՝ Տիգրան Թավադյան	Հասցե ՝ Ռուսաստան, 350063, ք. Կրանտոլար, Մուկոլթովի փող. 49 Հեռ./Ֆաքս (861) 267-17-98 8-918-026-24-46, 8-918-32-34-256 Էլ. փոստ ՝ info@yerkramas.org	Այլ տեղեկություններ Լույս է տեսնում 1996-ից. Կրանտոլարում: Հիմնադրվել է Էթնոքաղաքական հետազոտությունների կենտրոնի կողմից: Տպագրվում է 17000 տպաքանակով: Թերթը ռուսերեն է՝ հայերեն ներդիրով: Հիմնականում գետեղված են ՀՀ, ԼՂՀ, Ջավախքի, Սիլվոսթի նորություններ, վերլուծություններ, հարցազրույցներ և այլն:
14.	Կրակնիզրատ	"Газета в Калниниэрадзе" ամսաթիթթ	Գլխավոր խմբագիր՝ Ֆելիքս Գևորգյան	Հասցե ՝ ք. Կրակնիզրատ Լեկնիսկի պող. 410, 131, գրասենյակ Հեռ. (74012) 61 46 62 Ֆաքս (74012) 66 90 09 Էլ. փոստ ՝ armcenter@yandex.ru	Թերթը լույս է տեսնում հայերեն և ռուսերեն:
15.	Նյիժնի Նովգորոդ	«Կամուրջ» ավանսայն	Գլխավոր խմբագիր՝ Լիանա Ջաքարյան	Էլ. փոստ ՝ kamurdj@mail.ru	Նպատակն է կապեր հաստատել տարբեր երկրներում բնակվող հայերի հետ, տեղեկացնել Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին: «Կամուրջ»-ում գետեղվում են նյութեր հայկական պատմությունների, եկեղեցական տոների, հետաքրքիր մարդկանց մասին: Համագործակցում է տարբեր երկրներում և քաղաքներում լույս տեսնող հայկական ամսագրերի և թերթերի հետ:

	Քաղաքը	Սնվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
16.	Վոլգոգրադ	«Հայաստանյայց եկեղեցի» թերթի http://armenianchurch.do.am/	Գլխավոր խմբագիր՝ Գայանե Քոչարյան	Էլ. փոստ armchurch@gmail.com	Հայ Մաքրակամ եկեղեցու Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմի անտերթին է։ Թերթի կայքում կարելի է կարդալ հանրոք համարների առավել հետաքրքիր նյութերը, ինչպես նաև ծանոթանալ նոր համարների համառոտ բովանդակությանը։
17.	Վոլգոգրադ	«Լուսավորիչ» թերթի http://www.sbgsex.org.ru/lusavorich.php	Գլխավոր խմբագիր՝ Գայանե Քոչարյան	Հասցե՝ 400119, Ք.Վոլգոգրադ, Տուլակի վտղ, 14 շենք Հեռ. (8442) 47-35-27 (8442) 9053392312 Էլ. փոստ՝ kochar@tele-kom.ru	Հոգևոր-վշակություն անտերթի լրյու է տեղադրված 2003թ. օգոստոսից Վոլգոգրադի հայերի իզդրոք հովվի հայր Մալակիայի հավանանությանը և Հայ Մաքրակամ եկեղեցու Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմի արաջնորդ Եզրաս Ներսիսյանի օրինությունը։ Թերթը տպագրվում է հայերեն և ռուսերեն։ Ձեռտրվում են նյութեր Հայաստանի պատմության, ավանդույթների և ներկա վիճակի մասին, աշխարհիկ և իզդրոք միությունների, կրթական կենտրոնների գործունեության, ինչպես նաև տեղի հայերի խելիրների և հաջողությունների, տեղի հայ եկեղեցու հետ կապված իրադարձությունների մասին։
18.	Վոլգոգրադ	«Տվարթնոց» թերթ	Գայանե Քոչարյան	Հասցե՝ 400079 Ք.Վոլգոգրադ, <i>ա/ա</i> 24.04, Էլ. փոստ kochar77@mail.ru	Վոլգոգրադի քաղաքային «Հայ Սկյութ» 24-ի սուպակի օրգան է։ Լույս է տեսնում հայերեն, ռուսերեն։ Լուսաբանում է տեղի հայ համայնքի կյանքը, միջազգային իրադարձությունները։ Թերթում տեղ են գտնում ՀՀ, ԼՂ և Հայաստանն առնչվող վերլուծական կարծիք։

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
19.	Զելենկուսնակ	«Армянская Панорама» թերթ	Միխայիլ Ստակելով		Ստավրոպոլի և Թերթի հայերի թերթ է: Լույս է տեսնում 2004թ. մայիսի 15-ից, ռուսերեն, 4500 տպագրանախ: Թերթը տարածվում է Ստավրոպոլի երկրամասում և Հյուսիսարևելյան համրապետություններում: «Армянская Панорама» թերթը մրցանակի է արժանացել «Տարվա ղեկներ» մրցանակաբաշխության «Տարվա թերթ» անվանակարգում («Երկրամաս» թերթի կայքից):
20.	Դոնի Ռոստով	Miasin.ru հայկական պորտալ	Կարյի խմբագիր՝ Գեորգի Ղևոնդյան	Էլ. փոստ՝ info@miasin.ru geo@miasin.ru	Կայքում կարելի է ծանոթանալ ՀՀ, ԼՂՀ և Հարցրյան նորություններին: Կան նաև հրատարակություններ և տեղեկատու բաժնիներ (Հայկական եկեղեցիներ, ՀԿ-ներ, ուսումնական, հայկական ԶՄ, հայկական կայքեր հաստատություններ ենթաբաժիններով):
21.	ՀՕՀ-Ալանիա ք. Վլադիկավկազ	«Էրեբունի» թերթ http://eribyni.ru/	Հասցե՝ ՀՕՀ-Ալանիա ք. Վլադիկավկազ, Գ.Բաևի 16 փող. Հեռ. (8672) 53-78-99 Էլ. փոստ՝ mail@eribyni.ru		Հյուսիսային Օսիայի «Էրեբունի» ազգային-նշանակալից միակերպան տպագիր օրգան է: Լույս է տեսնում 2009թ. մայիսից: Թերթում գտնվում են Հայաստանի մշակույթի, ավանդույթների, տեղի հայ հասնային մասին նյութեր:
22.	Սանկտ Պետերբուրգ	http://www.karabah88.ru	ՍՍտեփանյան	Էլ. փոստ՝ karabah88@gmail.com	Կայքը գործում է 2008թ. մարտի 13-ից: Նպատակն է հայ ժողովրդի պատմության, Ղարաբաղի պատմության, հակամարտության մասին բոլոր նյութերի սկզբնաղբյուր: Կայքում կարելի է գտնել նաև հայկական և հայերի մասին մասնավոր դրոշմաբեր:

	Քաղաքը	Մեկնումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
23.	Դոնի Ռոստով	http://ru.hayazg.info		Հասցե՝ 344029 Դոնի Ռոստով, Պլոմենայա փող. 16 Հեռախոս՝ (863) 283-18-70, +7 918 558-01-27 Էլ. փոստ՝ mailbox@hayag.info	«Հայ ազգ. հիմնադրամի հանրագիտարանն է:
24.	Մոսկվա	http://armenia.ru/	Գրիգոր Մելքոնյան	Էլ. փոստ՝ taragr@genocide.ru, grigor@gmail.com	Կայքում տեղադրվում են ինչպես Հայաստանի ՁԼՄ նորություններ, այնպես էլ սեփական լրատու:
25.	Մոսկվա	genocide.ru	Գրիգոր Մելքոնյան	Էլ. փոստ՝ taragr@genocide.ru, grigor@genocide.ru, editor@genocide.ru	Կայքը բացվել է 2001թ. ապրիլի 4-ին Մոսկվայում: Պատմական շտեմարան է:
26.	Կալուգա	vardanank.org	Գևորգ Եսայանյան	Էլ. փոստ՝ makbag@mail.ru	
27.	Կոպանի Սլովանսկ	www.ararat-online.ru	Արմեն Դավթյան	Էլ. փոստ՝ armenstudio@yandex.ru	Հայկական պորտալը ստեղծվել է 2008թ. նոյեմբերի 9-ին: Կայքն ունի նորությունների բաժին:

10. ՎՐԱՍՏԱՆ

Համաձայն 2002թ. Վրաստանում անցկացված մարդահամարի պաշտոնական տվյալների՝ հայերի թիվը երկրում 249 հազար է, իսկ ըստ ոչ պաշտոնական տվյալների՝ շուրջ 350 հազար¹: Չնայած 1995թ. տվյալների (430 հազ.) համեմատ հայության նվազմանը՝ վիրահայությունը շարունակում է երկրի ազգությունների շարքում զբաղեցնել երկրորդ տեղը: Իսկ Սամցխե-Ջավախք նահանգում հայերն ավանդաբար առաջին տեղում են՝ կազմելով բնակչության 54.6%-ը: Նահանգի երկու շրջաններում՝ Ախալքալաքում և Նինոծմինդայում (Ջավախք), հայերը կազմում են բնակչության գերակշիռ մեծամասնությունը՝ համապատասխանաբար 94.3%-ը և 95.9%-ը: Հայերը մեծամասնություն են կազմում նաև Քվեմո-Քարթլի նահանգի Ծալկայի շրջանում՝ 55%: Բացի նշված շրջաններից, հայերը խիտ բնակեցված են մայրաքաղաք Թբիլիսիում (150 հազ., 13.6%) և Աջարիայում (25 հազ., 6.5%):

Պատմական ակնարկ

Պատմական աղբյուրները հավաստում են, որ ժամանակակից Վրաստանի տարածքում հայաբնակ գավառներ եղել են հնագույն ժամանակներից: Հայերի թիվն այստեղ ստվարացել է 5-րդ դարի առաջին կեսին, երբ Մեծ Հայքի Գուգարք նահանգի գավառները կցվեցին վրացական մարզպանությանը: Արդեն 9-րդ դարում հայերի թիվը ստվարացել է Տփղիսում (այժմ Թբիլիսի)՝ կապված մեծ թվով սասունցիների գաղթի հետ: 10-րդ դարի սկզբին Կուր գետի հովտի և Կովկասյան լեռների միջև ընկած հայաբնակ Կամբեճանում ձևավորվել է Կամբեճան-Հերեթի, իսկ 978թ.՝ Գուգարքի արևելյան մասում՝

¹ Տե՛ս «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան), էջ 545:

Կյուրիկյանների թագավորությունը: Հայերի արտագաղթը Վրաստան նոր թափ ստացավ Բագրատունյաց թագավորության անկումից (1045թ.) հետո:

Հայերի հոսքը Վրաստան շարունակվել է նաև 14-18-րդ դարերի ընթացքում, իսկ 18-րդ դարի 30-ական թվականներից՝ կրել զանգվածային բնույթ: Միայն Գանձակից Թիֆլիս է տեղափոխվել 3 հազ. շինական: Մեկ-երկու տասնամյակ անց Մուխրանում և շրջակա գյուղերում է հանգրվանել ասպատակիչների արշավանքներից տեղահան եղած Լոռիի բնակչությունը, այդ թվում նաև Արդությանների (Երկայնաբազուկներ) նշանավոր տոհմը: 18-րդ դարի 90-ական թթ. Արցախի Գյուլիստան, Խաչեն գավառներից մեծ թվով հայեր տեղափոխվել և բնակություն են հաստատել Բոլնիս, Շուլավեր, Մեծ Դաղեթ և այլ բնակավայրերում:

1829-30թթ., համաձայն Ադրիանապոլսի պայմանագրի, 58 հազ. հայեր էրզրումի նահանգից գաղթել և բնակություն են հաստատել Ջավախքում, Մամլիստում և Թոեղքում: Այս զանգվածային տեղաշարժը մեծապես նպաստել է տեղի համայնքների ստվարացմանը: Արդյունքում՝ վերահայացել են բազմաթիվ բնակավայրեր, այդ թվում նաև Ախալքալաք և Ախալցխա քաղաքները: Հայերի տեղաշարժը Վրաստան ակտիվ բնույթ է կրել նաև 1890-ական թթ., ինչպես նաև 1915-1920 թթ.՝ պայմանավորված Օսմանյան Թուրքիայում հայերի Ցեղասպանությամբ: Այդպիսով, 1917թ. մարդահամարի տվյալներով՝ Վրաստանում ապրող հայերի թիվը մոտ 280 հազ. էր:

Խորհրդային տարիներին, չնայած արտագաղթի մեծ չափերին, այդ թիվը գրեթե կրկնապատկվել է: 1989թ. մարդահամարի տվյալներով՝ Վրաստանում ապրում էր շուրջ 437 հազ. հայ: 1994թ. այդ ցուցանիշը կազմում էր 430 հազ.: Նկատենք նաև, որ Վրաստանում բնակվող մեծ թվով հայեր հանգամանքների բերումով կրում են վրացական ազգանուններ:

Հայերն ավանդաբար մեծ ներդրում են ունեցել Վրաստանի զարգացման և շենացման գործում: Նրանք հայտնի են եղել հատկապես

քաղաքական, ռազմական, տնտեսական և մշակութային ոլորտներում: Թիֆլիսը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին քառորդում եղել է հայկական մշակույթի ամենամեծ կենտրոնը Կովկասում: Այստեղ ծաղկում են ապրել հայ գրականությունը, ճարտարապետությունը, կերպարվեստը, երաժշտությունը, թատրոնը: Ներկայում հայերը Վրաստանում առանձնանում են գրական, մշակութալուսավորչական և հասարակական-քաղաքական գործունեությամբ:

Հայկական կառույցները

Հանրապետական մասշտաբի հայկական կազմակերպություններին ցանկացած ամենանշանավորը «Վրաստանի հայերի միությունն» է: Այն, ըստ էության, վրաստանաբնակ ողջ հայությունը ներկայացնող կառույց է և կոչված է պաշտպանելու վերջինիս շահերը: «Վրաստանի հայերի միությանը» կից գործում են հայ կանանց, նկարիչների, Թբիլիսիի հայերի ընկերակցությունները:

Թբիլիսիում գործող ակտիվ կառույցներից են նաև «Վրաստանի հայ երիտասարդական միությունը», «Բազմազգ Վրաստան» համաքաղաքացիական շարժումը: Վերջինս զուտ հայկական կառույց չէ, այլ ներկայացնում է Վրաստանի բոլոր ազգային փոքրամասնություններին և կոչված է պաշտպանելու նրանց շահերը: Այն ղեկավարում է Առնոլդ Ստեփանյանը:

Թբիլիսիում գործող հայկական մշակութային կառույցներից են «Վրաստանի գրողների միության հայկական մասնաճյուղը» և Վրաստանի հայ գրողների «Վերնատուն» միությունը: Նրանք հրատարակում են իրենց գրական հանդեսները:

Վրաստանի հայկական մշակութային կառույցների մեջ ուրույն տեղ ունի Թբիլիսիի «Պ.Ադամյանի անվան հայկական պետական դրամատիկական թատրոնը», որը հիմնադրվել է դեռևս 1921թ.: 1998-ից կրթամշակութային գործունեություն է իրականացնում «Սայաթ-Նովա» միությունը:

Ինչ վերաբերում է Վրաստանի հայկական համայնքային-տեղական հասարակական կազմակերպություններին, ապա դրանցից աչքի են ընկնում «Ջավախք» ժողովրդական շարժումը, «Վիրք», «Միասնական Ջավախք», «Ակունք», «Լեռնաշխարհ» կազմակերպությունները, «Շառլ Ազնավուր» բարեգործական-մշակութային միությունը: Այս կազմակերպությունների մեծ մասի գործունեությունը, բացի հասարակականից, կրում է նաև քաղաքական բնույթ: Դրանք բարձրացնում են երկրի քաղաքական համակարգի բարեփոխման, ինչպես նաև ջավախահայության իրավունքների պաշտպանության, այդ թվում՝ հայոց լեզվին տարածաշրջանային լեզվի կարգավիճակ շնորհելու հարցերը¹: Նման կառույցների գործունեությունը չի խրախուսվում վրացական իշխանությունների կողմից: Այս կազմակերպությունների գործունեությունն ավելի արդյունավետ դարձնելու նպատակով 2003թ. ստեղծվել է Սամցխե-Ջավախքի և Քվեմո-Քարթլիի հայկական հասարակական կազմակերպությունների խորհուրդ:

Ջավախքից բացի, տեղական հայկական կազմակերպություններ կան նաև Վրաստանի այլ շրջաններում: Այդպիսի կառույցներից է, օրինակ, 2004թ. հիմնված «Աջարիայի հայերի միությունը», որի առաքելությունն է համախմբել տեղի հայությանը, կազմակերպել համայնքային կյանքը, պաշտպանել տեղի հայության շահերը և այլն (Վրաստանի հայկական կառույցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 10.1):

¹ Վահե Մարգարյան, «Միություններն ու կազմակերպությունները Սամցխե-Ջավախք-Օակկայում (1988-2008)», 21-րդ ԴԱԸ, #5 (27), էջ 58-75:

Հայկական լրատվամիջոցները

Հայկական առաջին տպարանը Թիֆլիսում հիմնադրվել է 1823թ., իսկ առաջին պարբերականը՝ «Կովկասը», լույս է տեսել 1841-ին: Այդ ժամանակվանից մինչև 20-րդ դարի սկիզբը Թիֆլիսում ընդհանուր առմամբ լույս են տեսել 200 անուն հայերեն օրաթերթ, շաբաթաթերթ և ամսագիր:

Ներկայումս Վրաստանում հրատարակվող հայկական պարբերական մամուլը պայմանականորեն կարելի է բաժանել ավանդականի և ժամանակակցի: Ավանդական տպագիր մամուլը կազմում են դեռևս խորհրդային ժամանակներից կամ ավելի վաղ լույս տեսնող հայկական պաշտոնաթերթերը: Դրանց շարքում է Թբիլիսիում լույս տեսնող «Վրաստան» շաբաթաթերթը, որը Վրաստանի խորհրդարանի պաշտոնաթերթն է: Այն Վրաստանի պաշտոնական տեսակետների արտահայտողն է, բովանդակում է քաղաքական, մշակութային և այլ բնույթի նյութեր: Թերթը հիմնադրվել է դեռևս 1920թ.՝ նախքան Վրաստանի խորհրդայնացումը:

Ավանդական մամուլի շարքին են դասվում նաև Նինոծմինդայում և Ախալքալաքում լույս տեսնող «Արշալույս» և «Փարոս» պաշտոնաթերթերը: Դրանք հիմնականում բովանդակում են տեղական պաշտոնական լուրեր (քաղաքական, տնտեսական, մշակութային):

Ժամանակակից հայկական մամուլը Վրաստանում կազմում են հետխորհրդային շրջանում հիմնականում Ջավախքում հիմնադրված թերթերը: Դրանցից են «Լեռնաշխարհ» (Նինոծմինդա), Ախալքալաքի «Ակունք» և «Քաջատուն» թերթերը և այլն: Պարբերականները հիմնականում արտահայտում են տեղի հայկական հասարակական կազմակերպությունների («Լեռնաշխարհ», «Ակունք», «Միասնական Ջավախք») տեսակետները՝ շոշափելով Ջավախքի կարգավիճակի, լեզվական, կրոնական և այլ խնդիրներ:

Քաղաքական և այլ բնույթի հիմնախնդիրների է անդրադառնում նաև «Հարավային դարպաս» երկլեզու (հայերեն և վրացերեն)

շաբաթաթերթը: Այն հիմնադրվել է միջազգային կառույցների հովանավորությամբ, խմբագրություններ ունի Ախալքիսայում և Ախալքալաքում:

Վիրահայոց տպագիր պարբերականների թեման հնարավոր չէ շրջանցել առանց «Կամուրջ» և «Վերնատուն» գրական հանդեսների: Երկու տարեգրքերն էլ հրատարակվում են Թբիլիսիում: «Կամուրջը» լույս է ընծայվում «Վրաստանի գրողների միության հայկական բաժանմունքի», իսկ «Վերնատունը՝ Վրաստանի հայ գրողների համանուն միության կողմից: Երկու հանդեսներն էլ ունեն գրական ուղղվածություն:

Վրաստանում հայկական հեռուստաընկերությունների պատմությունը սկսվում է հետխորհրդային շրջանից: Այսօր Վրաստանում հայկական հեռուստաընկերություններ կան միայն Ջավախքում: Դրանք են Նինոծմինդայի «Փարվանա» և Ախալքալաքի «ATV-12» ու «Ջավախք» տեղական հեռուստաընկերությունները: Դրանք հեռարձակում են տեղական նորություններ՝ անդրադառնալով նաև համավրաստանյան, ինչպես նաև միջազգային իրադարձություններին: «Փարվանա» հեռուստաընկերության հեռարձակումները, բացի Նինոծմինդայից, հասանելի են նաև Ախալքալաքում:

Վրաստանաբնակ հայությունը տեղեկատվության տարածման գործում օգտվում է նաև համացանցի հնարավորություններից: Թբիլիսիում գործող հայկական տեղեկատվական միջոցներից է «Վրաստանի հայկական հանգույցը» (www.armenia.ge): Ջավախքի տեղեկատվական կայքերն են Ա-Ինֆո (www.a-info.org), Ջավախք-ինֆո (www.javakhq.info), Ախալքիսայի վերածնունդ (www.akhaltskha.net) և այլ կայքէջերը: Այս համացանցային հանգույցներում տեղ են գտնում ինչպես նորություններ, այնպես էլ վերլուծական նյութեր (Վրաստանի հայկական լրատվամիջոցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 10.2):

Բացի լրատվական հանգույցներից, համացանցում առկա են նաև Ջավախքի մասին տվյալների բազաներ պարունակող, պատմական, մշակութային, ճամփորդական կայքէջեր: Առանձնահատուկ տեղ

ունեն ֆորումները, որտեղ քննարկվում են Ջավախքին վերաբերող տարատեսակ հարցեր: Ջավախքի մի շարք գյուղեր ստեղծել են իրենց համացանցային կայքէջերը, որոնք հանդիսանում են գյուղական մակարդակով յուրահատուկ ազգագրական շտեմարաններ (տե՛ս հավելվածի Աղյուսակ Գ):

Վրաստանի հայկական կառույցները

Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1.	Թբիլիսի Վրաստանի հայերի միություն	Սախագան՝ Վան Բայրբադ	Թբիլիսիի հայկական պետական դրամատիկական թատրոնի շենքում: Ք. Թբիլիսի, Ք. Օսանբուլի պարտա 8	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1992թ.: Անդամների թիվը՝ մոտ 3 հզ.: Ունի հայ կամանց, նկարիչների, Թբիլիսիի հայերի ընկերակցություններ: Գործունեությունը՝ հասարակական:
2.	Թբիլիսի Վրաստանի հայ երիտասարդական միություն	Միխայիլ Ավագյան	Հասցե՝ ք. Թբիլիսի, Քեթևան Օսանբուլի 8 Հեռ.Ֆաքս (995 32) 99 87 90 (995 77) 44 35 64 Էլ. փոստ՝ atg1996@yahoo.com arnostep@yahoo.com	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1996թ.: Գործունեությունը՝ հասարակական:
3.	Թբիլիսի «Բազմազգ Վրաստան» համաքաղաքացիական շաղկուխ www.pmmg.org.ge	Նախագահ՝ Արմուշ Ստեփանյան: Սանցիտե-Ջավախքի մանածայրը Ախալքալաքի գրասենյակի համակարգող՝ Գագիկ Յանոյան Ախալքալաքի գրասենյակի համակարգող Ցիբա Մեդվիշվիլի	Հասցե՝ Թբիլիսի 0112, Բ.Ջավախքի շրջան, փ. 82 Հեռ. , (+995 32) 91 05 57 Ֆաքս , (+995 32) 91 05 57 Էլ. փոստ ՝ pmmg@pmmg.org.ge, pmmg@caucasus.net: Սանցիտե-Ջավախքի մանածայրը՝ Ախալքալաքի գրասենյակ Հասցե՝ Ախալքալաք, Չարենցի փ. 14 Հեռ. , (+995 99) 54 34 77	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1999թ.: Գործունեությունը՝ հասարակական: Կից կառույցներ Քաղաքացիական կրթության զարգացման բազմաէթնիկական մետադասյին կենտրոն (կրթական հաստատություն), «Բազմազգ Վրաստան» ամսաթերթ (տուներեմ):
4.	Թբիլիսի Վրաստանի գրողների միություն հայկական մանածայրը		Ախալքալաքի գրասենյակ Հասցե՝ ք. Ախալքալաք, Թամարա թաղուհու փ. 5 Հեռ. , (+995 99) 92 89 01	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1998թ.: Գործունեությունը՝ գրական: Հրատա- րակում է «Կամուրջ» տարեգիրքը:

	Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Գնումն ավտոայլին տվյալները	Սյլ սնունդները
5.	Թբիլիսի	«Վերնատուն» գրական խմբակ (Վրաստանի հայ գրողների միություն)	Վարչության նախագահ Գևորգ Մելիքյան		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1899թ.: Վերաբացվել է 1997թ.: Գործունեությունը գրական: Հրատարակում է «Վերնատուն» տարեգիրքը: Գլխավոր կառույցներ, պատանի ստեղծագործողների «Գրական ժիլդ» ակումբ (հրատարակում է «Զարթոնք» համբնեւր): Աջակցում է վիրահայոց թեմին կից կիրակօրյա դպրոցին (ամենկարծական կադրերով):
6.	Թբիլիսի	«Մայրը-Նովա» մշակութային-տարալուսնական ընկերություն	Նովադան Մելքան Գաբրիելյան	Հեռ. 77 78 67; 899 50 57 08	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1998թ.: Գործունեությունը՝ մշակութային-լուսավորչական:
7.	Թբիլիսի	Պ. Արամյանի անվան Թբիլիսիի հայկական պետական դրամատիկական թատրոնի http://bilibaltheatre.ge/	Տիտոն և գեղարվեստական ղեկավար՝ Արմեն Բալանդուրյան	Հասցե ՝ ք.Թբիլիսի, ֆ. Մամբուլի պողոտա 8: Հեռ. 995 32 747764 995 32 747696	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1921թ.: Գործունեությունը՝ թատերական:
8.	Ախալցխա	«Շաղ Ազնավուր» բարեգործական-մշակութային միություն	Մերգեյ Հակոբչանյան		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1988թ., գրանցվել է 1993թ.: Գործունեությունը՝ հասարակական, մշակութային, բարեգործական, սպորտային:
9.	Ախալքալաք	«Զավալիք» ժողովրդական շարժում 24	Նորիկ Կարապետյան		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1988թ.: Գործունեությունը՝ հասարակական-քաղաքական:
10.	Ախալքալաք	«Վիրք» չգրանցված կուսակցություն	Համանախագահներ՝ Դավիթ Ռոստոմյան Մելք Թորոսյան	Դավիթ Ռոստոմյան Հեռ. 899967596 Էլ. փոստ ՝ d_rsakjan@mail.ru Մելք Թորոսյան Հեռ. 899188156 Էլ. փոստ ՝ jhmmpc@mail.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1998: Պաշտոնավազ գրանցված չէ: Գործունեությունը՝ հասարակական-քաղաքական:
11.	Ախալքալաք	Միանական Զավալիք	Նովադան Վահագն Հախալյան		Գործունեությունը՝ հասարակական-քաղաքական:

	Քաղաքը	Հասցեային կառույցի անվանումը	Ղևկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
12.	Ավալբալաք	«Ակունք» միություն:	Նախագահ՝ Մելս Թորոսյան	Հասցե՝ ք. Ավալբալաք, Կանցյան փ. 11 Հեռ.՝ (99) 18-81-56 Էլ. փոստ՝ akunoc@mail.ru: Մելս Թորոսյան Հեռ.՝ 899188156 Էլ. փոստ՝ jhmrjp@mail.ru	Գործունեությունը հասարակական-քաղաքական: Հրատարակում է «Ակունք» ամսաթերթը:
13.	Նինոծմինդա	«Լեռնաշխարհ» միություն	Նախագահ՝ Վաղերի Արաբյան:		Գործունեությունը հասարակական-քաղաքական:
14.	Բաթում	Մջարիայի հայերի միություն	Նախագահ՝ Գրիգոր Վարդանյան:		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2004թ.: Անդամների թիվը՝ շուրջ 300: Կից գործում է «Երիտասարդական միությունը», որն ունի 150 անդամ: Գործունեությունը հասարակական:
15.	Ռուսթավի	«Փունիկ» ՀԿ	Նախագահ՝ Ն.Քոստյան		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2002թ.: Գործունեությունը հասարակական: Ն.Քոստյանի նախաձեռնությամբ բացվել է հայերենի ուսուցման կիրակնօրյա դպրոց:

Վրաստանի հայկական լրատվամիջոցները

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1.	Թբիլիսի	«Վրաստան» շաբաթաթերթ	Վան Բաբոբո	Հասցե՝ Թբիլիսի 0105, Գ. Աքոնելի փողոց 5 Հեռ. ՝ 990-739, 990-774 Էլ. փոստ ՝ vrastan@caucasus.net	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1920թ.։ Վրաստանի կոմբերդարանի պաշտոնաթերթը։ Լեզուն՝ հայերեն։ Շաբաթաթերթ։ Քաղաքական, մշակութային և այլն։
2.	Նինոծմիդա	«Արշարյա» թերթ	Մանուկ Կարախանյան		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1935թ.։ Նախկինում՝ մինչ 1966թ.՝ կրչվել է «Մտայինյան ուղի», «Կրասոյե զնամա»։ Լեզուն՝ հայերեն և ռուսերեն (1 էջը)։ Անաթերթ։ Տպարանակը՝ 600 օրինակ։ Լույս է տեսնում տեղական իշխանությունների աջակցությամբ։ Թերթում հիմնականում հրատարակվում են տեղական պաշտոնական լուրեր։ Հիմնականում տարածվում է տեղական պաշտոնյաների և բուզեստային աշխատողների շրջանում։
3.	Նինոծմիդա	«Լեռնաշխարհ» թերթ			Շաբաթաթերթ։ «Լեռնաշխարհ» միութայն թերթ։ Միութայն նախագահ՝ Վալերի Արարյան։
4.	Ախալքալաք	«Փարոս» թերթ	Խմբագիր՝ Գ. Վարդիկյան 1985-ից		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1931թ.։ Ախալքալաքի շրջանային վարչության պաշտոնաթերթ։ Մինչ 1965թ. լույս է տեսել այլ անվանումներով՝ «Մոցիալիստական անսնարանություն», «Բուշիկյան կոլխոզ» և այլն։ Հայերեն և վրացերեն։ Դարբերակումությունը՝ անկառու։ Ուղղվածությունը՝ տնտեսական, քաղաքական, մշակութային։
5.	Ախալքալաք	Ակունք	Մելս Թորոսյան	Հասցե՝ ք. Ախալքալաք, Վանցյան փ. 11 Հեռ. ՝ (99) 18-81-56 Էլ. փոստ ՝ akunq@mail.ru Մելս Թորոսյան հեռ. ՝ 899188156 Էլ. փոստ ՝ jhmrip@mail.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2001թ.։ Անուսթերթ։ «Ակունք» միութայն պարբերական է։ Միութայն նախագահը թերթի խմբագիրն է։ Լեզուն՝ հայերեն։ Ուղղվածությունը՝ քաղաքական և այլն։

	Քաղաքը	Անվանումը /վայրը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
6.	Ախաբալաք	Քաջատուն	Համլետ Անատոյան		Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2002թ.: Շաբաթաթերթ: Արտահայտում է «Միասնական Ջավախք» և «Ջավախք» երիտասարդական մարզաճյուղային միություն շՎ-ների տեսաֆեոնները: Լեզուն՝ հայերեն: Ուղղվածությունը՝ քաղաքական և այլն:
7.	Ախաբալաք Ախաբալաք	Հարավային թարղալա	Գլխավոր խմբագիր՝ Լեյա Բնասարխևե Խմբագիրներ՝ Ռիսա Ղարիբյան և Նինո Նարինանիշվիլի	Հասցե՝ ք. Ախաբալաք, Ռուսթավելու, փ. 39 և ք. Ախաբալաք, Նաբանդյան փ. 45	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2004թ.: Շաբաթաթերթ: Լեզուն՝ հայերեն և վրացերեն: Ուղղվածությունը՝ քաղաքական և այլն:
8.		Հայրենիք			Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1997թ.: Անտաթերթ: Տարածվում է 1000 օրինակ: Պատրաստվում և տպագրվում է Հայաստանում՝ «Ջավախք» հայրենակցական միության և Սփյուռքի միջոցներով, այնուհետև ուղարկվում Ջավախք և տարածվում այնտեղ: Ուղղվածությունը՝ մշակութային հայրենասիրական:
9.	Թբիլիսի	Կամուրջ	Անտոնիտ Բուստանջյան		Տարեգիրք: Վրաստանի գրողների միության հայկական բաժանմունքի պարբերական: Լեզուն՝ հայերեն: Ուղղվածությունը՝ գրական: Լույս է տեսնում 1961-ից: Մինչև այդ կոչվել է «Այնուամիս»:
10.	Թբիլիսի	Վերնատուն	Գևորգ Մնխչյան		Տարեգիրք: Հրատարակվում է Վրաստանի հայ գրողների «Վերնատուն» միության կողմից: Լեզուն՝ հայերեն: Ուղղվածությունը՝ գրական:
11.	Թբիլիսի	Զարթոնք	Գևորգ Մնխչյան		Պատանի ստեղծագործողների «Գրական ծիլեր» տիրույթ: Լեզուն՝ հայերեն: Ուղղվածությունը՝ գրական (պատանեկան):

	Քաղաքը	Անվանումը /վայրը/	Դեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
12.	Նյիտոմինոյա	Փարվանա հեռուստարկվերություն	Տնօրեն՝ Կոնստանտին Վարդանյան Տնօրենի տեղակալ՝ Գուրգեն Կարալյան	Հասցե՝ ք.Նյիտոմինոյա, Ազատության փ. 39 Հեռ. (995 32 8261) 22959, (995 99) 188329, (995 99) 451842 Էլ. փոստ www.parczama.ge Կոնստանտին Վարդանյան Հասցե՝ ք.Նյիտոմինոյա, Չապանի փ. 17 Հեռ. 899-18-83-29 Գուրգեն Կարալյան Հասցե՝ ք.Նյիտոմինոյա, Քոլոթայի փ. 2: Հեռ. 895-53-23-59	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1990թ.: Լեզուն՝ հայերեն: Ուղղվածությունը՝ բազմամասնի:
13.	Ախալքալաք	ATV-12 հեռուստարկվերություն www.atv12.ge	Գլխավոր տնօրեն՝ Վալարաղ (Վալիկ) Քոթյան Գործադիր տնօրեն՝ Կարավաղ Մելքոնյան	Հասցե՝ ք.Ախալքալաք, Թամարա թաղամաս փ. 56 Հեռ. ՝ 2-29-72: Ֆաքս՝ 2-22-63 Վալարաղ (Վալիկ) Քոթյան Հասցե՝ ք.Ախալքալաք, Ս.Մաշտոցի փ. 78: Հեռ. 899-11-62-66: Էլ. փոստ ՝ valik_kcoyan@mail.ru Կարավաղ Մելքոնյան Հեռ. ՝ (899) 10-82-25, 8-262-2-32-82 Էլ. փոստ ՝ gelin52@mail.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2000թ.: Լեզուն՝ հայերեն: Ուղղվածությունը՝ բազմամասնի:
14.	Ախալքալաք	Զավակաք հեռուստարկվերություն	Տնօրեն՝ Ռուդիկ Ավետիսյան	Հասցե՝ ք.Ախալքալաք, Ազգաշենի բերդ փ. 7: Հեռ. 995 262 2-30-89	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1991թ.: Լեզուն՝ հայերեն: Ուղղվածությունը՝ բազմամասնի:
15.	Թբիլիսի	Վրաստանի հայկական հանրային www.armenia.ge	Կարեն Էլչյան (Վրաստանի համագործակցության հայկական հանրային հայկական կենտրոնի նախագահ)	Հասցե՝ ք.Թբիլիսի, Խոյաշենի փ. 7 Հեռ.Ֆաքս ՝ 995 32 98 61 88 Էլ. փոստ ՝ accg@armenia.ge info@armenia.ge	Վրաստանի համագործակցության հայկական կենտրոն: Ուղղվածությունը՝ բազմամասնի, տեղեկատվական: Լեզուն՝ ռուսերեն, վրացերեն:
16.	Ախալքալաք	http://www.a-info.org/arm/	Խաչատուր Ստեփանյան	Հեռ. ՝ (+995 99) 93-75-61 Էլ. փոստ ՝ news@a-info.org	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2002թ.: Լեզուն՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, նախատեսվում է նաև վրացերեն: Ուղղվածությունը՝ տեղեկատվական-վերլուծական:

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
17.	Ախալքալաք	http://javakhq.info/		Հասցե՝ ք.Ախալքալաք, Ի. Ջավախիշվիլի 2 Հեռ.՝ (+995) 55 12 62 82 Էլ. փոստ՝ news@javakhq.info , akhalkalak@javakhq.info news@arminfo@javakhq.info , axalcxa@javakhq.info	Ուղղվածությունը՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և այլն: Լեզուն՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն:
18.	Ախալցխա	Ախալցխայի վերածնունդ www.akhalkakha.net		Էլ. փոստ՝ axalcxa@bkc.ru	Լեզուն՝ հայերեն և ռուսերեն: Ուղղվածությունը՝ տեղեկատվական-փերլոմազական:
19.	Ախալքալաք	Ախալքալաքի մունիցիպալիտետի վեբկայք http://www.abul.w http://akhalkakaki.ge	Մունիցիպալիտետի կառավարիչ Նաիրի Իրիցյան: Կառավարչի առաջին տեղակալ՝ Վիտալի Թորոպյան: Կառավարչի տեղակալ՝ Շավլա Բարլիաձե:	Հասցե՝ ք.Ախալքալաք, Չարենցի փ.11, Հեռ.՝ (+995 262) 2-32-33; (+995 262) 2-21-74: Էլ. փոստ՝ varcharyan@gmail.com ; tsus.kuyji@bkg.gov.ge	Լեզուն՝ ռուսերեն: Պատկանում է Ախալքալաքի մունիցիպալիտետին: Ուղղվածությունը՝ տեղեկատվական:
20.	Երևան՝	«Արլո» տեղեկատվական գործավարություն http://www.abul.w msire.ru/	Լիպարիտ Թաղևոսյան vidabul@yandex.ru	Հասցե՝ ք. Երևան, Ասրիյան 1 Էլ. փոստ՝ abul@land.ru	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2009թ.: Լեզուն՝ ռուսերեն: Ուղղվածությունը՝ տեղեկատվական-վերլուծական:
21.	Երևան	«Բագին» լրատվական կենտրոն http://bagin.info/	Արգիշտի Կիլիկյան	Էլ. փոստ՝ sdc@bagin.info edito@bagin.info	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2007թ.: Լեզուն՝ հայերեն, ռուսերեն: Ուղղվածությունը՝ քաղաքական, տնտեսական, հասարակական, մշակութային: 2009թ. միացել է http://arminfo.org/ կայքին:

1 Թեև նշված ՋԼՄ-ը տեղակայված էն Երևանում, դրանք ամբողջովին նվիրված են վերահայրաքաղաք, մասնավորապես Ջավախքի ինտերնեթին:

11. ՏԱԶԻԿՍՏԱՆ

Տաջիկստանում հայերի թիվը, ըստ տեղի հայ համայնքի ղեկավարի 2009թ. հայտնած տվյալների, կազմում է 1000 հոգի¹, իսկ ըստ 2007թ. տվյալների՝ 1500²: 2000թ. Տաջիկստանի պաշտոնական մարդահամարի տվյալները նշում են 995 թիվը: «Հայ սփյուռք հանրագիտարանն» ավելի մեծ ցուցանիշներ է ներկայացնում՝ նշելով, թե 2003-ին Տաջիկստանում 3000 հայ է ապրել՝ 1994-ի 6000 հայի համեմատ³:

Հայերը հիմնականում բնակվում են երկրի մայրաքաղաք Դուշանբեում և Խուջանդ, Չկալովսկ, Կուրգան-թյուբե, Ռիզար քաղաքներում:

Պատմական ակնարկ

Համաձայն պատմական աղբյուրների վաղ հիշատակումների՝ Միջին Ասիան հայերի հնագույն գաղթավայրերից է: Ավելի ուշ շրջանում հայ համայնքը ներկայիս Տաջիկստանի տարածքում ձևավորվել է 19-րդ դարի երկրորդ կեսին, Արցախից, Նախիջևանից, Զանգեզուրից և Պարսկաստանից տեղափոխված հայերից: Նրանք հիմնականում հաստատվել են երկրի մայրաքաղաք Դուշանբեում, ինչպես նաև Աֆղանստանին սահմանակից քաղաքներում: 19-րդ դարի վերջին Տաջիկստանում հայերն ունեցել են առևտրի մենաշնորհ, տնօրինել են նաև բամբակի, նավթի, էլեկտրականության արտադրման և արդյունահանման մի զգալի մասը: 20-րդ դարի սկզբին

¹<http://www.hayernaysor.am/news.php?p=1&c=0&t=0&r=0&year=2009&month=10&day=21&hownews=4192&LangID=4#4192>

² *Арен Вардапетян*, «Таджики и армяне», Ноев Ковчег.
<http://noev-kovcheg.ru/mag/2007-10/901.html>

³ «Հայ սփյուռք հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Հ.Այվազյան), էջ 581:

Տաջիկստանում հիմնվել են հայկական կազմակերպություններ, որոնք դադարել են գործել երկրի խորհրդայնացումից հետո: Հայերը իրենց ներդրումն են ունեցել երկրի տնտեսական, գիտական, սպորտային և մշակութային կյանքում: Հետխորհրդային շրջանի առաջին տասնամյակում Տաջիկստանի անկայուն քաղաքական վիճակի և հրահրվող հակահայկական տրամադրությունների պատճառով շատ հայեր հեռացել են երկրից:

Հայկական կառույցները

Տաջիկստանում գործում է մեկ հայկական համայնքային-մշակութային միավորում՝ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Տաջիկստանի հայկական համայնքը: Այն ձևավորվել է 1989թ. Դուշանբեում՝ համախմբելով մայրաքաղաքում բնակվող հայերին: Գործունեության առաջին տարիներին կառույցի ակտիվությունը կապված էր դրամատիկ իրադարձությունների հետ: Դուշանբեում 1990թ. փետրվարին հակապետական ելույթները սկսվեցին հայերի դեմ ազգամիջյան կոնֆլիկտի հրահրմամբ և հակահայկական տրամադրությունների տարածմամբ: Այս պայմաններում հայկական համայնքը կազմակերպում էր հայ երեխաների, կանանց և ծերերի ժամանակավոր տարհանումը դեպի Հայաստան և նյութական օգնության տրամադրումը Ադրբեջանից Տաջիկստան եկած փախստականներին ու Հայաստանում 1988–ի երկրաշարժից տուժածներին¹:

Հայ համայնքը հիմնադրել և 20 տարի ղեկավարել է Թելման Գուրգենի Ոսկանյանը, որը 1958-1959թթ. արժանացել է Տաջիկստանի բոնցքամարտի չեմպիոնի և հետագայում էլ Խորհրդային Տաջիկստանի վաստակավոր մարզչի կոչումներին: Նա այժմ էլ հայ համայնքի պատվավոր նախագահն է, իսկ գործող նոր նախագահը

¹http://www.minority.tj/index.php?option=com_content&task=view&id=11&Itemid=39

2009թ. ապրիլին համայնքի համագումարի կողմից ընտրված՝ «Ասիա-պլուս» ռադիոկայանի նախկին աշխատակից, 29-ամյա Հրանտ Ղազարյանն է¹, որը նաև Տաջիկստանի նախագահին կից հանրային խորհրդի անդամ է: Համայնքային միավորման ներկայիս առաջնահերթություններն են համայնքի անդամներին աշխատատեղերով ապահովելը, երեխաների և մեծահասակների համար կիրակնօրյա դպրոցի բացումը և հայոց լեզվի ու մշակույթի պահպանումը, հայ երիտասարդների պսակադրումը եկեղեցական ծիսակարգով, երեխաների կնունքը, ինչպես նաև Հայաստանի հետ կապերի ամրապնդումը: Նոր ղեկավարի գործունեության շրջանում համայնքը գրանցվել է իբրև հասարակական կազմակերպություն, պետական աջակցությամբ ձեռք բերել գրասենյակ: Մինչ այդ համայնքին գրասենյակային տարածք էր տրամադրում համայնքի փոխնախագահ Սլավիկ Ավանեսովը՝ իր «Էրեբունի» ռեստորանում²: 2009թ. հոկտեմբերին երիտասարդ ղեկավարն այցելել է Հայաստան, հյուրընկալվել Սփյուռքի նախարարի կողմից³: Համայնքը սեփական անդամների սուղ միջոցների հաշվին է գոյատևում և չունի խոշոր նվիրատուներ ու բարեգործներ:

Հայկական լրատվամիջոցները

Հայկական լրատվամիջոցներ Տաջիկստանում չկան:

¹ <http://www.asiaplus.tj/articles/200/3301.html>

² *Арен Вардапетян*, «Таджики и армяне», Ноев Ковчег.
<http://noev-kovcheg.ru/mag/2007-10/901.html>

³ <http://www.hayernaysor.am/news.php?p=1&c=0&t=0&r=0&year=2009&month=10&day=21&hownews=4192&LangID=4#4192>

12. ՈՒՋԲԵԿՍՍԱՆ

Ուզբեկստանը հետխորհրդային տարածքի հայաշատ երկրներից մեկն է: Այստեղ բնակվում է շուրջ 70 հազար հայ, որոնցից 50 հազարը երկրի քաղքացի է: Հայերը հիմնականում բնակվում են մայրաքաղաք Տաշքենդում, Անդիժան, Սամարղանդ և Ֆերգանա քաղաքներում:

Պատմական ակնարկ

Ուզբեկստանի, ինչպես և Միջին Ասիայի մյուս երկրներում հայերի ներկայության մասին պատմաբանները հիշատակում են վաղ ժամանակներից: Իսկ ավելի ուշ շրջանում հայերը զանգվածաբար հաստատվել են 19-րդ դարի 70-ականներին՝ արտագաղթելով Արցախից, Զանգեզուրից, ինչպես նաև Արևմտյան Հայաստանի շրջաններից: Խորհրդային տարիներին հայերը, մասնավորապես, ակտիվ են եղել գիտական ոլորտում: 1967թ. Ուզբեկստանում ազգությամբ հայ գիտությունների 12 դոկտոր և 84 գիտությունների թեկնածու կար: Հայ գիտնականների հետազոտման ոլորտներն են եղել տնտեսագիտությունը, գյուղատնտեսությունը, երկրաբանությունը: Բացի գիտության ոլորտից, երկրում հայերը հայտնի են եղել նաև պարարվեստի, երգարվեստի և երաժշտագիտության, գեղանկարչության բնագավառներում: Ներկայում էլ Ուզբեկստանի հայերը հաջողությամբ են ինքնադրսևորվում ինչպես այս ոլորտներում, այնպես էլ արտադրության դեկավարման և գործարարության մեջ:

Ուզբեկստանում Հայ Առաքելական եկեղեցու հիմնադրման մասին վաղ տեղեկությունները վերաբերում են 14-րդ դարի երկրորդ կեսին: 1903թ. Սամարղանդում կառուցվել է Մարիամ Աստվածածնի եկեղեցին՝ Թադեոս Հովսեփյան վաճառականի միջոցներով, որի համար Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Մկրտիչ I Խրիմյանը առանձին կոնդակով օրհնություն է հղել նրան: 20-րդ դարի սկզբին հայկական եկեղեցիներ են կառուցվել նաև Տաշքենդում, Կոկանդում, Անդիժանում, Բուխարայում:

Հայկական կառույցները

1989թ. դեկտեմբերին հիմնադրվեց «Ուզբեկստանի հայ ազգային մշակութային կենտրոնը»՝ առաջիններից մեկն Ուզբեկստանի համայնքային կառույցների շարքում: Կենտրոնի ձևավորման և կայացման գործում մեծ ներդրում է ունեցել տեղի ողջ հայությունը: Բացի Տաշքենդից, համանման շրջանային կառույցներ են ձևավորվել Անդիժանում («Անդիժանի շրջանային հայկական մշակութային-լուսավորչական կենտրոն») և Մամարղանդում («Լույս» հայ ազգային մշակութային կենտրոն):

Տաշքենդի կենտրոնի առաջին նախագահն է «Հայերը Միջին Ասիայում» գրքի հեղինակ Արկադի Գրիգորյանը: 1993-ին կենտրոնին կից բացվել է Տաշքենդի հայկական կիրակնօրյա դպրոց ոչ միայն հայ երեխաների, այլև հայերենի և հայոց պատմությամբ հետաքրքրված ցանկացած տարիքի և ազգության ներկայացուցչի համար: Կենտրոնին կից գործում են նաև երգչախմբային, պարային, դրամատիկական և գեղարվեստի ստուդիաներ:

Սկսած 2001-ից՝ Տաշքենդի կենտրոնի հիմքի վրա ձևավորվեց հանրապետական կարգավիճակ ունեցող հասարակական միավորում, որը համակարգում է ոչ միայն մայրաքաղաքի, այլև Անդիժանի և Մամարղանդի հայ ազգային մշակութային կառույցները: Ներկայում «Ուզբեկստանի հայ ազգային մշակութային կենտրոնը» ղեկավարում է Արթուր Ստամբոլցյանը: Կառույցն իրականացնում է ուսումնական, սպորտային, սոցիալական-բարեգործական, երիտասարդական, հոգևոր-լուսավորչական, ազգամիջյան և մշակութային ծրագրեր: Տարիներ շարունակ գործել է 2001-ին հիմնադրված «Տաշքենդի հայեր» ՈւՀԱ (KBH) թիմը (Ուզբեկստանի հայկական կառույցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 12.1):

2005թ. «Ուզբեկստանի հայ ազգային մշակութային կենտրոնին» կից կազմավորվել է «Արվեստ» ստուդիան և «Ապագա» բարեգործական հիմնադրամը: Վերջինիս նպատակն էր հայկական մշակույթի տան և

Հայ Առաքելական եկեղեցու տաճարի հիմնումը, ինչը հաջողվեց իրականացնել 2 տարի անց, շնորհիվ Շահբազյանների ընտանիքի կողմից եկեղեցուն նվիրաբերված շինության:

Ներկայում գործում է 2 հայկական եկեղեցի, մեկը՝ 1993-ին պետականորեն գրանցված և 1995-ին վերածված Սամարղանդի Սբ. Աստվածածինը, իսկ մյուսը՝ 2007թ. գրանցված Տաշքենդի Սբ. Փիլիպոսը: Ուզբեկստանի հայ առաքելական համայնքները Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմի մասն են կազմում:

Հայկական լրատվամիջոցները

«Ուզբեկստանի հայ ազգային մշակութային կենտրոնը» 2005-ից սկսեց հրատարակել «Ապագա» թերթը, որը 2008-ից վերածվեց՝ ամսագրի՝ «Դեպ ապագա» անունով: Գլխավոր խմբագիրն է Գեորգի Սահակովը: Այն անդրադառնում է համայնքի կյանքին և Հայությանն առնչվող թեմաներին:

Սամարղանդի «Լույս» հայ ազգային մշակութային կենտրոնը՝ նույնպես նախաձեռնել է հայկական պարբերականի թողարկում: «Լույսի» վարչության անդամ է Ռուբեն Նազարյանը¹, ով հիմնադրել էր նույնանուն թերթը, դարձավ դրա առաջին խմբագիրը:

Բացի այդ, մի խումբ էնտուզիաստների նախաձեռնությամբ գործում է նաև www.armyane.uz կայքը, որից կարելի է որոշ տեղեկատվություն ստանալ Ուզբեկստանի հայ համայնքի կյանքի, տեղի ունեցած միջոցառումների և նշանավոր հայերի մասին (Ուզբեկստանի հայկական լրատվամիջոցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 12.2):

¹ Ռ.Նազարյանը նաև հեղինակել է 2007-ին լույս տեսած «Սամարղանդի հայերը» գիրքը: Տե՛ս՝ <http://www.noev-kovcheg.ru/mag/2007-07/783.html>

Ուզբեկստանի հայկական կառույցները

Աղյուսակ 12.1

Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1.	Տաշքենդ Հայ ազգային մշակութային կենտրոն «Ապագա» հիմնադրամ	Նախագահ՝ Արթուր Ստամբոլցյան	Հեռ. ՝ 237-28-44, 237-28-46	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1989թ.:
2.	Տաշքենդ		Հասցե ՝ Տաշքենդ 700100, Համիդ Ալիևյանի հրապարակ, արևմտյան կողմ, Բիզնես-համալիր, 5- րդ մուտք: Հեռ. ՝ +998-237-28-46 Ֆաքս ՝ +998-237-28-44	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2005թ.: Հիմնական նպատակն է Տաշքենդում Հայկական մշակութային կենտրոնի վարչական շենքի, դպրոցի, Հայ Առաքելական եկեղեցու կառուցման կազմակերպչական միջոցառումների իրականացումը:
3.	Անդիժան	Նախագահ՝ Գարուն Մաշուրով	Հասցե ՝ Ուզբեկստան, ք. Անդիժան, Միրզասիմենովի փող, 12 Հեռ. ՝ 2255521; 2244473	
4.	Սամարղանդ	Հայկական մշակութային- լուսավորչական կենտրոն «Լույս» մշակութային կենտրոն	Հասցե ՝ Ուզբեկստան, ք. Սամարղանդ, Հեռ. ՝ 366 2343754	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 1992թ.:

Ուզբեկստանի հայկական լրատվամիջոցները

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Դեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1.	Տաշքենդ	Ուզբեկստանի հայերի մշակութային-տեղեկատվական պորտալ www.armyane.uz		Էլ. փոստ՝ info@armyane.uz .	Հայկական մշակույթի տարածում տեղեկատվական ցանցում:
2.	Տաշքենդ	Թերթ «Ապագա», 2008-ից՝ «Դեպ ապագա» ամսագիր	Գլխավոր խմբագիր՝ Գեորգի Սահակով	<p>Հասցե՝ Տաշքենդ 700100, Համիդ Ախմեդանի հրապարակ, արևմտյան կողմ, Բիզնես-համալիր 5-րդ մուտք:</p> <p>Հեռ.՝ +998-237-28-46</p> <p>Ֆաքս՝ +998-237-28-44</p>	Հիմնադրման տարեթիվը՝ 2005թ.:

13. ՈՒԿՐԱԻՆԱ

Ուկրաինայում վերջին տարիներին հայերի թիվն ավելացել է՝ ոչ պաշտոնական տվյալներով հասնելով շուրջ 500 հազարի: Հայերն ընդհանուր ազգաբնակչության մեջ զբաղեցնում են 3-րդ տեղը: Հիմնականում բնակվում են մայրաքաղաք Կիևում, Լվովում, Օդեսայում, Դոնեցկում, Դնեպրոպետրովսկում, Խարկովում, Ղրիմի Սիմֆերոպոլ, Եվպատորիա, Թեոդոսիա, Կերչ, Յալթա, Ստարի Կրիմ, Սուդակ, Սևաստոպոլ քաղաքներում:

Պատմական ակնարկ

Ժամանակակից Ուկրաինայի տարածքում հայերը բնակություն են հաստատել դեռևս վաղ միջնադարում: Պատմական աղբյուրները տեղեկություններ են պահպանել Կիևյան Ռուսիայում 10-11-րդ դդ. հաստատված հայերի մասին: Հայերի գաղթը դեպի Կիևյան Ռուսիա ուժգնացել է 11-րդ դ. երկրորդ կեսից՝ պայմանավորված սելջուկյան թուրքերի գերիշխանության տակ հայտնված Հայաստանի ծանր վիճակով: 12-րդ դարում Կիևում և Վալախիայում (Հարավային Ռումինիա) բնակվող հայության մի մասը տեղափոխվել է Գալիչ, Խոլմ, Լուցկ և Լվով: Լվովում, թեև այն դեռևս ավան էր (քաղաքը հիմնադրվել է միայն 1200-ականներին), հայերը 1183թ. արդեն ունեին փայտաշեն եկեղեցի: Քաղաքը հետագայում՝ 14-րդ դ., դարձավ հայկական եպիսկոպոսության կենտրոնը (մինչ այդ Լուցկն էր այդպիսին):

14-րդ դ. Կիլիկիայի հայկական թագավորության անկումից հետո տեղի է ունեցել հայ գաղթականների ամենամեծ հոսքը՝ սկզբում դեպի Ղրիմ, իսկ այնտեղից՝ նաև Հարավարևմտյան Ռուսիա: 15-րդ դ. Կիևի հայերն ունեցել են վարչակրոնական ինքնավար մարմիններ, հայերին հանձնվել են մի շարք շնորհագրեր, որոնցով թույլ է տրվել Կիևում ունենալ տներ, այգիներ, բանջարանոցներ, զբաղվել

արհեստներով և առևտրով, օգտվել նույն իրավունքներից, ինչ որ լեհ և ուկրաինացի բնակչությունը:

Այդ շրջանում հայերը Ղրիմում հայտնի են եղել գիտության, հասկապես բժշկագիտության ասպարեզում և մշակույթում: Ղրիմի հայ գրչության կենտրոններում ստեղծվել են մանրանկարներով զարդարված բազմաթիվ ձեռագրեր, որոնց 300 օրինակներ ներկայում պահվում են Երևանի Մատենադարանում:

Դեպի Ուկրաինա արտագաղթի հաջորդ մեծ հոսքը տեղի է ունեցել 20-րդ դ. սկզբին Ցեղասպանությունից փրկվածներից: Իսկ վերջին՝ նորագույն շրջանի ալիքը սկիզբ առավ 1988թ. և շարունակվեց 1990-ականներին, ինչն էլ հանգեցրեց Ուկրաինայի բնակչության մեջ հայերի համամասնության աճին:

Հայկական կառույցները

Ուկրաինայում նորագույն հայկական համայնքային կառույցներ սկսել են ձևավորվել 1990-ականների սկզբից: Իսկ 2001-ին հիմնվել է նաև Ուկրաինայի հայերի միությունը՝ որպես երկրի հայերի համախմբման հանրապետական նշանակության կառույց: Այն ընդգրկում է Ուկրաինայի բոլոր համայնքային կառույցները, որոնք գործում են մայրաքաղաքում և երկրի 24 այլ քաղաքներում (Ուկրաինայի հայկական կառույցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 13.1): Կառույցի կենտրոնական գրասենյակը գտնվում է Կիևում, 2006-ից ղեկավարվում է Հայկ Փամբուխյանի կողմից, ով մինչ այդ Կիևի հայ համայնքի նախագահն էր: Գործադիր տնօրենն է Տիգրան Ավագյանը: Համայնքային բոլոր կառույցներին կից գործում են առանձին մարզամշակութային կենտրոններ, կիրակնօրյա դպրոցներ, մեծ մասն ունի նաև երիտասարդական թևեր կամ կառույցներ: Վերջիններս իրենց հերթին ևս միավորված են Ուկրաինայի հայ երիտասարդության միությունում: Կազմակերպության գլխավոր գրասենյակը գտնվում է Օդեսայում: Ուկրաինայի հայ երիտասարդության միության կառա-

վարման խորհրդի կազմում ընդգրկված են անդամ երիտասարդական կառույցների ղեկավարները, ինչպես նաև մայր կառույցի՝ Ուկրաինայի հայերի միության ներկայացուցիչը:

Երիտասարդները համայնքային կառույցների աջակցությամբ նախաձեռնում են միջոցառումներ, մրցույթներ, հավաքույթներ, շաբաթօրյակներ և այլն:

Օդեսայի հայ համայնքի ջանքերով քաղաքում կառուցվել է Հայկական մշակույթի տունը, որը նախատեսված է նաև մեծամասշտաբ միջոցառումների համար:

Ուկրաինայի հայ համայնքը նշանակալի մասնակցություն ունի Հայ Առաքելական եկեղեցու հիմնադրման և շենացման գործում: Նորագույն շրջանում Հայ Առաքելական եկեղեցու թեմը պաշտոնապես գրանցվել է 1991թ. (կենտրոնը՝ Լվով): Այն Ուկրաինայի տարածքում ավանդաբար հաստատուն դիրքեր է ունեցել, և որոշ եկեղեցիներ, որ այժմ գործում են կամ նորոգվում, կառուցվել են դեռևս 14-րդ դարում: Բայցևայնպես, համայնքների մասնակցությամբ նաև նոր հայկական եկեղեցիներ են կառուցվել և օծվել՝ Օդեսայում (1995թ.) և Խարկովում (2004թ.): Ընդհանուր առմամբ երկրում գործում են 8 հայկական եկեղեցի և մատուռ: Ներկայում Կիևում հայկական եկեղեցու կառուցման աշխատանքներ են տարվում, որի համար տեղական իշխանությունները հող են հատկացրել, դրվել են նաև Չերկասիում և Նիկոլաևում կառուցվելիք եկեղեցիների հիմքերը:

Հայկական լրատվամիջոցները

1994թ. Կիևի հայ համայնքում հիմնադրվեց հայկական «Արագած» թերթը, որը մինչև օրս լույս է տեսնում: Այնուհանդերձ, ավանդական մեդիան Ուկրաինայի հայերի շրջանում ներկայում նահանջ է ապրում (մամուլի բաժանորդագրությունը չի անցնում 150-ից):

Դրա փոխարեն աշխուժանում է էլեկտրոնային մեդիան: Առանձին կայքեր ունեն Կիևի, Օդեսայի, Կրիվոյ ռոզի և Ղրիմի հայ համայնք-

ները: Բացի այդ, համաուկրաինական մասշտաբով գործում է <http://www.analitika.at.ua/> տեղեկատվական-վերլուծական կայքը, որն Ուկրաինայի հայ երիտասարդության միության կողմից հայտարարված մրցույթում 2009թ. օգոստոսին երկրի լավագույն հայկական ՁԼՄ է ճանաչվել: 2009թ. հոկտեմբերին, հայ մամուլի օրվա առիթով, կայքի ղեկավար Մարատ Հակոբյանին ՀՀ Սփյուռքի նախարարը հատուկ պատվոգիր է շնորհել՝ Հայաստան-Սփյուռք գործակցության զարգացման և Սփյուռքում հայ ինքնության պահպանմանն օժանդակելու համար: Կայքն ունի միջինը 100 հազարի հասնող լսարան՝ Ուկրաինայից, Ռուսաստանից, Հայաստանից, Իսրայելից, Վրաստանից, ԱՄՆ-ից, Ադրբեջանից և որոշ եվրոպական երկրներից: Այն թղթակիցներ ունի Օդեսայում և Կիևում: Ղրիմում և Կիևում կան նաև հայկական հեռուստահաղորդումներ (Ուկրաինայի հայկական լրատվամիջոցների մասին տե՛ս Աղյուսակ 13.2):

Ուկրաինայի հայկական կառույցները

1.	Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ անդերաբյուրներ
1.	Կիև	Ուկրաինայի հայերի միություն www.sau.in.ua	Նախագահ՝ Հայկ Փամբուկյան	Հասցե՝ ք.Կիև, Լեզյա Ուկրաինկայի ծառուղի 34, 502 գրասենյակ Հեռ./Տաքս ՝ (044) 461 91 22 Էլ.փոստ ՝ info@sau.in.ua	Ուկր 23 սնանկաճաշ տարբեր բաղադրանքներում, մի բանիսը՝ երիտասարդական կազմակերպություններ։
2.	Կիև	Կիևի հայ համայնք http://kso.kiev.ua	Նախագահ՝ Տիգրան Կարադրզյան	Հասցե՝ Ուկրաինա, 01133, ք.Կիև, Լեզյա Ուկրաինկայի ծառուղի 34, 503 գրասենյակ Հեռ. ՝ 8-044-4619123 Էլ.փոստ ՝ kso@kso.kiev.ua	Համայնքը (հայերի նույն՝ Կիևի հայկական միություն) հիմնադրվել է 1993թ.։ Գործում են կիրակնօրյա դպրոց, օթիկների կյանքի թատրոն, հայ երգի ստուդիա–թատրոն, երիտասարդական կազմակերպություն։ Հեռարձակվում է «Բարև, Կիև» հեռուստահարբերումը։
3.	Կիրովոգրադ	Կիրովոգրադի «Տարոն» մարզային հայկական միություն	Գործադիր տնօրեն՝ Հովիկ Մկրտչյան	Հասցե՝ Ուկրաինա, 25001, ք.Կիրովոգրադ, Կիրովոգրադի նրբ. 12/2 Հեռ. ՝ 8-0522-247519, 8-0522-223423 Տաքս ՝ 8-0522-223423 Էլ.փոստ ՝ taron2004@rambler.ru	Գործում են կիրակնօրյա դպրոց և երիտասարդական կազմակերպություն (http://hayerkirovograd.at.ua)։
4.	Թարևոլ	«Հայ ազգային համայնք» ՀԿ	Նախագահ՝ Սամվել Նախկասյանի Գործադիր տնօրեն՝ Տիգրան Ղազարյան	Հասցե՝ 61013, Շյենկևի փող. Հեռ./Տաքս ՝ 8(057) 717 25 55, 759 61 58 Էլ.փոստ ՝ waiksam@mail.ru	Գործում են կիրակնօրյա դպրոց, թատերական խմբակ, «Հայաստան» երգի և պարի համույթ, գրական խմբակ, երիտասարդական կազմակերպություն։ Խարկովի համալսարանում գործում են հայոց լեզվի դասընթացներ։
5.	Լուգանսկ	Հայ ազգային մշակութային «Կրունկ» միություն	Նախագահ՝ Արշակ Անդրեասյան	Հասցե՝ Ուկրաինա, 91016, Լուգանսկի նարգ. ք.Լուգանսկ, Դեմյոնի փող. 26, բն. 31 Հեռ. ՝ 8-0642-535520 Տաքս ՝ 8-0642-533048 Էլ.փոստ ՝ zorroxp@gmail.com	Գործում են կիրակնօրյա դպրոց, ժամանակակից պարերի համույթ և երիտասարդական կազմակերպություն։

	Քաղաքը	Հասցեական կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
6.	Վիենցա	Վիննցայի հայկական քաղաքային «Մասիս» միություն	Նախագահ՝ Մամելե Էզրյան Գործադիր տնօրեն՝ Իննա Շահինյան	Հասցե՝ Ուկրաինա, 21050, Վիննցայի մարզ, ք.Վիենցա, Մորբռայա փող. 50, 415 սենյակ Հեռ. 8-0432-671433 Ֆաքս ՝ 8-0432-671433 Էլ. փոստ՝ 951783@rambler.ru Հասցե՝ Ուկրաինա, 49041, Դնեպրոպետրովկի մարզ, ք.Դնեպրոպետրովկա, Տապոլ 3 բնակիչ գաղափար 472, 1 մասնաշենք Հեռ. 8-0562-314310(1,12) Էլ. փոստ՝ anadid@ua.fm	Գործում են կիրակօրյա դարոց և երիտասարդական կազմակերպություններ:
7.	Դնեպրոպետրովկ	Դնեպրոպետրովկի Գրիգոր Լուսավորչի մարզային հայկական մշակութային միություն	Նախագահ՝ Գարեգին Հարությունյան Գործադիր տնօրեն՝ Աննաիտ Մրգումանովա	Հասցե՝ Ուկրաինա, 83050, Դոնեցկի մարզ, ք.Դոնեցկ, Շեչնևիտի ծառայի 29 Հեռ. : 8-062-3858819 Հեռ./Ֆաքս: 8 (062) 385 88 19 Էլ. փոստ՝ odes@pnsd.ra.dn.ua	Գործում են մանկական ստեղծագործական «Գարուն» և երիտասարդական «Արարք» կենտրոնները:
8.	Դոնեցկ	Դոնեցկի հայերի մարզային միություն	Նախագահ՝ Էդվարդ Չախոյան	Հասցե՝ Ուկրաինա, 83050, Դոնեցկի մարզ, ք.Դոնեցկ, Շեչնևիտի ծառայի 29 Հեռ. : 8-062-3858819 Հեռ./Ֆաքս: 8 (062) 385 88 19 Էլ. փոստ՝ odes@pnsd.ra.dn.ua	Գործում են կիրակօրյա դարոց, «Հայեր» ՈՒՀԱ խումբը, «Նաիրի» երկկարգ, «Երգի և պարի» համայնք, երիտասարդական կազմակերպություն:
9.	Ժիտոմիր	Ժիտոմիրի «Էրեբունի» հայ համայնք	Նախագահ՝ Կարեն Հովսեփյան Գործադիր տնօրեն՝ Տարսևիկ Սուքիասյան	Հասցե՝ Ուկրաինա, 10009, Ժիտոմիրի մարզ, ք.Ժիտոմիր, Պոլսայա Խրապրավա 6, Հեռ. : 8-0412-332000 Էլ. փոստ՝ srebuniz@rambler.ru	Գործում են կիրակօրյա դարոց, Երգի և պարի «Էրեբունի» համայնքը, մշակութային հարցերով հանձնաժողովը, ինքուր կանանց խորհուրդները, երիտասարդական կազմակերպություններ:
10.	Ջապրոժին	Ջապրոժինի մարզային հայկական մշակութային միություն	Նախագահ՝ Սիլիանո Պավլով Գործադիր տնօրեն՝ Վլադկոլա Գալուստով	12. Հասցե՝ Ուկրաինա, ք.Ջապրոժին, Ջապրոժիայա փող. 4 Հեռ. 8-061-2138554, 8-0612-637049, 962810 Ֆաքս՝ 8-0612-636052 Էլ. փոստ՝ galus@vindex.ru	Գործում են կիրակօրյա դարոց և երիտասարդական «Ուրարտու» միությունը (www.urartu.at.ua)
11.	Կրիվոյ ռոզ	Կրիվոյ ռոզի Գրիգոր Լուսավորչի հայ համայնք http://www.hayastankrvg.info	Գործադիր տնօրեն՝ Հովսեփ Մկրտչյան	Հասցե՝ Ուկրաինա, 50050, Դնեպրոպետրովկի մարզ ք. Կրիվոյ ռոզ, Կոսիլյոյի փող. 37 Հեռ. 8-0564-928858, 927734 Էլ. փոստ՝ dgerelo@mail.ru	Գործում են կիրակօրյա դարոց, ֆուտբոլի թիմ, բռնցքամարտի սեկցիա, շախմատի ակումբ և երիտասարդական կազմակերպություններ:

	Քաղաքը	Համայնքային կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
12.	Նիկոլյան	Նիկոլյանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվ. հայկական մշակութային միություն	Նախագահ՝ Գագիկ Մկրտչյան	Հասցե՝ Ու.կրային 54001, բ. Նիկոլյան, Մոսկովկայա 58ա փող. Հեռ. 8 (0512) 47 95 81 Էլ. փոստ՝ meshtots@yandex.ru	Գործում են կիրավորյա դպրոց, գեղարվեստական ինքնագործունեության, գրական խմբակներ, երիտասարդական կազմակերպություն:
13.	Ուժգորույ	Անըրկարպատյան «Արարատ» հայ մշակութային միություն	Նախագահ՝ Մերգեյ Նիկողոսյան Գործադիր տնօրեն՝ Կառլեն Շիրինյան	Հասցե՝ Ու.կրային, 88009, Զակարյատիկի մարզ, բ. Ուժգորույ, Գ. Սիրբուրալի՝ 5/1 փող. Հեռ. 8 (0312) 63 00 30 Էլ. փոստ՝ ararat-org@rambler.ru	Գործում են կիրավորյա դպրոց և երիտասարդական կազմակերպություն:
14.	Օղեսա	Օղեսայի հայ համակց http://www.arm-odessa.ucoz.ru/	Նախագահ՝ Սամվել Տիգրանյան	Հասցե՝ Ու.կրային, 65042, բ.Օղեսա, Պերեպլավկայա փող. 17 Հեռ. 8 (048) 720 85 26, 720 85 33 Էլ. փոստ՝ gp_blokk@yahoo.com	Գործում են կիրավորյա դպրոց, պարային համույթ, կանանց խորհուրդ և «APMHP» երիտասարդական կազմակերպություն:
15.	Պոլտավա	Պոլտավայի մարզային հայկական «Վանք» հասարակական միություն	Նախագահ՝ Արթուր Հովակիմյան Գործադիր տնօրեն՝ Ալլա Պսուկ	Հասցե՝ Ու.կրային, Պոլտավայի մարզ, Յեթոկ, Կոտլյարևսկայա փող. 1/27 Հեռ. 8-0532-506225 Ֆաքս՝ 8-0532-506225 Էլ. փոստ՝ plora55@rambler.ru	Գործում են կիրավորյա դպրոց, «Ուրարտու» գեղարվեստական համույթ, պարի դպրոց, թեթևաբարձի դպրոց, երիտասարդական կազմակերպություն:
16.	Ռովնո	Ռովնոյի մարզային «Նաիրի» հայ համակց	Նախագահ՝ Վարդան Թաթևոյան	Հասցե՝ Ու.կրային, 33027, բ.Ռովնո, Դ.Գոլիցկու փող. 19, 312 գրասենյակ Հեռ. 8-0362-608893 Ֆաքս՝ 8-0362-608893 Էլ. փոստ՝ nairi_arm@mail.ru.ua	Գործում են կիրավորյա դպրոց և երիտասարդական կազմակերպություն:

	Քաղաքը	Հասցեական կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
17.	Սումի	Սումի մարզային «Արցախ» մշակութային միություն	Նախագահ՝ Սեդրա Ավետիսյան	Հասցե՝ Ուկրաինա, Սումի մարզ, 40009, ք.Սումի, Կոսովինսկայա փող. 96/27 Հեռ.՝ 8-0542-274247 Տարբ.՝ 8-0542-210470 Էլ. փոստ՝ philiat11@uotel.net.ua	Գործում են կիրակօրյա ընթացքի և երիտասարդական կազմակերպություն:
18.	Չեռնիգով	Չեռնիգովի հայ համայնք	Նախագահ՝ Վալերի Ջալալյան	Հասցե՝ 14005, Բոժնեկոյի փող. 106 փող, բն. 14 Հեռ./Տարբ.՝ 8 (0462) 22 63 41 Էլ. փոստ՝ const@chb.net.ua	Գործում են կիրակօրյա ընթացքի և երիտասարդական կազմակերպություն:
19.	Չերկասի	Չերկասիի մարզային հայ համայնք	Նախագահ՝ Մարտին Հովհաննիսյան Գործադիր տնօրեն՝ Լիլիթ Ռուստամյան	Հասցե՝ Ուկրաինա, 18016, ք.Չերկասի, Չիգիրինսկայա փող. 62 Հեռ.՝ 8 (0472) 43 25 87 Էլ. փոստ՝ marriage-ver@mail.ru	Գործում են երիտասարդական կազմակերպություն և «Արարատ» ֆուտբոլային թիմ:
20.	Լվով	Լվովի «Աղբյուր» հայկական մշակութային միություն	Նախագահ՝ Կարո Մարգարյան Գործադիր տնօրեն՝ Բննա Շանիսյան	Հասցե՝ 79005, Շոթա Ռուսթավելու փող. 4/5 Հեռ./ Տարբ.՝ 8 (0322) 74 23 05 Էլ. փոստ՝ devyk@zala.net	Գործում են կիրակօրյա ընթացքի և երիտասարդական կազմակերպություն:
21.	Խմելնիցկի	Խմելնիցկու հայ ազգային մշակույթի «Արարատ» մարզային միություն	Նախագահ՝ Սուրեն Ավագյան Գործադիր տնօրեն՝ Վալերի Գուշին	Հասցե՝ Ուկրաինա, 29000, ք.Խմելնիցկի, Մորբոսայա փող. 57, բն. 38 Հեռ./ Տարբ.՝ 8-0382-763260, 232162 Էլ. փոստ՝ souz_ararat@mail.ru	Գործում են հայոց լեզվի ուսումնասիրման խումբ, մանկական ինքնագործունություն:
22.	Դրիսի Ինքնավար Հանրապետություն	Դրիսի հայ խամայնք http://kso.iarp.org.am/	Նախագահ՝ Օլեգ Գաբրիելյան Գործադիր տնօրեն՝ Արտաշես Կարակոչյան	Հասցե՝ 95001, Լեկինի փող. 9 Հեռ./ Տարբ.՝ 8 (0652) 27 89 15, 27 63 37 Էլ. փոստ՝ kso.org@mail.ru	Գործում են կիրակօրյա ընթացք, «Արարատ» համայնք, Դրիսի հայ գործերի, նկարչների միություն, ավագների խորհուրդ, «Մայրիկ» կանոնց լիգա, հայ երիտասարդների կամբա:

	Քաղաքը	Հասցեական կառույցի անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
23.	Կիև	Ուկրաինայի հայ երիտասարդների միություն http://www.samu.org.ua/	Նախագահ՝ Արտյոմ Քարաջյան Տեղակալ՝ Հակոբ Հակոբյան	Էլ. փոստ ՝ predsedatel@samu.org.ua admin@samu.org.ua	Ուկր ներկայացուցիչներ տարբեր թաղամասերում, Արտյոմ Ավանեսյան (ք.Պոլտավա), Նարեկ Ղազարյան (ք.Չերկասի), Լիլյա Մարտիրոսյան (ք.Կիևի լող), Լուսինե Գևորգյան (ք.Լվով), Ավետիս Ավագիմով (ք.Խարկով), Մերի Հակոբյան (ք.ՄիսիՖերպոլ), Էրուստի Խաչատրյան (ք.Զապորոժիե)
24.	Կիև	Կիևի հայ երտասարդների միություն http://moka.org.ua/	Նախագահ՝ Լևոն Պետրոսյան	Էլ. փոստ ՝ info@moka.org.ua ceo@moka.org.ua	Հիմնադրվել է 2004թ.: Ընտրվել է առաջին գործադիր խորհուրդը՝ բաղկացած 11 անդամից: Ստեղծվել է ֆուտբոլային ակումբ և ինտելեկտուալ խաղերի ակումբ, մանկական տիկնիկային թատրան:
25.	Զապորոժիե	«Ուրարտու» հայ երիտասարդական կազմակերպություն	Նախագահ՝ Էրուստի Խաչատրյան	Հասցե ՝ Ուկրաինա, Խերսոնյան մարզ, Գեկիչենսկի շրջ., գ. Չուկար Լենինի փող. 67 Հեռ. 8-05534-93173 Ֆաքս 8-05534-32525 Էլ. փոստ ՝ genrayrade@mail.ru	Հիմնադրվել է 2006թ.: Զապորոժիեի մարզի ազգային փոքրամասնությունների կոնգրեսի ներկայացուցիչ է. նախագահ Էրուստի Խաչատրյան:
26.	Ղրիմի Ինքնավար Հանրապետություն	Ղրիմի հայ երիտասարդների կոմիտե www.kamk.org.ua	Մերի Հակոբյան		Հիմնադրվել է 2002թ.:

Ուկրաինայի հայկական լրատվամիջոցները

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
1.	Կիև	«Ամալիտիկա» տեղեկատվական-վերլուծական կենտրոն http://amalitika.at.ua	Մարատ Հակոբյան	Էլ-փոստ ՝ govazd@ukr.net	Ուկրաինայի ազգային փոքրամասնությունների մասին տեղեկատվության տարածող է: Գործունեությունն սկսել է 2005թ.: 2008թ. ապրիլի 21-ին բացվել է կենտրոնի կայքը: Այցելուների աշխարհագրությունը ընդգրկում է մոտ 60 երկիր: Հիմնական ուղղվածությունը՝ Ուկրաինայի և Արևելյան Եվրոպայի աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրները: Համագործակցում է Ուկրաինայի, Հայաստանի, Գրաստանի և ԼՂՀ տեղեկատվական-վերլուծական կենտրոնների հետ:
2.	Կիև	«Армянский вестник» թերթ	Գլխավոր խմբագրի՝ Մերեա Ստյան Մարատ Հակոբյան	Հասցե ՝ Ուկրաինա, 01601, Կիև, Լեյա Ուկրաինկայի ծառուղի 34-502 Հեռ. ՝ 38044) 461 91 22 Ֆաքս ՝ (38044) 461 91 22 Էլ-փոստ : av@sau.in.ua , sau2007@ukr.net	Լոսյա է տեսնում 2006-ից: Թերթի էլեկտրոնային տարբերակը հասանելի է Ուկրաինայի հայերի միություն կայքում՝ http://sau.in.ua/ :
3.	Կիև	«Արագած» ամսաթերթ	Ժեյրա Օբերոկյան	Հասցե ՝ Ուկրաինա, ք Կիև, 03047, Նետերովի փող. 4 Էլ-փոստ : ara@golos.com.ua Հեռ. ՝ (38044) 503 70 33	Լոսյա է տեսնում 1994թ. որպես Բարձրագույն ռադյայի պաշտոնաթերթի՝ "Голос України"-ի հավելված /ներդիր: Թերթի նպատակն է Ուկրաինայի հայ համայնքի բարարական, սոցիալական և մշակութային կյանքի լուսարարումը, Հայաստանի և Ուկրաինայի միջև սճակութային կապերի հաստատումը: Տպարանակը՝ 5000, լեզուն՝ հայերեն, ուկրաիներեն: Լուսարանում է ոչ միայն Ուկրաինայի հայ համայնքի, այլև Հայաստանում գտնվող հայրենակիցների կյանքը:

	Քաղաքը	Անվանումը /կայքը/	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները	Այլ տեղեկություններ
4.	Խարկով	«Կանչ» թերթ	Գլխավոր խմբագրի տեղակալ Լ. Մարտիրոսյան	Հեռ.՝ 8057-717-25-55, 759-61-58	Լույս է տեսնում 2001թ. հունիսի 1-ից: Լուսաբանում է Խարկովի հայ համայնքի կյանքը: Ներկայացվում են հետաքրքիր փաստեր, Հայաստանի պատմության, հայկական մշակույթի, ավանդույթների արանձնահատկությունների վերաբերյալ նյութեր:
5.	Ղզիս	«Բարև» հեռուստահաղորդում			Հեռարձակվում է «Ղզիս» հեռուստաալիքով/հեռուստաընկերության եթերում:
6.	Կիև	"Армянська газ" հեռուստահաղորդում			Հեռարձակվում է <i>ТРК РИАН</i> հեռուստաալիքով, ամեն ուրբաթ, 16:30-ին:

Երկրի անվանումը	ըստ «Հայերն աշխարհում»-ի		ըստ voskanapat.info-ի		ըստ www.joshuaaproject.net -ի	ըստ Ռուսաստանի հայերի միության
	հայերի մոտավոր թիվը	սեռի բնակչության մեջ հայերի համամասն.-ը	հայերի մոտավոր թիվը	սեռի բնակչության մեջ հայերի համամասն.-ը		
1. Բելառուս	30.000	0,3%	10.200(1999թ.)	0,11%	24.000	25.000
2. Էստոնիա	2.000	0,14%	1.400 (2001թ.)	0,1%	1.400	2.000
3. Թուրքմենստան	20-22.000	~0,44%	31.400 (1995թ.)	0,7%	22.000	20.000
4. Լատվիա	4.500 ¹	0,2%	2.700 (2004թ.)	0,12%	2.700	2.500
5. Լիտվա	2500	0,07%	1.500 (2005 թ.)	0,04%	1.400	2.500
6. Ղազախստան	25.000	0,17%	19.100 (1989թ.)	0,12%	15.000	10.000
7. Ղրղզստան	3.000 ²	0,06%	3.300 (1999թ.)	0,07%	1.500	1.000
8. Մոլդովա	8.000 ³	0,23%	2.000 (2004թ.)	0,06%	2.500	7.000
9. Ռուսաստան	2.800.000 (2006թ.)	1,93%	-	-	1.103.000	2.700.000
10. Վրաստան	420-430.000	9,64-9,87%	248.900 (2002թ.)	5,7%	234.000	460.000
11. Տաջիկստան	3.000	0,04%	4.100 (1996թ.)	0,07%	3.400	3.000
12. Ուզբեկստան	70.000	0,27%	42.400 (2000թ.)	0,18%	34.000	70.000
13. Ուկրաինա	500.000 ⁴ (2006թ.)	1,06%	99.900 (2001թ.)	0,2%	98.000	15.000

¹ Պաշտոնական տվյալներով՝ Լատվիայում հայերի թիվը շուրջ 3 հազար է:

² Պաշտոնական տվյալներով՝ հայերի թիվը Ղրղզստանում 1364 է:

³ Մոլդովայի հայ իսթայների վեբին տվյալներով՝ Մոլդովայում հայերի թիվը 11 հազար է:

⁴ «Հայ սեփուռը հանրագիտարան», Երևան, 2003 (գլխ. խմբ. Ն. Այվազյան), էջ 589:

Աղյուսակ Բ

Հայաշատ երկրները և քաղաքները հետխորհրդային տարածքում

Երկրի/քաղաքի անվանումը	Ըստ թվաքանակի	Թիվը ընդհանուր բնակչության մեջ %-ով (2003թ.)
1. Բելառուս	30.000(2003թ.) ¹	0,3
<i>ք. Մինսկ</i>	-	-
<i>ք. Բորսոյսկ</i>	-	-
<i>ք. Մոգիլյով</i>	-	-
2. Հատոնիա	2000	0,14
<i>ք. Տայլին</i>	-	-
<i>ք. Կոհոյա</i>	-	-
<i>ք. Յարվե</i>	-	-
<i>ք. Նարվա</i>	-	-
<i>ք. Պյատնու</i>	-	-
<i>ք. Տարտու</i>	-	-
3. Թուրքմենստան	20-22.000	0,44
<i>ք. Աշգաբադ</i>	-	-
<i>ք. Թուրքսենբաշի</i>	-	-
<i>ք. Մառի</i>	-	-
<i>ք. Չարջոու</i>	-	-
4. Լատվիա	2742 (2008թ.)	-
<i>ք. Ղաուգավպիլս</i>	-	-
<i>ք. Եյզավա</i>	-	-
<i>ք. Լիեպայա</i>	-	-
<i>ք. Յուրմալա</i>	-	-
<i>ք. Վայմիերա</i>	-	-
<i>ք. Վենտսպիլս</i>	-	-
5. Լիտվա	2150 (2007թ.)	-
<i>ք. Վիլնյուս</i>	-	-
<i>ք. Կաունաս</i>	-	-
<i>ք. Վիսագինաս</i>	-	-
6. Ղազախստան	25.000	0,17
<i>ք. Աստանա</i>	-	-
<i>ք. Ալմաթի</i>	-	-
<i>ք. Ակտյուբինսկ</i>	-	-
<i>ք. Կուստանայ</i>	-	-
<i>ք. Քարաղանդա</i>	-	-
7. Ղրղզստան	ավ. 3000	0,06
<i>ք. Բիշքեկ</i>	ավ. 3000	0,5
8. Սուդովա	11000	-
<i>ք. Քիշին</i>	-	-
<i>ք. Բելցի</i>	-	-
<i>ք. Գրիգորիուպոլ</i>	-	-
<i>ք. Հնչեշտ</i>	-	-
<i>ք. Օրգև</i>	-	-
9. ՌՒ	2.800.000 (2006թ.)	1,93
<i>ք. Մոսկվա</i>	ավ. 500.000 (2003թ.)	6,02
<i>ք. Նովոռոսիյսկ</i>	100.000 (2003թ.)	-
<i>ք. Մանկա Պետերբուրգ</i>	60.000 (2003թ.)	1,3
<i>Ադելայի Հ.</i>	25.000	5,6
<i>Գարեյիայի Հ.</i>	2000	0,26
<i>Հս. Օսիա-Ալանիայի Հ.</i>	30.000	4,43

¹ Փակագծերում նշված է տվյալների տարեթիվը:

Երկրի/քաղաքի անվանումը	Ըստ թվաքանակի	թիվը ընդհանուր բնակչության մեջ %-ով (2003թ.)
<i>ք. Մոզրոկ</i>	5000	13
<i>ք. Վյադիկավկազ</i>	20.000	6,44
<i>Սախայի շ.</i>	8000	0,81
<i>Գրասնտարի երկր.</i>	800.000	16
<i>ք. Գրասնտար</i>	150.000 (2003թ.)	23,63
<i>ք. Անապա</i>	25.000	44,1
<i>ք. Արմավիր</i>	25.000	14
<i>ք. Գելենջիկ</i>	2000	4,04
<i>ք. Եյսկ</i>	1000	1-2
<i>ք. Նովոռոսիյսկ</i>	20.000	9,84
<i>ք. Մոչի</i>	100.000 (2003թ.)	30,1
<i>ք. Տուապսե</i>	15.000	15-30
<i>Գրասնտարակի երկր.</i>	40-50.000	~1,5
<i>ք. Գրասնտարակ</i>	10.000	1,14
<i>Ստավրոպոլի երկր.</i>	400.000	15,07
<i>ք. Ստավրոպոլ</i>	15.000	4,42
<i>ք. Բուդյոնովսկ</i>	8000	8-16
<i>ք. Գեորգիևսկ</i>	5000	5-10
<i>ք. Եդեսիա</i>	3650	-
<i>ք. Եսենտուկի</i>	ավ. 7000	8,04
<i>ք. Ժելեզնովոդսկ</i>	5000	17,01
<i>ք. Գիպովոդսկ</i>	10000	8,6
<i>ք. Միներայևիե վոդի</i>	2500	2,5-5
<i>ք. Պլատիգորսկ</i>	35-40.000	~30
<i>Բվանովոյի մարզ</i>	ավ. 20.000	1,66
<i>Կալինինգրադի մարզ</i>	60.000	6,34
<i>Կեմերովոյի մարզ</i>	11000	0,38
<i>ք. Սեժորոլեյենսկ</i>	մ. 1000	0,94
<i>Մուրմանսկի մարզ</i>	2500	0,25
<i>ք. Մուրմանսկ</i>	1500	0,4
<i>Նովոսիբիրսկի մարզ</i>	45.000	1,65
<i>Ռոստովի մարզ</i>	135.000	3,13
<i>ք. Ղոնի Ռոստով</i>	40.000	4
<i>Սամարայի մարզ</i>	120.000	3,66
<i>Սվերդլովսկի մարզ</i>	10.000	0,22
<i>ք. Եկատերինբուրգ</i>	10.000	0,8
<i>Վոլգոգրադի մարզ</i>	40.000	1,5
<i>ք. Աստրախան</i>	4000	0,84
<i>ք. Ղզլար</i>	8000	20
<i>ք. Սարատով</i>	20.000	2,32
<i>ք. Օրենբուրգ</i>	8000	155
10. Վրաստան¹	350.000 (2003թ.)	9,9
<i>Թբիլիսի</i>	150.000	13,64
<i>Սամցխե Ջավախք</i>	113.300	54,6
<i>Ադիգենի շրջան</i>	700	3,4
<i>Ասպինձայի շրջան</i>	2300	17,5
<i>Ախալցխայի շրջան</i>	16.900	36,6
<i>Ախալքալաքի շրջան</i>	57.500	94,3
<i>Բորժոմի շրջան</i>	3100	9,6
<i>Նինոծմինդայի շրջան</i>	32.900	95,9
<i>Օալկայի շրջան</i>	11500	55

¹ Տե՛ս Թբիլիսիի և Աջարիայի մասով՝ *Մ.Սալխայան*, «Հայերն աշխարհում», Երևան, 2007, էջ 30, Սամցխե-Ջավախքի մասով՝ *Մ.Մինասյան*, Վրաստանի էթնիկական փոքրամասնություններ. համարկման ներուժը երկրի հայ բնակչության օրինակով, Երևան, 2006թ., էջ 124, Օալկայի մասով՝ Ռ.Թաթոյան, Օալկայի շրջանի հայ բնակչությունը. անցյալը, ներկան և ապագան http://www.ararat-center.org/upload/files/avakhh_01_Tsalka_ARM.pdf:

Երկրի/քաղաքի անվանումը	Ըստ թվաքանակի	թիվը ընդհանուր բնակչության մեջ %-ով (2003թ.)
Աջարիս	25.000	6.46
Թեթրիձղարոյի շրջան	3000	-
Ռուսթավ	1200	1,2
Մարաթոյ	500	ավ.5
11. Տաջիկստան	1000 (2009թ.)	-
<i>ք.Ղուշանբե</i>	3000 (2003թ.)	0.52
12. Ուզբեկստան	70.000 (2003թ.)	0.27
<i>ք.Տաշքենդ</i>	30.000(2003թ.)	1.42
<i>ք.Անդիժան</i>	~ 8000(2003թ.)	2.7
<i>ք.Սամարղանդ</i>	32.000(2003թ.)	8.63
13. Ուկրաինա	~500.000 (2006թ.)	1,06 (2006թ.)
<i>ք.Կիև</i>	ավ. 10.000	0.38
<i>ք. Լվով</i>	-	-
<i>Դնեպրոպետրովսկի մարզ</i>	20.000	-
<i>ք. Դնեպրոպետրովսկ</i>	14.000	1.32
<i>Ուժգորոյի մարզ</i>	1000	-
<i>ք. Դոնեցկ</i>	15.000	1.48
<i>ք. Խարկով</i>	12.000	0.82
<i>ք. Օդեսա</i>	ավ. 30.000	2.92
<i>ք. Լուգանսկ</i>	-	-
<i>ք. Մակենկա</i>	-	-
<i>ք. Մարիուպոլ</i>	-	-
<i>ք. Չերնովցի</i>	-	-
<i>Ղրիմի Հանրապետություն</i>	20.000	0.87
<i>ք. Սիմֆերոպոլ</i>	-	-
<i>ք. Արմյանսկ</i>	-	-
<i>ք. Եվպատորիա</i>	-	-
<i>ք. Թեոդոսիա</i>	-	-
<i>ք. Կերչ</i>	-	-
<i>ք. Յայթա</i>	-	-
<i>ք. Ստարի Կրիմ</i>	-	-
<i>ք. Սուդակ</i>	-	-
<i>ք. Սևաստոպոլ</i>	-	-

Աղյուսակ Գ

Հայկական մշակութային-ժամանցային կայքեր

	Կայքի անվանումը	Լրատվական բաժնի առկայությունը	Այլ տեղեկություններ
1.	http://myarmenia.ru/	+	Ժամանցային տեղեկատվական պորտալ
2.	http://javakhk.net/	-	Տեղեկատվական աղբյուրների, տվյալների և այլ ռեսուրսների ցանց: Լեզուն՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, վրացերեն: Էլ. փոստ՝ info@javakhk.net
3.	http://javakhk1915-23.com/	-	Էլ. փոստ՝ info@javakhk1915-23.com :
4.	http://travel.javakhk.net/	-	Հիմնադրվել է 2006թ.: Էլ. փոստ՝ info@javakhk.net :
5.	www.merhayrenik.narod.ru/	+	Տեղադրվում են տարբեր լրատվական գործակալությունների նորությունները:
6.	http://www.armyani.net	-	Շտեմարան
7.	http://www.havastan.ru/	-	« <i>Армянский вестник</i> » թերթի մինչև 2002թ. հրատարակված համարների արխիվ
8.	http://www.ararat-online.ru	-	Հայկական պորտալը ստեղծվել է 2008թ. նոյեմբերի 9-ին: Դեկավարն է Արմեն Դավոյանը: Էլ. փոստ՝ armenstudio@yandex.ru
9.	www.mererkir.narod.ru/	+	Շտեմարան
10.	http://www.publish.diaspora.ru/	-	" <i>Анелик</i> ", " <i>Планета Диаспор</i> " թերթերի և " <i>Планета Диаспор</i> ", " <i>ЗаПИБОм</i> " ամսագրերի արխիվ:
11.	http://www.nahichevan.ru/	-	ՌԴ Դոնի հայերի տեղեկատվական-վերլուծական համայնքային կայք:
	http://www.melkonchaltr.narod.ru/	-	ՌԴ Չայտիր գյուղի ոչ պաշտոնական կայք: Էլ. փոստ՝ melkon_2000@rambler.ru
12.	http://alastan1.narod.ru/	-	Ջավախքի Ալաստան գյուղի կայքն է: Հիմնադրվել է 2003թ.: Էլ. փոստ՝ alastan1@ya.ru ; ermik@mail.ru :
13.	http://damala.info/	+	Ջավախքի Դամալա գյուղի կայքն է: Հիմնադրվել է 2007թ.:
14.	http://satkha.com	-	Ջավախքի Տաթխա գյուղի կայքն է: Էլ. փոստ՝ satkha@mail.ru :
15.	http://cinuban.ru/	+	Ջավախքի Շինուբան գյուղի կայքն է: Հիմնադրվել է 2008թ.: Էլ. փոստ՝ info@cinuban.ru
16.	http://norshen.ru/	+	Ջավախքի Նորշեն գյուղի կայքն է: Հեռ.՝ 72-961-278 Էլ. փոստ՝ ararat@norshen.ru :

	Գայքի անվանումը	Լրատվական բաժնի առկայությունը	Այլ տեղեկություններ
17.	http://khando.narod.ru/	-	Զավախքի Խանդո գյուղի կայքն է: Էլ. փոստ Khando@ya.ru :
18.	http://khashut.ru/	+	Զավախքի Խաշուտ գյուղի կայքն է: Հիմնադրվել է 2009թ.: Էլ. փոստ. info@khashut.ru
19.	http://www.gisher.ru	-	Գայքը գործում է 2006թ. սեպտեմբերի 17-ից:
20.	http://masis.tv/	-	Հոգևոր-հայրենասիրական գիտական-ճանաչողական վիդեոկայք Էլ. փոստ info @ masis.tv
21.	http://acher.ru	+	Տեղադրվում է <i>PanArmenian.net</i> -ի լրահոսը: Հիմնականում լուսաբանվում են միջազգային իրադարձությունները, տեղի հայ համայնքի, ՀՀ ներքին և արտաքին քաղաքականությանը վերաբերող թեմաներ: Այցելուների թիվը օրական 1800-2500: Էլ. փոստ artur.balayan@gmail.com
22.	http://www.armnet.ru/	+	Ժամանցային պորտալ, տեղադրվում է REGNUM ինֆորմացիոն գործակալության նորություններում
23.	http://youtharmenia.uk.tt	+	Էլ. փոստ sa_yer1975@yahoo.com ICQ: 468-587-799
24.	http://barev.net/	+	Աջակցություն Էլ. փոստ support@barev.net ICQ: 486-622-053
25.	http://news.barev.net/	+	Էլ. փոստ admin@barev.net ICQ: 7777-02-32-32-35
26.	http://haysite.ru/	-	Էլ. փոստ haysite@yandex.ru
27.	http://www.vipdraxt.ru/	+	Տեղադրվում են ընտրովի կուլթեր լրահոսից:
28.	http://www.karot.at.ua/	+	Տեղադրվում են ընտրովի կուլթեր լրահոսից:
29.	http://hayerkirovograd.at.ua/	-	Կիրովոգրադի հայ երիտասարդների ժամանցային կայքն է:
30.	http://hayastan.com	+	Էլ. փոստ webmaster@hayastan.com
31.	http://swww.armeniantales.narod.ru/	-	Էլ. փոստ armeniantales@narod.ru
32.	http://hayoc-erkir.ru/	+	Հաղորդակցական բնույթի կայք է:
33.	http://jigyarov.net/	+	Երիտասարդական ժամանցային պորտալ:
34.	http://javakhkmusic.com	-	Զավախքի երգարան: Հիմնադրվել է 2008թ.:
35.	http://ancestralstones.com	-	«Նախնիների քարերը» ֆիլմի կայք: Հիմնադրվել է 2005թ.: Էլ. փոստ mail@ancestralstones.com :
36.	http://forum.javakhk.net/	+	Զավախքի ֆորում: Հիմնադրվել է 2005թ.:
37.	http://javakhk.livejournal.com/	+	Զավախք. հասարակություն և մշակույթ: Հիմնադրվել է 2008թ.:
38.	http://javakhkpage.wordpress.com/	+	Զավախքի էջը <i>worldpress</i> -ում:

«Ռուսաստանի հայերի միություն» (ՌՀՄ) կառույցի մասնաճյուղերը Ադրբայջան Դ

	Քաղաքը	Կառույցի քիվ անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները
1.	Մոսկվա	ՌՀՄ Մոսկվայի քաղաքային մասնաճյուղ	Գեղամ Նավաթյան (Մոսկվայի քաղաքային մասնաճյուղի գործադիր կոմիտեի նախագահ)	Հասցե՝ ք. Մոսկվա, Մովետական բանալի փող., 8 2. Հեռախոս՝ 8(495) 744-08-17, 744-08-24 Էլ. փոստ՝ sarmos@mail.ru
2.	Մանկու Պետերբուրգ	ՌՀՄ Մանկու Պետերբուրգի մասնաճյուղ	Վլաչեղավ Լազարյան	Հասցե՝ 196103, ք. Մանկու Պետերբուրգ, Վիտեբսկի պող., 3 2. Հեռախոս՝ 8 (812) 388 55 56, 388 77 60
3.	Բառնաուլ	ՌՀՄ Ալթայի մասնաճյուղ	Մխիթար Արդյան	Հասցե՝ 656002, ք. Բառնաուլ, Ցեխալայա 58 փող. Հեռախոս/Ֆաքս՝ (3852) 24-05-03
4.	Արխանգելսկ	ՌՀՄ Արխանգելսկի մասնաճյուղ	Մամիկոն Գրիգյան	Հասցե՝ 163061, ք. Արխանգելսկ, Տրոիցկու պող, 64., ք. 3 Հեռախոս/Ֆաքս՝ (8182) 65 35 10
5.	Ստարի Օսկոլ	ՌՀՄ Բելգորոդի մասնաճյուղ	Ազիզ Մանուկյան	Հասցե՝ 309530, ք. Ստարի Օսկոլ, Լենինի փող. 22. Հեռախոս՝ (4725) 22 02 43
6.	Բրյանսկ	ՌՀՄ Բրյանսկի մասնաճյուղ	Խաչիկ Պողոսյան (Մենաբյան արդյունաբերության արտադրության մարզային վարչության ղեկավար)	Հասցե՝ 241037 ք. Բրյանսկ, Կրասնոարմյանական փող. 160, ք. 22 Հեռախոս՝ (4832) 41-16-27 Ֆաքս՝ (4832) 64 81 99 Էլ. փոստ՝ kogosian@on-line.debyrnsk.ru
7.	Վոլյուգինո	ՌՀՄ Վլադիմիրի մասնաճյուղ	Կասն Գաավարյան (Մաքթեթ՝ ՄԴԸ գլխ. տնօրեն)	Հասցե՝ 601780, ք. Վոլյուգինո, Դրուժբայի փող. 19 Հեռախոս՝ (49245) 4 52 10 Ֆաքս՝ (49245) 2 21 74 Էլ. փոստ՝ masterdiler@mail.ru
8.	Վոլգոգրադ	ՌՀՄ Վոլգոգրադի մասնաճյուղ www.armenia34.ru	Արման Մկրտչյան	Հասցե՝ 400012, ք. Վոլգոգրադ, Նևսկայա փող. 14 Հեռախոս՝ 8 (8442) 32 14 86 Էլ. փոստ՝ arman-tad@mail.ru
9.	Վոլոգդա	ՌՀՄ Վոլոգդայի մասնաճյուղ	Հովհաննես Մոսիկյան	Հասցե՝ 160004, ք. Վոլոգդա, Մալակոլևու փող. 38 Հեռախոս՝ 8 (8172) 21 18 51 Ֆաքս՝ (8172) 25-18-51

	Քաղաքը	Կառույցի լրիվ անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները
10.	Կորունեժ	ՌՀՄ Կորունեժի մասնաճյուղ	Հուսիկ Հարությունյան	Հասցե՝ 394068, ք.Կորունեժ, Իսպիրյանցայա փող. 39 Հեռախոս (4732)54 64 44 Ֆաքս (4732)54 64 44
11.	Կոհմա	ՌՀՄ Բվանդակի մասնաճյուղ	Արտյուշ Ղարիբյան	Հասցե՝ ք.Կոհմա, Բվանդակայա փող. 10 Հեռախոս՝ (8493) 25-28-27, 45 49 27
12.	Բրվոտսկ	ՌՀՄ Բրվոտսկի մասնաճյուղ	Բվյան Արիլիանյան	Հասցե՝ 664000 ք.Բրվոտսկ, Բավալակայա փող. 3 Հեռախոս (3952) 25 14 05, 25 11 02 Ֆաքս՝ (3952) 29 23 92
13.	Կալինինգրադ	ՌՀՄ Կալինինգրադի մասնաճյուղ	Ֆելիքս Գևորգյան («Հիրու-Լես» ընկերության տնօրեն)	Հասցե՝ 236039 ք.Կալինինգրադ, Լենինսկի պող. 83, Ս-8 գրասենյակ Հեռախոս (4012) 63 11 78 Ֆաքս (4012) 66 90 09
14.	Կալուգա	ՌՀՄ Կալուգայի մասնաճյուղ	Սամվել Կարապետյան	Հասցե՝ 248023, ք.Կալուգա, Կիրովի փող. 60 Հեռախոս՝ 8(0842) 59-10-79; 59-10-60 Էլ. փոստ՝ tashir@kaluga.ru bshahanev@kaluga.ru gortsarar@mail.ru
15.	Կեներովի	ՌՀՄ Կեներովի մասնաճյուղ	Մերիկ Հովհաննիսյան	Հասցե՝ ք.Կեներովի, 650070, Տուխաչևսկոյա փող. 45/52
16.	Կիրով	ՌՀՄ Կիրովի մասնաճյուղ	Ռոման Մովսիսյան	Հեռախոս՝ (3842) 31 07 07 Հասցե՝ 610019 ք.Կիրով, Կարլ Լիբկնիցտի փող. 69 Հեռախոս՝ (8332) 38 15 14 Ֆաքս՝ (8332) 38 11 81 Էլ. փոստ՝ lavrossm@mail.ru
17.	Կրասոդար	ՌՀՄ Կրասոդարի մասնաճյուղ	Արսիկե Ջուլիալիսյան	Հասցե՝ 156000, ք.Կրասոդար, Մովետայա 29 Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8(0942) 311045 Էլ. փոստ՝ pdkca@kmtm.ru
18.	Կրասնոդար	ՌՀՄ Կրասնոդարի մասնաճյուղ	Ռազվիկ Գևորգյան	Հասցե՝ 350000, ք. Կրասնոդար, Կրասնոարմենյակայա փող., 53 չ. Հեռախոս՝ 8 (8612) 53-12-72 Էլ. փոստ՝ alsari@yandex.ru

	Քաղաքը	Կառույցի տիպը անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները
19.	Կրասնոյարսկ	ՌՀՄ Կրասնոյարսկի մասնաճյուղ	Խաչիկ Խաչատրյան	Հասցե՝ 660097, ք. Կրասնոյարսկ, Խաչատրյան հրապարակի փող. 1 (չլ. Промыде мнра, 1) Հեռախոս 8 (3912) 22-35-10 Ֆաքս 8 (3912) 22-44-69
20.	Կուրգան	ՌՀՄ Կուրգանի մասնաճյուղ	Հրաչիկ Դոխտյան	Հասցե՝ 640026, ք. Կուրգան, Նիկոլայ Նիկոլաևի փող., 74 2., բն. 46 Հեռախոս 8 (3522+2) 445278
21.	Կուրսկ	ՌՀՄ Կուրսկի մասնաճյուղ	Ալբերտ Կոշտրյան	Հասցե՝ 101512, ք. Կուրսկ, Լեկինյան կոմերիտիության պող., 61 2. Հեռախոս (0712) 92 99 55
22.	Սանկտ Պետերբուրգ	ՌՀՄ Լենինբուրգի մասնաճյուղ	Վանահն Կրեմյան	Հասցե՝ 190034, ք. Սանկտ Պետերբուրգ, Նովաշիևսկայրենների փող., 20 2., 2 մասնաշենք Հեռախոս/Ֆաքս 8 (812) 356 99 91
23.	Մոսկվա	ՌՀՄ Մոսկվայի մարզային մասնաճյուղ	Վլադիմիր Գայամյան	Հասցե՝ Հեռախոս , (495) 592 55 98
24.	Մուրմանսկ	ՌՀՄ Մուրմանսկի մասնաճյուղ	Սերգեյ Գաբրիելյան	Հասցե՝ Հեռախոս 8 (8152) 47 22 53, 48 23 42 Ֆաքս 8 (8152) 44 06 90
25.	Նիժնի Նովոբոյո	ՌՀՄ Նիժնի Նովոբոյոյի մասնաճյուղ	Բաբիկե Մարտիրոսյան	Հասցե՝ 603037, ք. Նիժնի Նովոբոյո, Շամբրակոյ փող. 10-71 Հեռախոս 8 (8312) 300678 Ֆաքս 8 (8312) 300679
26.	Նովոբոյո	ՌՀՄ Նովոբոյոյի մասնաճյուղ	Արտյոմ Աբրահամյան	Հասցե՝ Հեռախոս/Ֆաքս 8 (8162) 77 71 34
27.	Նովոսիբիրսկ	ՌՀՄ Նովոսիբիրսկի մասնաճյուղ	Ֆրունզիկ Խաչատրյան	Հասցե՝ 630091, ք. Նովոսիբիրսկ, Կրասնի պող. 776, բն. 15 Հեռախոս/Ֆաքս , (3832) 21-10-99r
28.	Օմսկ	ՌՀՄ Օմսկի մասնաճյուղ http://www.omksar.ru	Արայիկ Թաթոսյան	Հասցե՝ 644020, ք. Օմսկ, Օրյոլսկոյ փող., 5 2., բն. 85 Հեռախոս/Ֆաքս 8 (3812) 46 80 90, 46 76 02
29.	Օրենբուրգ	ՌՀՄ Օրենբուրգի մասնաճյուղ	Սամվել Հովհաննիսյան	Հասցե՝ 460000, ք. Օրենբուրգ, Հունկարի 9-ի փող., 51 2. Հեռախոս 8 (3532) 360313 Ֆաքս 8 (3532) 777052

	Քաղաքը	Կառույցի տիպը և/կամ անվանումը	Ղեկավարը	Կանոնակարգիչի անվանումը
30.	Օրյուլ	ՌՀՄ Օրյուլի մասնաճյուղ	Գագիկ Գրիգորյան	
				Կանոնակարգիչի անվանումը Հասցե՝ 302040, ք. Օրյուլ, Օկտյաբրսկայա փող. 68 2, ք. 104 Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (0862+2) 41 64 26 Հասցե՝ 440026, ք. Պեկետուլ, Կրասնայա 45 Հեռախոս՝ 8 (841-2) 52 0117 Ֆաքս՝ 8 (841-2) 55 08 63
31.	Պենզա	ՌՀՄ Պենզայի մասնաճյուղ	Հենրիխ Մուրադյան	
32.	Պերմ	ՌՀՄ Պերմի մասնաճյուղ	Վաղարշակ Սարգսյան	
33.	Արտան	ՌՀՄ Պրիմորսկի մասնաճյուղ	Ապրեն Ոսկանյան	
34.	Պսկով	ՌՀՄ Պսկովի մասնաճյուղ	Մակեթ Սահակյան	
35.	Յակուտսկ	ՌՀՄ Յակուտսկի մասնաճյուղ	Պավել Ղազարյան	
36.	Բյազան	ՌՀՄ Բյազանի մասնաճյուղ	Միխայիլ Աբելյան	
37.	Սամարա	ՌՀՄ Սամարայի մասնաճյուղ	Արթուր Մարտիրոսյան	
38.	Սարատով	ՌՀՄ Սարատովի մասնաճյուղ	Աշոտ Նավասարդյան	
39.	Եվասերիերուրգ	ՌՀՄ Եվերդրոլսկի մասնաճյուղ	Մասիս Նազարյան	
40.	Յարցևո	ՌՀՄ Սմոլենսկի մասնաճյուղ	Ալեքսանդր Թեդևանով	
41.	Պյատիգորսկ	ՌՀՄ Ստավրոպոլի մասնաճյուղ	Արտյոմ Արզումանյան	
				Հասցե՝ 614000, ք. Պերմ, Օրջոնիկիևի փող. 41 Հեռախոս՝ 8 (3422) 24-95-95, 8 (3422) 24-96-96 Ֆաքս՝ 8 (3422) 206310 Հասցե՝ Պրիմորսկի երկրամաս, ք.Արտան, Կիրովի փող., 146 2, ք. 66 Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (42337) 44757 Հասցե՝ 180016, ք.Պսկով, Կոմունիստկայա փող., 19 2. Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (8112) 46 6286, 46 84 62 Հասցե՝ ք.Յակուտսկ, Լենինի հրապարակ Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (4112) 250367,266448, 266448 Հասցե՝ 390000 ք.Բյազան, Վեդենսկայա փող. 67 2. Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (0912) 72 9677, 20 55 09 Հասցե՝ 443090, ք.Սամարա, Անտոնով- Սելիենկովի 55-116 փող. Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (8462) 246184 Հասցե՝ 410031, ք.Սարատով, Մուսկովսկայա փող. 50 Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (8452) 23 4733 Հասցե՝ 420100, ք.Եվասերիերուրգ, Վաստյանյա փող. 15ա Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (3432) 244668,241850 Հասցե՝ 215810, Սմոլենսկի մարզ ք. Յարցևո, Օլխովսկայա փող., 1 2. Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8(08143) 55 317 Հասցե՝ ք. Պյատիգորսկ 357 500, Մալիկի փող. 24 Հեռախոս՝ (88793) 39 20 57 Էլ. փոստ՝ skavrosar2@krmv.ru

	Քաղաքը	Կառույցի տիպի անվանումը	Ղեկավարը	Կունտակտային տվյալները
42.	Տամբով	ՌՀՄ Տամբովի մասնաճյուղ	Համլետ Մունիսյան	Հասցե՝ 392000, ք.Տամբով, Աստրախանսկի պող., 5ա 2. Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (0752) 48 33 33
43.	Տվեր	ՌՀՄ Տվերի մասնաճյուղ	Գառնիկ Միրզոյան	Հասցե՝ 170001, ք.Տվեր, Կալինինի պող. 21 2., բն. 8 Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (0822)42208, 42-22-82
44.	Տոմսկ	ՌՀՄ Տոմսկի մասնաճյուղ	Ռուբեն Մանուկյան	Հասցե՝ ք.Տոմսկ, Լենինի պող. 82 Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (382+2)30-08-85; (3823)56-13-43;99-06-27
45.	Տուլա	ՌՀՄ Տուլայի մասնաճյուղ	Ռաֆիկ Պալյան	Հասցե՝ ք.Տուլա, Սովետական փող. 47 Հեռախոս 8 (0872) 3624 37, 36 24 36 Ֆաքս 8 (0872) 27 09 55
46.	Տյումեն	ՌՀՄ Տյումենի մասնաճյուղ	Համլետ Փաշայան	Հասցե՝ 625001, ք. Տյումեն, Կոմբինատական փող. 50
47.	Ուլյանովսկ	ՌՀՄ Ուլյանովսկի մասնաճյուղ	Արսեն Աբրահամյան	Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (3452)431911, 431910 Հասցե՝ 432063, ք.Ուլյանովսկ, Լենինի փող. 95 Հեռախոս՝ 8 (8422) 42-97-42
48.	Չելյաբինսկ	ՌՀՄ Չելյաբինսկի մասնաճյուղ	Գագիկ Միրթալյան	Էլ. փոստ՝ haiknahapet@yandex.ru Հասցե՝ ք.Չելյաբինսկ, Հաղթանակի պող. 326/31
49.	Չիտա	ՌՀՄ Չիտայի մասնաճյուղ	Վալերիկ Հակոբյան	Հեռախոս՝ 8 (3022) 232601 Ֆաքս՝ 8 (3022) 210 930
50.	Ֆարուսլավ	ՌՀՄ Ֆարուսլավի մասնաճյուղ	Վալերիկ Փալաքյան	Հասցե՝ ք.Ֆարուսլավ, Կալինինի փող. 312. Հեռախոս՝ (48535) 3-09-43
51.	Ադրեայի Հանրապետություն ք.Սալկուկ	ՌՀՄ Ադրեայի մասնաճյուղ	Ռագվիկ Թերեաջյան	Էլ. փոստ՝ yar.arum.nairi@mail.ru Հասցե՝ 375008, ք.Սալկուկ, Նաբերեժնայա 2 փող., 8 2. Հեռախոս՝ 8(87722) 4670
52.	Բաշկորտոստանի Հանրապետություն ք.Ուֆա	ՌՀՄ Բաշկորտոստան մասնաճյուղ	Արմենակ Տոնոյան	Հասցե՝ 450076, ք.Ուֆա, Ղաֆուրի փող., 542. Հեռախոս՝ 8 (3472) 51 6575 Ֆաքս՝ 8 (3472) 50 28 48
53.	Բուրիաթիայի Հանրապետություն ք.Ուլան Ուլե	ՌՀՄ Բուրիաթիայի մասնաճյուղ	Մադրակ Անանիկյան	Հասցե՝ 671220 ք.Ուլան Ուլե, Բարսանի փող. 79, 300 սննդակ Հեռախոս՝ 8 (3012) 21 1072 Ֆաքս՝ 8 (3012) 21 64 74

	Քարտը	Կառույցի լրիվ անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները
54.	Դատասանի Հանրապետություն ք.Ղերբենդ	ՌՀՄ Դատատանի մասնաճյուղ	Վիկտոր Դանիելյան	Հասցե՝ ք.Ղերբենդ, Կոմունարուրի փողոց 2, բն. 1 Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8(87240) 2-57-42
55.	Հյուսիսային Օսիայի- Ալանիայի Հանրապետություն ք.Մոզդոկ	ՌՀՄ Օսիայի մասնաճյուղ	Ռաֆայել Վարդանով	Հասցե՝ 363750, ք.Մոզդոկ, Անջիևսկու փող. 632, Հեռախոս/Ֆաքս՝ (86736) 41633, 34090
56.	Կարաբյան-Բակարիայի Հանրապետություն ք.Նալչիկ	ՌՀՄ Կարաբյան- Բակարիայի մասնաճյուղ	Փիրայր Իոննայան	Հասցե՝ 360017, ք.Նալչիկ, Լենինի պող. 17, բն.109 Հեռախոս՝ 8 (8662) 42-29-72 Ֆաքս՝ 8 (8662) 42-46-20 Էլ. փոստ՝ jirair@inbox.ru
57.	Կարելիայի Հանրապետություն ք.Պետրոզավոդսկ	ՌՀՄ Կարելիայի մասնաճյուղ	Մըշալույս Աննայան	Հասցե՝ 185030 ք.Պետրոզավոդսկ, Տրանսպորտնայա փող. 20 Հեռախոս՝ (8142) 56-76-75 53-66-88 (911) 408-77-99 Էլ. փոստ՝ anesian-1941@mail.ru
58.	Կարաչանո-Չերքեզիայի Հանրապետություն ք.Չերքեզկ	ՌՀՄ Կարաչանո-Չերքեզիայի մասնաճյուղ	Վահագն Գևորգյան	Հասցե՝ ք.Չերքեզք, Պարտիզանական փող. 32, բն.46 Հեռախոս՝ 8(87922) 43198
59.	Թաթարստանի Հանրապետություն ք.Կազան	ՌՀՄ Թաթարստանի մասնաճյուղ	Միխայիլ Խաչատուրյան	Հասցե՝ 420011, ք.Կազան, Օստրովկու փող. 23 Հեռախոս/Ֆաքս՝ 8 (8432) 921600
60.	Կոմի Հանրապետություն ք.Սիկտիվկար	ՌՀՄ Կոմի մասնաճյուղ	Մնացական Նիկոլայան	Հասցե՝ 167000, ք.Սիկտիվկար, Մովետական փող. 34 3 գրասենյակ Հեռախոս՝ (8212) 24-79-68, 24-79-69 Ֆաքս՝ (8212) 24-79-99
61.	Մոլդովիայի Հանրապետություն ք.Սարատսկ	ՌՀՄ Մոլդովիայի մասնաճյուղ	Լևոն Մարգարյան	Էլ. փոստ՝ rossarfk@yandex.ru Հասցե՝ 430005, ք.Սարատսկ, Կրուպսկայի փող. 29 Հեռախոս՝ (8342) 23-37-83 29-18-83
62.	Ռուստրիայի Հանրապետություն ք.Իժմսկ	ՌՀՄ Ռուստրիայի մասնաճյուղ	Մնացական Մտաթելյան	Հասցե՝ 426000, ք.Իժմսկ, Հաղթանակի 30-ամյակի փող., 28 շ., բն. 8 Հեռախոս՝ (3412) 59-38-11 59-14-92

	Քաղաքը	Կառույցի րիկ անվանումը	Ղեկավարը	Կոնտակտային տվյալները
63.	Չուվաշիայի Հանրապետություն ք.Չերքասաբի	ՌՆՄ Չուվաշիայի մասնաճյուղ	Հավրբ Պուրասյան	Հասցե՝ 428000, ք.Չերքոկասաբի, Գաստելլոյի փող. Յա Հեռախոս (8352) 64-74-64, 30-80-02
64.	Յամար-Նենեցական Ինքնավար Մարզ ք.Նովի Ուրենգոյ	ՌՆՄ Յամար-Նենեցկի մասնաճյուղ	Արմեն Հարությունյան	Հասցե՝ 629300, Յամար-Նենեցական Ինքնավար Մարզ, ք.Նովի Ուրենգոյ, Տարածնայա փող. 182 2, Հեռախոս 8 (3494) 977-777, 8 (961)559-17-77 Ֆաքս 8 (3494)922-938 Էլ. փոստ՝ sar.yanao@mail.ru

Բ ո վ ա ն դ ա կ ո թ յ ու ն

Նախաբան.....	5
I. Հետխորհրդային երկրների հայ համայնքների սոցիալ-հոգեբանական բնութագրիչները և կազմակերպման հնարավորությունները.....	7
II. Հետխորհրդային երկրների հայերը վիրտուալ սոցիալական ցանցերում.....	26
III. Հայությունը հետխորհրդային երկրներում. հայկական կառույցները և տեղեկատվական ռեսուրսները <i>Տեղեկատու</i>	40
1. Բելառուս.....	41
2. Էստոնիա.....	45
3. Թուրքմենստան.....	52
4. Լատվիա.....	56
5. Լիտվա.....	62
6. Ղազախստան.....	66
7. Ղրղըզստան.....	72
8. Մոլդովա.....	74
9. Ռուսաստանի Դաշնություն.....	79
10. Վրաստան.....	100
11. Տաջիկստան.....	114
12. Ուզբեկստան.....	117
13. Ուկրաինա.....	122
Հավելված	
Աղյուսակ Ա. Հետխորհրդային երկրների հայ բնակչությունը.....	133
Աղյուսակ Բ. Հայաշատ երկրները և քաղաքները հետխորհրդային տարածքում	134
Աղյուսակ Գ. Հայկական մշակութային-ժամանցային կայքերը.....	137
Աղյուսակ Դ. «Ռուսաստանի հայերի միություն» (ՌՀՄ) կառույցի մասնաճյուղերը.....	139

Նշումների համար

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ
ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ
ՀԵՏԵՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ**

Գլխավոր խմբագիր
Գագիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Տեխնիկական խմբագիրներ
Խոնարհիկ ՔԱՐԱՌԴԼԱՆՅԱՆ
Լուսինե ԲԱՂԱՍՅԱՆ
Ձևավորող
Արմեն ԲԱՐԻՇՅԱՆ

«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ
ՀՀ, 375106 Երևան, Գարեգին Նժդեհի 23/1
Կայք՝ www.noravank.am
Էլ.-փոստ՝ office@noravank.am
Հեռախոս/ֆաքս՝ + (374 10) 44 04 73

Թուղթը՝ օֆսեթ, Ծավալը 9.25 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 400: Տառատեսակը՝ Sylfaen:
Տպագրվել է «Գասպրինտ» ՍՊԸ տպարանում: